

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

VILIUS JAKUBČIONIS
LITERATŪROS ANTROPOLOGIJA IR KULTŪRA

**Gyvūnų vaizdavimas Juozo Apučio, Romualdo Granausko ir Antano
Ramono novelėse**

Magistro darbas

Darbo vadovė prof. dr. Brigita Speičytė

Vilnius

2025

Vilius Jakubčionis, *Gyvūnų vaizdavimas Juozo Apučio, Romualdo Granausko ir Antano Ramono kūryboje*, Magistro darbas, vadovė prof. dr. Brigita Speičytė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2025, 62 p.

Reikšminiai žodžiai: gyvūnų vaizdavimas, gyvūnų studijos, atodairos spektras, sąveika su gyvūnu, gyvūnas visuomenėje, Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Antanas Ramonas

Anotacija: Magistro darbe nagrinėjamas gyvūnų vaizdavimas lietuvių prozoje, analizuojama Juozo Apučio novelė „Dobilė. 1954 metų naktį“, Romualdo Granausko apsakymas „Gyvulėlių dainavimas“ ir Antano Ramono novelė „Valkata“. Viena darbo dalis skirta istorinei gyvūniškumo problematikos apžvalgai nuo Antikos iki šiuolaikinių gyvūnų studijų. Teoriniai darbo rėmai formuojami remiantis Josephine Donovan, Davido Hermano ir Johno Bergerio darbais. Darbe siekiama išsiaiškinti, kaip pasirinktų autorių kūriniuose gyvūnai pranoksta foninių pasakojimo objektų ir simbolinių metaforų statusą bei atsiskleidžia kaip veiksnūs pasakojimo dalyviai ir etiniai subjektai. Analizėje parodoma, kaip gyvūnai įtraukiami į intersubjektyvius santykius su žmonėmis ir reikšmingai dalyvauja kuriant pasakojimo prasminę sąrangą, įtraukiančią moralinės, socialinės ir politinės problematikos aspektus.

Keywords: animal representation, animal studies, spectrum of reverence, animal interaction, animal in society, Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Antanas Ramonas

Abstract: The master's paper examines the representation of animals in Lithuanian prose, analysing Juozas Aputis' novella "Dobilė. 1954 metų naktį", Romualdas Granauskas' short story "Gyvulėlių dainavimas" and Antanas Ramonas' novella "Valkata". Part of the work is devoted to a historical overview of the animal problem in philosophy from antiquity to modern animal studies. The theoretical framework of the work is based on the works of Josephine Donovan, David Herman and John Berger. The paper seeks to explore how animals in the works of the selected authors transcend the status of background narrative objects and symbolic metaphors and emerge as active narrative participants and ethical subjects. The analysis shows how animals are involved in intersubjective relationships with humans and participate significantly in the construction of narrative meaning, including aspects of moral, social and political issues.

Santrauka

Šiame magistro darbe nagrinėjamas gyvūnų vaizdavimas modernioje lietuvių prozoje, dėmesį telkiant į trijų kartos ir tematikos atžvilgiu artimų autorių kūrinis: Juozo Apučio novelę „Dobilė. 1954 metų naktį“, Romualdo Granausko apsakymą „Gyvulėlių dainavimas“ ir Antano Ramono novelę „Valkata“. Keliamas tikslas – nagrinėti gyvūnų meninio vaizdavimo strategijas ir išsiaiškinti, kaip kūrinuose atsiskleidžia žmogiškumo ir gyvūniškumo sampratos bei etinė atida gyvūno atžvilgiu. Pirmoji dalis skirta istorinei gyvūniškumo problematikos apžvalgai nuo Antikos iki šiuolaikinių gyvūnų studijų. Į teorinius darbo rėmus patenka literatūrologės Josephine Donovan, naratologo Davido Hermano ir meno kritiko Johno Bergerio bei kitų teoretikų įžvalgos, aprėpiančios etinius, literatūrologinius ir kultūrologinius gyvūnų vaizdavimo pūvius.

Teorinėje dalyje šie pūviai aiškinami išskiriant tris literatūrinio gyvūnų vaizdavimo aspektus. Atodairos spektro ir laipsnio sąvoka apibrėžia gyvūno objektinį, metaforinį arba subjektinį statusą pasakojimo realybėje bei išryškina šio statuso (atodairos) pokyčio veiksnis ir prielaidas, drauge leidžia svarstyti gyvūno kaip etinio subjekto statusą. Žmogaus tapatybės, tapsmo per sąveiką su gyvūnu aspektu grindžiamos žmogiškų veikėjų savimonės ir moralinės brandos galimybės platesniame būtybių lauke. Gyvūno vietos žmogaus pasaulyje aspektas apima socialinės tapatybės, priklausomybės ryšių ir marginalizacijos mechanizmų poveikį žmogiškiems ir gyvūniškiems subjektams.

Tiriamąoje darbo dalyje detalai nagrinėjama, kaip šie aspektai išryškėja autorių kūrinuose. Apučio „Dobilėje“ nagrinėjama keturių žmogiškų ir nežmogiškų veikėjų – berniuko Martyno, sergančios motinos, šuns ir karvės Dobilės – sąveika. Pasakojimui vystantis Dobilė tampa Martyno moralinės brandos ir subjektinės atodairos ašimi. Granausko „Gyvulėlių dainavime“ senolės Kontrimienės laiškas tremtiniui broliui apsako individualią ir istorinę traumą išgyvenusių žmonių ir gyvūnų bendruomenių istoriją. Ramono „Valkatoje“ katinas, veikiamas žmogišką pasaulį sąlygojančių visuomenės mechanizmų, įgyja socialinę tapatybę ir patiria jos nuosmukį greta marginalių žmogiškų veikėjų.

Išvadose konstatuojama, kad gyvūnai autorių pasakojimuose traktuojami kaip pasakojimo tikrovėje egzistuojantys ir moralinės atodairos reikalingi veikėjai, įtraukiantys žmogiškuosius veikėjus į platesnę savasčių erdvę ir tokiu būdu veikdami jų savivoką. Gyvūnai reikšmingai dalyvauja kurdami prasminę teksto sąrangą ir atskleidžia abipusę žmogiškų kultūrinių ontologijų veikseną.

Turinys

1. Įvadas	5
2. Gyvūniškumo problematikos istorinė apžvalga	11
2.1. Antika.....	11
2.2. Nuo Viduramžių iki modernybės.....	13
2.3. Šiuolaikinės gyvūnų studijos	16
3. Literatūrinės gyvūnų vaizdavimo strategijos	19
3.1. Atodairos spektras ir laipsnis	20
3.2. Žmogaus tapatybė ir sąveika su gyvūnu	25
3.3. Gyvūnas visuomenėje: marginalumas, artimumas, giminystė.....	27
4. Gyvūnai literatūriniame pasakojime	31
4.1. Juozas Aputis. „Dobilė. 1954 metų naktį“	31
4.2. Romualdas Granauskas. „Gyvulėlių dainavimas“	38
4.3. Antanas Ramonas. „Valkata“	47
Išvados	54
Literatūra.....	57
Šaltiniai	60
Summary	61

1. Įvadas

Gyvūno pasirodymas ir akistata su žmogumi literatūriniame kūrinyje, o galbūt visoje meninėje kūryboje beveik visuomet sąlygoja savižinos akimirką veikėjams ir skaitytojams. Ši akistata iškelia žmogiškumo ir gyvūniškumo priešstatą kaip faktą, primygtinai nereikalaudama jį svarstyti ar spręsti, kur tiksliai turėtume brėžti ar trinti ribą. Žmogaus ir gyvūno susitikimas nustebina, sukrečia, įdėmus žvilgsnis į žvėries, ūkio gyvulio ar augintinio akis neišvengiamai sukeistina ir suproblemina nusistovėjusį santykį, net jeigu tetrunka akimirką.

Nekeista, kad jau pirmųjų šimtuose meno kūrinuose regime žmogaus mėginimą pavaizduoti save kaip tik per santykį su gyvūnais – auginamais, medžiojamais, ir tais, kurių pavidalu prisidengusios jų garbinamos dievybės. Literatūrologijoje per paskutinius pora dešimtmečių ypač išpopuliarėjusi gyvūnų studijų (*animal studies*) kryptis teigia gyvūnų vaizdavimo literatūroje svarbą, laikydama gyvūnus atskiru ir dėmesio vertu literatūros aspektu. Tokio pobūdžio tyrimų ištakos susijusios su posthumanizmo filosofine mokykla, kritine teorija ir literatūros kritikos „etiniu posūkiu“ (*ethical turn*), t. y. etikos ir estetikos santykio tyrimais, įvykusiais praėjusio tūkstantmečio pabaigoje. Daugialytė gyvūniškumo, žmogiškumo ir kitoniškumo problematika lėmė įvairių teorinių mokyklų bei šakų išsiplėtojimą. Kiekviena jų siūlo savas atspirtis ir prielaidas nagrinėjant šiame tyrime kilsiančius klausimus.

Kai kurie gyvūnų vaizdavimo aspektai užčiuopiami kone kiekviename meninės raidos laikotarpyje. Įprastai gyvūnai tiek vaizduojamuosiuose menuose, tiek literatūroje sužmėžuoja aukštesniu ar žemesniu metaforiniu lygmeniu, taigi tampa savotiška medžiaga, terpe, per kurią perkošiami arba kūrybiškai perskirstomi veikėjų jausmai ir mintys, į gyvūnus *projektuojantys* žmogiškas jausenas ir elgsenas. Pasakojimuose gyvūnai neretai tampa žmogiškos socialinės tikrovės veikėjais (pavyzdžiui, žymiajame George'o Orwello *Gyvulių ūkyje*) arba jų pasirodymai netiesiogiai sietini su vaizduojamos tikrovės socialiniais veiksniais ir aplinkybėmis, kurios, be kita ko, iškelia būtinybę veikėjams priimti moralinius sprendimus. Moralines prielaidas numatantys teoriniai rėmai išskleidžia galimus teksto vertinimus ir papildo juos etiniu matmeniu, kuris, be abejo, yra būdingas ir lietuvių literatūrai. Lietuvių prozos tradicijoje gyvūno figūra turėjo didžiausią reikšmę individo ir bendruomenės etinės savistabos kontekste¹.

¹ Gyvūnų įvaizdžių ir etinės savistabos sąsaja, žinoma, būdinga ne tik lietuvių literatūrai. Tai laikotarpio (XX a. pr.) modernistinės estetikos bruožas.

Nenuostabu, kad beveik visos lietuvių prozos istorijos rėmais tampa arba bent jau svarbią jos istorijos atkarpą žymi būtent gyvūnai – Jono Biliūno Brisius iš *Brisiaus galo*² (1906) ir Ričardo Gavelio Gediminas Riauba, galop persikūnijantis į šunį *Vilniaus pokeryje* (1989). Tarp jų – eilė galvijų, šunų, vienas kitas dvasingesnis arklys arba katė. Kadangi XX a. lietuvių literatūros istoriją užpildė su žagre užaugusių arba neseniai ją palikusių rašytojų karta, savaime suprantama, kad šio laikotarpio pasakojimuose autoriai gaivina vaikystės atsiminimus apie sodžiuose dirbtus darbus ir nutikimus. Visuotinės literatūros kontekste gyvūnai kaimiškoje vyksmo vietoje įprastai neišskiriami iš bendro fono: gyvuliai regimi per jiems pavestus ir atliekamus darbus, jų vaisius. Netgi realistinėje vaizdavimo tradicijoje, kurioje metaforinis lygmuo yra žemas, gyvūnai retai kada atsiejami nuo savo bendro kontekstinio įvaizdžio, ir dažniausiai išlieka pasakojimo periferijoje.

Tačiau, analizuojant XX a. antros pusės autorių Romualdo Granausko, Juozo Apučio ir Antano Ramono kūrybą, netrukus paaiškėja, kad traktuodami nežmogiškus (*nonhuman*) gyvūnus išimtinai kaip foninius veikėjus ar detales arba interpretuodami jų pasirodymus tikrai metaforiškai bereikalingai apribojame nuodugnesnės interpretacijos galimybę. Gyvūnai šių autorių kūryboje vaizduojami ne tik kaip įvaizdžiai ūkinio darbo kontekste, o ir kaip veikėjai intersubjektyviame santykiyje su žmonėmis ir bendruomenėmis, kuriems jie priklauso. Taigi šių kūrinių analizei reikalinga teorinė prieiga, kuri pripažįsta gyvūnų subjektyvią žiūrą ir atspindi jų gyvenamąją tikrovę. „Norint pažinti jų subjektų būvius, reikalingas patirtinis dėmesingumas unikalioms jų formoms, išraiškoms bei elgsenoms, taip pat ir jų kontekstinėms buveinėms“, – teigia Josephine Donovan (2016, p. 73). Tiek kūrinių interpretacijos, tiek autorių pasirinktos vaizdavimo strategijos kontekste tai pirmiausia reikštų ypatingą atidą gyvūno vaizdavimo aplinkybėms. Kaip pabrėžia naratologas Davidas Hermanas (2018, p. 4), pasakojimai gali paveikiai įvaizdyti tiek antropocentrinę, tiek antropocentrizmą pranokstančią (*beyond the human*) pasaulėvoką. Dėmesys veikėjams tampa juo labiau veiksnus ne tik įkrovus jį tam tikra etine nuostata, bet ir vienokiu ar kitokiu atžvilgiu pripažinus vaizdavimo būdo reikšmę, kuri anksčiau kritikoje nebuvo probleminama.

Pagrįstai laikomi vienais svarbiausių XX a. lietuvių prozininkų Juozas Aputis ir Romualdas Granauskas kūryboje atriekė bent kelias noveles gyvūnams, telkdami dėmesį į jų būvį šalia žmogaus, tarp jų užsimezgantį santykį ir galop sambūvį. Jų kūriniuose daugiausia matome gyvulius, kurie, kaip įprasta, atlieka ūkyje pavestus darbus: arklys aria žemę, šuo loja ir sergi

² Norėdami dosniai išplėsti šią atkarpą, galėtume verčiau kalbėti apie visus lietuvių pasakojamųjų žanro kūrinius ir įtraukti dar XVIII a. parašytas Kristijono Donelaičio pasakėčias ir poemą *Metai*.

kiemą, karvės ganosi ir duoda pieno, bet ne tik – Apučio ir Granausko novelėse arklys *regi* veikėją, šuo *džiaugiasi* ir *liūdi*, o karvės *kenčia* (!). Gyvūnų jausenos sureikšminamos, į jas kreipiamas veikėjų ir (arba) pasakotojo dėmesys. Darbo vargus, kasdienius džiaugsmus ir istorines negandas valstietis iš tiesų išgyvena greta savo gyvulių, netgi kartu su jais. Puikiai žmogaus ir gyvūno ryšį apibūdina austrų rašytoja Marlen Haushofer (2004, p. 191) romane „Siena“ (1964):

[R]ibos tarp žvėries ir žmogaus išsitrina labai lengvai. Mes esam iš tos pačios didelės šeimos, ir, kai esam vieniši ir nelaimingi, noriai priimam ir savo tolimųjų giminaičių draugystę. Jie kenčia taip pat kaip ir aš, kai jiems sukliamas skausmas, jiems, kaip ir man, reikia maisto, šilumos ir trupučio švelnumo.

Ir Aputis, ir Granauskas savo kūrinuose šilumos ir švelnumo savaip jiems atseiki jų neidelizuodami. Juk ūkio gyvulys gali iš pirmo žvilgsnio atrodyti artimas ar brangus dėl žmogaus priklausomybės nuo jo, baimės jį prarasti – ne tik dėl sentimento ar tariamo gyvulio nekaltumo (Berger, 2009, p. 21).

Šiek tiek vėlesnės kartos, miestui, bohemai artimesnio autoriaus Antano Ramono kūryboje gyvūnai, katės, varlės, bitės taip pat ne sykį pasirodo ir sulaukia Ramono lyriškojo pasakotojo, vienišiaus dėmesio. Nors Ramonui gerokai svarbesnė ne žmogaus ir gyvūno, o visuomenės ir gamtos skirtis, autorius gyvūnų su gamta simboliškai nesuplaka. Gyvūnų pasirodymas Ramono novelėse biliūniškai kirdo sąžinę ir apnuogina žmogišką žiaurumą ir (arba) abejingumą gyvūno kitoniškumui. Gyvūnai, kaip ir marginalizuoti Ramono pasakotojai-veikėjai, atsiduria *žmonių* visuomenės paraštėse³.

Gyvūnų vaizdavimas Granausko, Apučio ir Ramono kūryboje peržengia įprastus alegorinį-simbolinį ir periferinį-kontekstinį vaizdavimo būdus, išsilieja į platesnį spektrą, įpareigojantį juos vertinti gerokai atidžiau. Davidas Hermanas (2018, p. 4) teigia, kad pasakojimai pajėgūs „perkeisti (*reframe*) kultūrinius modelius ar ontologijas, kuriomis grindžiama hierarchinė samprata apie žmonių vietą platesnėse biotinėse bendruomenėse“. Kas nutinka, kai gyvūnai pasakojimuose vertinami kaip moraliniai subjektai? Kaip autorių pasirinktos meninės strategijos gyvūnų atžvilgiu pasitelkiamos iš naujo keliant klausimus, susijusius su žmogiškumu ir žmogaus vieta bei atsakomybe pasaulyje? Vienas pagrindinių tyrimo tikslų – atsakyti į šiuos klausimus sykiu mėginant atrasti gyvūno vietą tarp žmonių ir sociumo

³ Verta pažymėti, kad Ramonas taip pat išsiskiria iš jo kartai artimesnių autorių: Sauliaus Tomo Kondroto, Jolitos Skablauskaitės, o vėliau – ir Jurgos Ivanauskaitės, per kurių kūrybą tiesiasi savita „gotikinė“, onirinė įvaizdžių linija, kurioje gyvūnai daugiausia vaizduojami metaforiškai-simboliškai.

literatūriniam pasaulėvaizdyje bei pamėginti apibrėžti minėto platesnio vaizdavimo spektro mastelį. Sykiu tyrimo tikslas ne panoraminis – gyvūnų studijų problematika šiuolaikinėje lietuvių literatūros kritikoje dar išsamiai nenagrinėta⁴. Gyvūnų reikšmė literatūros kūrinuose aptariama daugiausia vertinant juos kaip simbolius, interpretuojant mitopoetiškai, siejant su lietuvių tautosaka bei jos tyrinėjimais.

Šiuolaikiniuose tautosakos tyrimuose įvairiausios stebukliniuose pasakojimuose pasirodančių gyvūnų rūšys aptartos išsamiai⁵. Kaip pastebi Jurga Sadauskienė (2018, p. 80), gyvūnai čia dažnai pasirodo kaip „moralinių kvalifikacijų tikrintojai“. Manau, kad tai savaip būdinga originaliajai literatūrinei kūrybai apskritai, taip pat ir šiam darbui pasirinktiems autoriams⁶. Vis dėlto tikslinga literatūrinės kūrybos studija dar neatlikta. Apžvelgus kultūrinę spaudą galima įsitikinti, kad gyvūniškumo klausimas įvairiais aspektais aptartas daugiausia ne literatūrologų, o filosofų ir istorikų bei vizualiųjų menų tyrėjų⁷. Lietuvių filosofai per paskutinį dešimtmetį aktyviai veikia gyvūniškumo, biopolitikos, ekofilosofijos probleminiam lauke. Šioje gretoje kryptingiausiai biopolitikos, antropoceno ir antropologinio skirtumo klausimus tyrinėja filosofai Audronė Žukauskaitė ir Mintautas Gutauskas⁸. 2016 m. filosofijos akademinis žurnalas *Athena: filosofijos studijos* 11 numerį paskyrė gyvūno sampratai filosofijos, šiuolaikinės teorijos ir meno kontekste.

Visuotinė akademinė gyvūnų studijų plėtra šiame dešimtmetyje įgavo dar didesnę pagreitį: gyvūnų vaizdavimas tyrinėjamas tiek estetiniu lygmeniu, literatūrinės epochos ir konkrečių autorių kūrybos kontekste, tiek etiniu, dažniausiai per sąlytį su sociopolitiniais vaizdavimo aspektais, prisitraukiant įvairių teorinių mokyklų atspirtis ir kirčius. Kalbant apie bendrus tyrimų lauko bruožus, nei moderni nei ikimoderni literatūrinė kūryba nevertinama išimtinai kritiškai, nors visada mėginama užčiuopti antropocentriškumo žymas – dažnai iš naujo

⁴ Be pavienių studentų baigiamų darbų gyvūno vaizdavimo temomis kalbotyros arba vaikų ir paauglių literatūros studijose, nuodugnesnio tyrimo kol kas nebūta.

⁵ Apie atliktus tautosakinius tyrimus šia tema žr.: Sadauskienė, 2018, p. 59–60.

⁶ Įdomu, kad pasakinėje tradicijoje gyvūnų taip gausu, palyginus su literatūrine kūryba. Tai vienintelis žanras, kuriame glaudus ryšys su gyvūnu, netgi tiesioginis mainymasis iš žmogaus į gyvūną ir atvirkščiai, yra kone savaime suprantamas. Žinoma, išlyga šiame žanre ta, kad pasakinis pasaulis veikiamas maginio-mitinio mąstymo kategorijų ir dėsnių.

⁷ Išimtis – 2024 m. Pauliaus Jevsejevo straipsniai *Šiaurės Atėnuose* („Šunio karčios ašaros“ (2024) ir „Pelytės“ (2024), taip pat Gyčio Norvilo refleksija „Apie gyvulius ir kitus žmones“ (2023). Daugiau pavyzdžių žurnale *Literatūra ir menas*: Dalius Jonkus, „Gyvūnas kaip alter ego“ (2022), Aurimas Švedas, „Ar lengva būti žvėrimi žmonių istorijoje“ (2019). Žurnale *Naujasis židinys-Aidai*: Jurgita Ludavičienė, „Kengūros žvilgsnis pro hibridinį tinklą“ (2019) ir daugybė kitų straipsnių, kuriuose gyvūnas minimas daugiausia kaip kitos problemos aspektas. Šiuo atžvilgiu, gyvūniškumo problematikos refleksija spaudoje puikiai atspindi ir literatūros kritikos refleksiją.

⁸ Išskirtinos naujausios tyrėjų monografijos: Žukauskaitės *I organizmus orientuota ontologija* (2025) ir Gutausko monografija *Žmogus ir gyvūnas. Antropologinis skirtumas fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje* (2021).

reflektuojami ankstesni tradiciškai humanistine laikytos kūrybos vertinimai. Plėtojama gyvūnų vaizdavimo aspektu kanoniniuose kūriniuose pirmiausia siekiama išplėsti refleksiją, peržengiant kai kurias perspektyvas nustelbiančias humanistines nuostatas. Kraštutiniais atvejais naujosios prielaidos gali iš esmės paneigti ankstesnę kritiką, palaidodamos „skurdesnius, paviršutiniškus istorinius perskaitymus“, kaip rašo Paulas Waldau (2013, p. 136).

Taigi pirmiausia verta išmėginti šio lauko perspektyvas ir pritaikyti jų prielaidas žymesnių lietuvių autorių kūryboje. Į tyrimo aprėptį nepatenka ir darbe nebus minimi folkloro kūriniai, pasižymintys išskirtinai mitine-religine mąstysena ir reikalingi greičiau mitopoetinio tyrimo, taip pat gyvūninės pasakos, aibė vaikų literatūros ir fantastinių kūrinių, kuriuose įprastai apsiribojama antropomorfinė ir zoomorfinė poetika. Teorinę dalį sudaro trumpa gyvūniškumo problematikos istorinė apžvalga, pagrindinių šiuolaikinių gyvūnų studijų teorinių prielaidų bei šiam tyrimui aktualių skirtingų skaitymo prieigų, jų atstovų ir jų vartojamų sąvokų pristatymas. Tiriamojoje darbo dalyje nagrinėjami išimtinai trumpesnės ir vidutinės apimties kūriniai (novelės ir apsakymai): Juozo Apučio „Dobilė. 1948 metų naktį“ (1986), Romualdo Granausko „Gyvulėlių dainavimas“ (1988), ir Antano Ramono „Valkata“ (1990), užsimenant ir apie kitus jų kūrinius, kuriuose gyvūnų pasirodymai yra reikšmingi. Posthumanistinėje filosofijoje kartais mėginama subjekto statusą suteikti gyvajai ir (arba) negyvajai gamtai: tyrimo objektu teoriškai galėtų tapti ir grybai bei augalai, akmenys arba sisteminė objektų aibė, pavyzdžiui, pelkė. Tačiau darbe šie įvaizdžiai ir jų reikšmė autorių pasakojimuose nenagrinėjami – pirmenybė teikiama lengviau atpažįstamai animuotai gyvūnijai. Pasirinktos temos naujumas akademiniam lauke taip pat grindžia poreikį išsamiau išnagrinėti ir palyginti sykiu kelių autorių kūrinius.

Gyvūnų studijų lauko tyrėjai Kennethas Shapiro ir Marion Copeland (2005, p. 345) straipsnyje „Toward a Critical Theory of Animal Issues in Fiction“ apibendrina lig tol literatūrinei kūrybai taikytų teorinių prieigų principus ir strategijas, išskirdami du pagrindinius kritikos uždavinius: 1) dekonstruoti reduktyviai nežmogiškus gyvūnus vaizduojančius būdus, 2) įvertinti, koku laipsniu autorius gyvūną vaizduoja „kaip gyvūną“ (*in itself*), t. y. kaip juslėmis pasižymintį individą ir kaip savo rūšies būtybę, turinčią savitą gyvavimo pasaulyje būdą. Straipsnyje jie pasiūlo ir trečią uždavinį arba prieigą – analizuoti pačius žmonių ir gyvūnų santykius: „Kertinis tikslas yra eksplikuoti to santykio formą ir atrasti jo vietą galimų santykių universume, – nuo gyvūno kaip užmiršto resurso vartotojui (kepsnio, vidutiniško žalumo) iki

gyvūno kaip daugmaž lygiaverčio partnerio“⁹. Ši trečioji prieiga atspindi naujausios gyvūnų studijų bangos ir posthumanistinės filosofijos principinį siekį esmingai pergalvoti antropocentrinės pasaulėvokos modelį ir iš naujo įvertinti visų žmogiškų ir nežmogiškų būtybių santykį. Analizuojant Apučio, Granausko ir Ramono kūrinius, atsispiriama būtent nuo šio principo. Teorinius darbo apmatų sudaro minėtų tyrėjų Josephine Donovan, Davido Hermano ir Johno Bergerio kritika antropocentrinėms prielaidoms ir jų siūlomos skaitymo bei vertinimo paradigmos. Iš gretimų laukų į gyvūnų studijas autoriai atsineša ir užtikrintai įveda dar netaikytas teorines atspirtis, o jų darbai žymi reikšmingą tyrimų lauko išsiplėtimą. Pasirinkta trejopa prieiga šiame tyrime apima kelias susipinančias interpretacines aibes – Donovan, Hermano ir Bergerio teorijos turėtų veikti kaip orientyrai tiek skaitant pasirinktus kūrinius, tiek prisitraukiant papildomų įžvalgų iš platesnio gyvūnų studijų lauko.

⁹ „Again, it is not enough to describe instances of such relationships. The critical task is to explicate the form of that relationship and to place it in the universe of possible relationships—from the animal as forgotten resource for a consumer (the steak, medium rare) to the animal as more or less equal partner in a relationship—the fruit of which is a common project, a shared world.“

Shapiro ir Copeland, 2005, p. 345.

2. Gyvūniškumo problematikos istorinė apžvalga

Nuo pirmųjų gentinių bendruomenių atsiradimo svarbią vietą žmogiškoje vaizduotėje, taigi ir mene, užėmė gyvūnas. Kaip rašė Bergeris (2009, p. 15), gyvendami „mums paralelius gyvenimus, gyvūnai teikė draugiją (*companionship*), kuri skiriasi nuo tokios, kokią gali pasiūlyti žmogus. Skiriasi todėl, kad tai draugija, pabrėžianti žmogaus kaip rūšies vienišumą“. Kalbėdamas apie egzistencinę žmonių rūšies situaciją, Bergeris nepamiršta pažymėti, kad gyvūnas mums taip pat svarbus formuojant žmogiško išskirtinumo sampratą, kurią šiuolaikybėje pažįstame *antropocentrizmo* vardu. Klausimas apie tai, kaip šie santykiai su *kitais*, dažnai neatpažįstamais, nereflektuojamais būdais, pasireiškia literatūros kūrinuose, atspindi šio tyrimo antropologinį interesą ir rūpestį. Ši darbo dalis skirta bendrais bruožais nužymėti gyvūnų ir gyvūniškumo problematiką nuo jos ištakų antikinėje filosofijoje iki šiuolaikinių gyvūnų studijų, išskiriant istoriškai antropocentrizmą¹⁰ ir antropologinį skirtumą grindusius filosofinius sandus, kurie XX a. antroje pusėje tapo ideologiškai plataus gyvūnų teisių aktyvistų ir posthumanistinės filosofijos šalininkų taikiniu.

2.1. Antika

Gyvūniškumo (*animality*) problematika, t. y. klausimai apie įvairialypį gyvūnų ir žmonių santykį bei abiejų sąvokų sampratą pirma iškilo ir imti plėtoti antikinėje filosofijoje. Su tam tikromis išlygomis¹¹, Antikos laikotarpis žymi gana vienareikšmiškos žmogaus viršenybės prieš gyvūnus pradžią filosofiniame diskurse. Būtent Antikoje mėginimai apibrėžti žmogiškumą lėmė iki mūsų dienų išlikusią normatyvinę žmogaus ir gyvūno perskyrą. Senovės graikų kultūroje gyvūnai tapo tvirta žmogaus savisteigos atspirtimi, turėjusia didelę įtaką natūralistiniam menui, poetikai (simboliams ir alegorijoms) ir, žinoma, religiniams ritualams¹². Gyvūno kitoniškumas įkvėpė graikus ir stipriai figūravo formuojant abstrakčios-idėjinės bei

¹⁰ Verta pažymėti, kad antropocentrizmą, kaip rašo Matthew Calarco (2020b), apibrėžia institucijos, sistemos ir praktikos, saugančios vienos rūšies (žmogiškų) būtybių išskirtinumą visų kitų būtybių atžvilgiu. Šioje istorinėje apžvalgoje dėmesys kreipiamas į (filosofines) sistemas. Daugiau žr.: Calarco, M., 2020b. *Beyond the Anthropological Difference*. Cambridge: Cambridge University Press (Elements in Environmental Humanities).

¹¹ Viena vertus, šis santykis senovės graikų vaizduotėje ilgai išsaugojo gana įvairiopą požiūrį į gyvūno etinę ir estetinę reikšmę tuo laikotarpiu, kai žmonių bendruomenėse ir jų asmeniniuose gyvenimuose kur kas svarbesnę vietą užėmė su dvasiomis ir dievais siejusios religinės apeigos, – kitaip sakant, kai žmogus dar nebuvo pats sau matas – tiesiogiai susijusios su gyvulių aukojimo praktika. Apie gyvulių aukojimo reikšmę ir apskritai apie gyvūno sampratą Antikoje išsamiai rašoma: Kardelis, N. (2016). Gyvūno sampratos formavimasis senovės graikų mąstyme. *Athena filosofijos studijos*, 11, p. 11–55.

¹² Be abejonės, gyvūniškos savybės, jų įvaizdžiai gausiai bei reikšmingai taikyti ir ankstesnių bendruomenių (visų senųjų civilizacijų) dvasinėse kultūrose.

dieviškosios sferos įvaizdžius¹³. Homero „Odisėjoje“¹⁴ veiksnios simbolinės gamtos ir gyvūnijos įvaizdžių reikšmės numanė gana platų graikų savimonės kontekstą, tačiau ilgam įsigalėjo kaip tropai literatūrinėje tradicijoje. Vėlesnio laikotarpio Ezopo gyvūnų pasakėčiose gyvūniškos savybės dažniau imtos sieti su moralinėmis ydomis ir laukiniu gyvūnų pasauliu, nuo kurių gelbsti tikrai žmogui duotas protas (Clayton, 2008, p. 197–198). Proto, kaip unikalios žmogiškos savybės, idėja jau buvo prigijusi ir Pitagoro filosofijoje. Pitagorininkai tikėjo sielų persikūnijimu (metempsichoze), įsitikinimu, kad žmogaus siela po mirties gali persikūnyti į gyvūną ir atvirkščiai¹⁵. Vėlesnėje Antikos filosofijoje šis religinio pasaulėvaizdžio dėmuo pasirodė jau kiek kitokiu pavidalu: nors tokioje sielų apykaitos sampratoje žmonės ir gyvūnai tarsi veikia vienoje plotmėje, kartu su požiūriu į žmogaus išskirtinumą protu radosi pagrindas žmogui priskirti viršesnę poziciją sielų hierarchijoje.

Ši nuostata galutinai išryškėjo Platono ir Aristotelio filosofijoje. Jo dialoguose dominuoja ezopiški¹⁶ laukinio žvėriško ir civilizuoto žmogiško individualaus gyvenimo būdo ir pilietinės santvarkos palyginimai, kurie motyvuojami išlaikant žmogų ir žmogiškumą kaip matą, t. y. kad tam tikri žmonių motyvai ir elgsena *žmonėms* nederami pagal *prigimtį* (Northwood, 2015, p. 21). Šis principas – esą kiekvieno dalia ir matai priklausomi nuo prigimties – tapo šimtmečiais neišvengiamu rūšinės viršenybės skiepu, o Platono kūrinuose jis išliko veiksnus tiek kosmologijoje, tiek politikoje, sykiu visa rikiuojančia jėga vėlgi pripažįstant protą (*nous*, *logos*). Į platonišką sielų (kosmologinės tvarkos dėmens) ir kūnų (politinės tvarkos dėmens) hierarchiją Platono filosofijoje iš eilės stoja vyrai, atskirai moterys, o tada – likę gyvūnai¹⁷.

¹³ Pavyzdžiu galėtų būti zoomorfinė graikų mitologinė būtybė – faunas, tokių ir panašių būtybių buvimas vaizduotėje veikė kaip atsvara pačių graikų žmogaus idealui arba netgi savivaizdžiui. Apie tai plačiau: Barrow, R., 2015, p. 103.

¹⁴ „Odisėjoje“ įžvelgiama hierarchija, kuri pagrįsta gyvūno naudos matais žmogui: gyvūnas kaip valgis, kaip auka (tarpininkas tarp žmonių ir dievų) ir kaip kompanionas. Poemoje yra trys ryškūs epizodai, kuriuose pasirodo gyvūnai, ir vienas, kuriame itin daug dėmesio skiriama gamtai. Pirma, nimfos Kalipsės ola ir ją supantis miškas bei augalija, antra, kiklopų sala ir kiklopo Polifemo avys, trečia, deivės Kirkės sala ir jos paršais paversti vyrai, ir ketvirta, Odisėjo šuo Argas.

¹⁵ Dėl šių ir kitų priežasčių Pitagoras sulaukė dėmesio šiuolaikiniame gyvūnų studijų lauke, nors anksčiau mokslo istorijoje juo domėtasi daugiausia dėl jo pasiekimų matematikoje, o ikisokratinėje filosofijoje – dėl jo numerologinių tikėjimų įtakos vėlesniems autoriams. Apie Pitagoro ir jo mokinių menamą pagarbą gyvūnams taip pat galime spręsti iš jų įsitikinimo, kad žmonės ir gyvūnai turi bendrų emocinių potyrių, t. y. gebėjimą jausti skausmą ir malonumą. Išlikę užuominų ir apie pitagorininkų vegetaristines nuostatas bei jų santykį su gyvulių aukojimu. Apie tai plačiau: Huffman, C., 2005. Pythagoras. *Stanford.edu*. Prieinama internete: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/pythagoras> [žiūrėta 2025 m. balandžio 4 d.].

¹⁶ Platono dėka, galėtume sakyti, kad ir sokratiški, arba tiksliau, kad abiejų autorių kuriamos gyvūniškos analogijos ar pamokymai yra paraleliai veiksniams savuose žanruose, t. y. kas literatūroje – ezopiška, tas pats filosofijoje – sokratiška.

¹⁷ Platono požiūris į moteris visuomenėje, lyginant ankstesnius politiką nagrinėjančius dialogus su vėlesniais, yra netolygus („Valstybė“ vs. „Įstatymai“ ir „Valstybininkas“), tačiau visais atvejais labiau menkinantis, lyginant su vyrais. Visokeriopa moterų subordinacija vyrams, priskiriant lytį „valdomajam pradui“ kartu su vergais ir gyvuliais, atvirai ir užtikrintai tvirtinama Aristotelio „Politikoje“: „Ir vyriškojo prado santykis su moteriškuoju

Nuo Aristotelio skirtis imama brėžti vis sistemiškiau ir abstrakčiau, beveik visą tūkstantmetį kone vienbalsiai tolyn į periferiją stumiant gyvūną nuo žmogaus¹⁸. Gyvūnų refleksija Aristotelio veikaluose – viena labiausiai išplėtotų, vaisingiausių pirmųjų mokslų sričių, apimanti tiek biologiją, tiek ontologiją. Aristotelio biologijos mokslas, kurio pamatai iškloti jo zoologiniuose veikaluose (*Gyvūnų istorija, Apie gyvūnų dalis, Apie gyvūnų dauginimąsi* ir kt.), iš esmės įsteigia gyvūną kaip stebėjimo *objektą*. Bergerio (2009, p. 27) pastaba apie šį naująjį gyvūno statusą šiuolaikybėje, ko gero, viena svarbiausių visoje esė: „Faktas, kad jie gali stebėti mus, prarado bet kokią reikšmę. Jie yra mūsų nuolatos besiplečiančios žinijos objektai. Tai, ką apie juos žinome, yra mūsų *galios indeksas*, taigi ir indeksas to, kas mus nuo jų skiria. Kuo daugiau žinome, tuo tolimesni jie tampa“¹⁹. Aristotelis žmogų – „politinį“ gyvūną – išlaiko toje pačioje būtybių sistematikoje²⁰, tačiau pati sistematika, kaip ir Platono filosofijoje, išlaiko vientisumą ir politinėje tikrovėje, ir apibrėžia žmogaus poreikį skirstyti individų ir grupių galias bei teises pagal išorines savybes. Racionalia siela pasižymintis, taigi protauti gebantis žmogus, nėra visiškai priklausomas nuo jusių ir primityvių poreikių, todėl, anot Aristotelio, gali veikti moralinėje plotmėje ir sykiu tampa atsakingas už hierarchijoje žemiau esančius gyvius²¹.

2.2. Nuo Viduramžių iki modernybės

Žmogaus atsakomybės už gyvūnus ir jo viešpatystės gyvūnų atžvilgiu nuostata Viduramžiais įgavo dar stipresnį pagrindimą krikščioniškoje teologijoje²². Viduramžių laikotarpiu galutinai susiformavo iš Aristotelio filosofijos perimta būtybių hierarchijos (*scala naturae*) idėja. Į hierarchiją virš žmogaus įtraukus Dievą ir angelus ši jau krikščioniškos kosmologijos samprata pati įsigalėjo kaip metafora, nusakanti visų būtybių ir daiktų dėsningumą judėti link tobulybės ir šventumo²³. Remdamasis Aristotelio idėjomis Tomas

yra iš prigimties aukštesnio santykis su žemesniu, valdančiojo su valdomuoju. Tas pat neišvengiamai būdinga ir visiems žmonėms.“

Aristotelis, 2009, p. 15.

¹⁸ Vertėtų pažymėti, kad Aristoteliui žmogus ir gyvūnas egzistavo tame pačiame biologiniame kontinuumo, ir dėl šios priežasties atrodė artimesnis negu Platonui.

¹⁹ Čia ir kitur paryškinta mano (V. J.).

²⁰ Pagal sielos prigimties (ir prigimties ribotumų) pakopas Aristotelio filosofijoje (traktate „Apie sielą“) išsidėsto augalija, gyvūnai ir žmonės. Tokia pati rikiuotė išlaikoma ir biologiniame lygmenyje.

²¹ Apie hierarchinį žmogaus pranašumą kitų būtybių atžvilgiu Aristotelis užsimena ir „Politikoje“, aiškindamas, kad hierarchinė tvarka yra natūralus gamtos ir žmonių gyvenimo dėsningumas.

²² „Tuomet Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą; tevaldo jis ir jūros žuvis, ir padangių sparnuočius, ir galvijus, ir visus laukinius žemės gyvulius, ir visus žemėje šliaužiojančius roplius!“

Pr. 1,26.

²³ Ši teleologinė būties samprata darė įtaką biologijos mokslui iki pat Charleso Darwino evoliucijos teorijos įsigalėjimo. Vienas žymesnių pavyzdžių – lamarkistinė evoliucijos teorija, pagal kurią organizmai vystosi vientisai nuo paprasčiausių iki sudėtingiausių formų, siekiant *tobulumo*.

Akvinietis *Teologijos sumoje* (*Summa theologiae*) pristatė dvasios anatomijos schemą, kurią sudarė vegetatyvinė, jutiminė ir racionali sielos, kiekviena laipsniškai išrūšiuojanti augalus, gyvūnus ir žmones²⁴. Taigi gyvūnų menkumas prieš žmones buvo grindžiamas dvasiniu deficitu – racionalios sielos stoka (Boehrer ir Hand, 2018, p. 10–11). O racionalumo stokojantis, t. y. aistroms (nuodėmėms) pasidavęs žmogus paprasčiausiai laikytas žvėrimi (Fudge, 2021, p. 200). Sužvėrėjusio žmogaus metafora išliko veiksmi Ankstyvųjų naujųjų laikų gyvūninėse pasakėčiose. Kaip teigia Erica Fudge (2021, p. 204), iki Descartes'o žmonės vis dar regėjo save gyvybiniame kontinuume su žvėrimis, todėl jiems nuolat grėsė metamorfozė už moralines pražangas.

Vis dėlto dieviškos žmogaus prigimties daigas krikščioniškoje vaizduotėje pleištą tarp žmonių ir gyvūnų išdidino negrįžtamai (Calarco, 2020a, p. 69). Renesanso laikotarpiu atgimęs klasikinis susižavėjimas gamta, šįsyk kaip žmonijos lopšio ir neatsiejama laisvos žmogiškos dvasios dalimi (Waldau, 2013, p. 21), pirmiausia ir beveik išskirtinai veikė žmogaus suvokimą apie save patį²⁵. Natūralistinė Renesanso gamtos ir gyvūnijos vaizdavimo tradicija derėjo su *emblematiška* šio laikotarpio mąstysena. Mene ir religinėje ikonografijoje pasirodydavę gyvūnai išoriškai buvo vaizduojami realistiškiau, bet kompoziciškai pasižymėjo išimtinai simboline prasme, referuodami į kažką, kas atrodė svarbiau, tik ne į save pačius (Waldau, 2013, p. 135–136)²⁶. Pats laukinės gamtos vaizdavimas, jos įrėminimas, reiškė ir jos pažabojimą (Fudge, 2004, p. 152) – šia prasme, žabojama didiems žmogiškiems tikslams buvo ir vaizduotė. Carla Freccero (2021, p. 156) teigia, jog Renesanso mąstytojai, įžvelgę dieviškos būtybių hierarchijos pakopose metamorfozės ir tobulėjimo galimybę, teocentrinius rūpesčius galop pakeitė žmogiškais (humanistiniais) ir kad šis pokytis kulminavo su mokslinės modernybės ir sekuliarumo pradžia.

Šviečiamąjo amžiaus filosofijos palikimas gyvūnų studijų lauko tyrėjų, ko gero, vertinamas kritiškiausiai, kadangi šio laikotarpio pasaulėžiūrinius rėmus apibrėžia didelę įtaką gyvūnų etikai padariusios René Descartes'o ir Immanuelio Kanto filosofijos. Gyvūnų problematikos

²⁴ Tik vegetatyvinę esą turi augalai, gyvūnai – vegetatyvinę ir jutiminę, o žmonės – visas tris.

²⁵ Įdomu, kad šiuo laikotarpiu taip pat randasi pirmieji mėginimai apginti gyvūnų teises, plėtojant gyvūnų etikos klausimus. Michelio de Montaigne'o ir jo amžininkų pastangos suprobleminti skirtį tarp žmonių ir gyvūnų bei įtikinti intelektualų bendruomenę jų subjektinėmis, moralinės atodairos reikalingomis savybėmis buvo tik iš dalies sėkmingos. Nors jų pozicijos nebuvo visuotinai priimtose, jie sukūrė stiprią atspirtį vėliau apie gyvūnus rašiusiems mąstytojams, Jeremy'ui Benthamui, Davidui Hume'ui ir kt.

²⁶ Nekeista, kad Renesanso gamtos istorijoje ir mene „tikri“ ir pramanyti gyvūnai bei mitologinės būtybės galėjo būti vaizduojami viename plane. Apie tai daugiau: Senior, M., 2018). *Human and Animal Species in Linnaeus and Cuvier*. In: Boehrer, B., Hand, M., Massumi, B., sud. *Animals, Animality, and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Critical Concepts).

istorijoje visų radikaliausia nuostata įsteigta Descartes'o, esą savo paties mąstymo (*res cogitans*) suvokti negalintys gyvūnai yra besieliai biologiniai automatai arba gyvi robotai²⁷. Šios nuostatos padariniai buvo dvejopi. Pirmiausia, kaip rašo Naglis Kardelis (2016, p. 21), ji panaikino „konceptualiąsias gyvūniškumo sąsajas tiek su žmogiškumu, tiek ir su dieviškumu“. Antra, instrumentiškai suvokiami gyvi kūnai tapo viso labo manipuliuotina medžiaga, pritaikoma darbui (*labour*) arba produktų gamybai (Armstrong, 2008, p. 137–138). Kanto pirmtakų nuostatos gyvūnų atžvilgiu atsikartojo jo filosofijos paraštėse²⁸; jo požiūriu, tikrai žmonės gali būti laikomi asmenimis, nes geba sąmoningai veikti moralinėmis kategorijomis, o to negebantys gyvūnai – tikrai *daiktai* žmonių naudai (Steiner, 2010, p. 167).

Tačiau galbūt didesnę įtaką Kantas padarė ne etiniam požiūriui į gyvūnus, o iš jo formalistinės estetikos išplaukusioms modernistinėms meninėms vaizdavimo strategijoms, kurios savaime lėmė „etiškai agnostišką“ ir neįpareigojantį požiūrį į gamtą ir gyvūniją (Donovan, 2016, p. 36). Literatūriniai kūriniai šiuo požiūriu laikytini autoriaus manipuluojamų poetinių aspektų (įvaizdžių, motyvų, metaforų ir pan.) dariniais, kuriais siekiama tam tikros estetinės formos – literatūrinė „medžiaga“ yra „negyva“, atsieta nuo savo socialinio ir istorinio konteksto (Donovan, 2016, p. 216). XIX a. romantizmas buvo atsakas į brėkštančios modernybės sukeltą svetimumą ir žmogaus atskyrimą nuo gamtos (Steiner, 2010, p. 174); romantizme galima įžvelgti ir pirmąsias modernios ekologinės pasaulėjautos užuomazgas. Atmetę mechanistinį požiūrį į gyvūnus, romantikai jų elgsenos motyvus aiškino instinkto ir emocijų terminais (Hovanec, 2018, p. 33), ir tokiu būdu įžvelgė žmonių bei gyvūnų bendramatiškumo galimybę. Tad romantizmo literatūroje susidūrimas su gyvūnu, su laukiniu žvėrimi, išreiškė ypatingą ilgesį modernėjančio pasaulio pasiglemžtiems arba bukinamiems *natūralios* žmogiškos prigimties aspektams. Prielankūs, empatiški gyvūnų vaizdavimai romantiniuose naratyvuose dažnai prisodrinti žmogiškų lūkesčių ir sentimentų, dėl kurių biologinis gyvūnas virsta vienmačiu *įvaizdžiu*²⁹. Tačiau pozityvistinis mokslas ir industrinis kapitalizmas įveikė jausmingus, gyvūnams prielankius romantinius naratyvus (Armstrong, 2008, p. 134). Vietoj jų XX a. pradžioje iškilusi modernizmo literatūrinė tradicija skaitytojams

²⁷ Ši samprata taip pat lėmė ypač tuomečiam medicinos mokslui svarbų požiūrį, jog gyvūnų išgyvenamas skausmas yra mechaninis, *nesąmoningas*, kadangi gyvūnas negali sąmoningai suvokti savo paties skausmo.

²⁸ Kantas beveik be išimčių priėmė visas iki jo kultūriškai įsitvirtinusias nuostatas apie gyvūnų racionalumo ir savivokos stoką bei tuo grindžiamą jų moralinį bevertiškumą ir instrumentinį požiūrį į gyvūnus, paremiantį visokeriopą jų pritaikymą arba panaudojimą žmonių tikslams, ir žmonių *viršenybės* gyvūnų atžvilgiu nuostatą – vieną seniausių, *scala naturae* įkvėptą erdvinį tropą.

²⁹ Davidas Perkinsas studijoje *Romanticism and Animal Rights* (2003) pažymi, kad Percy Bysshe Shelley eilėraštyje „Vieversiu“ („To a Skylark“), vieversys taip prisodrinamas žmogiškų emocijų, jog pasidaro nebepanašus į paukštį.

Perkins, 2003, p. 147.

demonstravo pirmąsiais žmogaus ir žvėries susidūrimais įkrautas scenas, – džiunglių, medžioklės ir industrinio barbariškumo – mėgindama atkartoti laukinį *Mobio Diko* žiaurumą, bet kratydamasi jam būdingo sentimentalumo. Palyginus su žmogaus ir žvėries susitikimų scenomis romantizmo tradicijoje, modernizmo literatūroje gyvūnai vaizduoti dar antropocentriškiau, jų įvaizdžiai dar labiau abstrahuoti (Hovanec, 2018, p. 28).

2.3. Šiuolaikinės gyvūnų studijos

Viena esminių filosofinių nuostatų, kurios ištakose ėmė formuotis šiuolaikinės gyvūnų studijos, kaip rašo Brianas Massumi (2018, p. 266), buvo įsitikinimas, kad žmogus privalo atsisakyti savo dominuojančios pozicijos ir pripažinti, jog koegzistuoja nehierarchiniame (horizontaliajame) santykių tinkle su nežmogiškomis būtybėmis³⁰. Šio bręstančio etoso šaknys siekia romantizmo tradiciją ir išsitiesia iki „pirmosios modernios ekologinio judėjimo bangos 7-ajame dešimtmetyje“ (Massumi, 2018, p. 266). Būtent šio etoso veikiami parašyti politinio aktyvizmo dvasia būsimą studijų lauką įkvėpę filosofiniai darbai: Peterio Singerio *Gyvūnų išlaisvinimas* (*Animal Liberation*, 1975) ir Tomo Regano *The Case for Animal Rights* (1983), pasisakę už gyvūnų teises. Šiuolaikinių gyvūnų studijų kontekste, derinančiame daugiausia kritinės teorijos (*critical theory*) ir posthumanistinės filosofijos sandus, nuo Antikos dominavę antropocentrizmo steiginiai – įtvirtinę binarinę ir hierarchinę žmonių ir gyvūnų būtį – atrodo inertiški, stokojantys kritinės jų autorių kultūrinės aplinkos praktikų ir institucijų ideologinės refleksijos. Nors Vakarų filosofijoje būta geranoriškiau ir subtiliau gyvūnų problematiką sprendusių mąstytojų³¹, gyvūnų studijose įprasta pirmuoju tvirtu atkirčiu antropocentrizmui pasaulėvaizdžiui laikyti Charleso Darwino evoliucinę teoriją³². Kartais manoma, kad Darwino atradimas užtikrintai pagrindė žmogiškų ir nežmogiškų būtybių biologinį tęstinumą ir užlopė tarp jų žiojėjusį ontologinį plyšį (Calarco, 2020b, p. 6). Tačiau žmogiško išskirtinumo bei esminės žmogaus ir gyvūno skirties idėja įvairiais pavidalais tebėra gaji iki mūsų dienų. Kaip rašo Mintautas Gutauskas (2021, p. 13), „šiandien [vėl] esame žmogaus neapibrėžties situacijoje. Ji tam tikru mastu yra panaši į XX amžiaus pradžios situaciją“³³. Nuo XIX a.

³⁰ Massumi taip pat akcentuoja, kad ši nuostata pirmiausia pasižymėjo papildoma žmogaus kaip prižiūrėtojo arba globėjo (*stewardship*) sąlyga, kurios vėlesni mąstytojai atsisakė, ieškodami žmogų pranokstančios tarprūšinės gyvų būtybių sąveikos teorijų.

³¹ Calarco (2020b, p. 6.) mini Diogeną, Plutarchą, Michelį de Montaigne'į, Davidą Hume'ą, Jeremy Benthamą, Friedrichą Nietzsche ir kt.

³² Šitokio požiūrio, pavyzdžiui, laikosi Hermanas, skirdamas naratyvus į priešdarvinistinius ir podarvinistinius. Galbūt didesnis Darwino teorijos smūgis teko ne antropocentrizmui, o krikščioniškajam pasaulėvaizdžiui, kaip numano Erica Fudge (2002).

³³ Neapibrėžties situacijos priežastys, ko gero, dvejopos: viena vertus, kaip teigia Gutauskas, yra šiuolaikinių mąstytojų, mėginančių iš naujo pagrįsti antropologinį skirtumą, o antra vertus, kai kurių posthumanistinės filosofijos šalininkų darbuose pati žmogiškumo samprata ima atrodyti abejotina, ir į jos vietą kartais siūlomi

pabaigos per visą XX a. antropologinio skirtumo problema filosofijoje išliko aktuali, nepaisant to, kad tiek skirtumą teigė, tiek jį problemine mąstytojai³⁴ jau buvo atmetę ankstesnių amžių idėjas apie gyvūną kaip gyvą mechanizmą ir žmogų kaip protu ir siela išsiskiriančią būtybę (Gutauskas, 2021, p. 11).

Šiuolaikinės gyvūnų studijos apima gana platų skirtingų akademinių disciplinų lauką, įskaitant humanitarines ir zoologines gamtos mokslų šakas³⁵. Apibendrinus viso lauko tikslus, gyvūnų studijos ieško strategijų legitimuoti gyvūnų problemas socialinėje politikoje ir teisėje, taip pat plėtoti filosofines programas, kurios iškelia gyvūno ir gyvūniškumo klausimus kaip kertinius žmogiškos steigties problematikoje Vakarų filosofijos kontekste. Humanitarikoje laukas gali būti skirstomas į žmonių ir gyvūnų studijas³⁶ (*human-animal studies*), tyrinėjančias žmonių ir gyvūnų santykių bei abipusio (priklausomybės ryšiu grįsto) tapsmo apraiškas; į gyvūniškumo studijas (*animality studies*), kuriose dėmesys daugiau kreipiamas į su gyvūnais susijusių sociokultūrinių praktikų analizę ir kritiką³⁷; ir į posthumanizmą (*posthumanism*), iš naujo sprendžiantį žmogiškų ir gyvūniškų (taip pat organinių ir neorganinių) gyvybės formų vietos pasaulyje bei jų ontologinio ryšio klausimus (Lundblad, 2017, p. 3)³⁸.

Įvairiose tyrimų plotmėse iškyla gyvūnų subjektyvumo išraiškų ieškančios ir visos gyvasties bendramatiškumą teigiančios slinkty, vienijamos bendro etoso, kurio galutinis siekis, atrodo, yra maksimaliai išplėsti moralinio afekto aibę už tradicijoje nubrėžtų žmogiškumo ribų. Šios slinkty, žinoma, vyksta ir literatūrologijoje. Apibendrindama naujausius literatūros kritikos uždavinius gyvūnų vaizdavimo klausimu, Donovan (2016, p. 96) rašo, kad kritikai ima „pažinti ideologiškai angažuotą vaizdavimą, abejoti visuotinai pasklidusia estetiniu gyvūnų skausmo ir kančios išnaudojimu, ir ieškoti alternatyvių vaizdavimo formų esamuose, bet praleistuose tekstuose, arba šaukdamiesi naujų [vaizdavimo]

daugybinių gyvybės rūšių sinergijos, simbiozės koncepcijos (Audronė Žukauskaitė (2025), Timothy Morton (2017)).

³⁴ Gutauskas monografijoje mini Maxą Schelerį, Martiną Heideggerį, Eugeną Finką, Giorgio Agambeną, Emmanuelį Leviną, Jacques'ą Derrida, Michelį Foucault ir kt.

³⁵ Lauko taksonomijos klausimas pernelyg platus šiam poskyriui. Šiuo klausimu vis dar nėra griežto sutarimo. Tyrėjai savitas šakas formuoja ir save jose pozicionuoja, atsižvelgdami į tyrimų lauką, iš kurio nužengia (pvz., kritinės teorijos atstovai formuoja kritines gyvūnų studijas (*critical animal studies*), literatūrologai, tyrinėjantys reikšmingus gyvūnų vaizdavimo atvejus – zoopoetiką (*zoopoetics*), ir t. t.). Apie diskusijas žr.: Waldau (p. 13) ir Lundblad (p. 1–2).

³⁶ Pagal platesnį disciplinų skaičių apimančią taksonomiją žmonių-gyvūnų studijos, dar vadinamos *antrozologija*, tyrinėja žmonių ir gyvūnų santykius gamtos mokslų aspektais.

³⁷ Įskaitant jų apraiškas literatūriniuose kūriniuose.

³⁸ Vieni žymiausių šio lauke arba laukui nagrinėjama problematika gretimų darbų: Jacques Derrida, *Gyvūnas, kuris, vadinasi, esu* (2002), Carry Wolfe, *Animal Rites* (2003) ir *Zoonthologies* (2003), Donna Harraway, *When Species Meet* (2008), Matthew Calarco, *Zoographies* (2008) ir *Beyond the Anthropological Difference* (2020), Timothy Mortonas, *Ecology Without Nature* (2007) ir *Humankind: Solidarity with Nonhuman People* (2017).

modusų, kurie, kaip rašo Philipas Armstrongas, „neredukuoja gyvūno į tuščią vietą žmogiškų reikšmių projekcijoms“³⁹. Donovan (2016, p. 95–96) naująją vertinimo paradigmą, taikančią etikos principus literatūrai, vadina „gyvūninio žiūros taško kritika“ (*animal-standpoint criticism*). Taigi jos dėmesio centras perkeliamas nuo žmogiškojo prie gyvūniškojo subjektyvumo ir veiksnio išraiškų bei gyvūnų įvaizdžių mitinio tropavimo⁴⁰ (*mythic troping*) ir literatūrinio rūšizmo⁴¹ (*spiecesim*) arba antropocentrizmo apraiškų⁴².

³⁹ Cituojama iš: Armstrong, 2008, p. 3.

⁴⁰ Mitinis tropavimas apibrėžia išankstinę kultūrinių normų ir lūkesčių pritaikymą tam tikros grupės (pvz., etninių mažumų, moterų, vaikų, gyvūnų) individų arba daiktų vaizdavimui – įvaizdis kuriamas, atsižvelgiant į dominuojančios arba steigiamos ideologijos formuojamą „naratyvinę trajektoriją“ (Donovan, 2016, p. 40).

⁴¹ Rūšizmas teigia gyvūnų menkumą ir priklausomybę nuo žmonių jų „moralinės vertės ir ontologinio statuso“ pagrindu (Donovan, 2016, p. 96.).

⁴² Tyrėjai skirtingai vertina rūšizmo ir antropocentrizmo sąvokų tikslumą gyvūnų studijų diskurse. Žr.: Calarco, 2020b, p. 14–22.

3. Literatūrinės gyvūnų vaizdavimo strategijos

Darbo teorinius rėmus, kaip pažymėta įvadinėje dalyje, sudaro Josephine Donovan, Davido Hermano ir Johno Bergerio darbai⁴³. Donovan gyvūnų studijų tyrėjams labiausiai žinoma kaip viena pagrindinių ekofeminizmo krypties gyvūninės etikos šakos plėtotojų⁴⁴. Savo prieigą Donovan grindžia Carol Gilligan rūpesčio etikos samprata, kurios pagrindu autorė plėtoja savą pagarbaus, į subjektą atsižvelgiančio santykio etika grįstą literatūrinės estetikos teoriją monografijoje *Aesthetics of Care: On the Literary Treatment of Animals* (2016). Iki monografijos *Narratology beyond the Human: Storytelling and Animal Life* (2018) ir ją lydėjusių straipsnių Davidas Hermanas labiausiai pasižymėjo kaip naratologas, dėmesį telkęs į įvairių pasakojimo struktūrų sąsają su sąmonės veikimu⁴⁵. Hermanas (2018, p. ix) savo studiją motyvuoja poreikiu pažvelgti, kaip tam tikros ideologinės pozicijos ir nuostatos gyvūnų atžvilgiu yra suponuojamos pačioje pasakojimo struktūroje. Johno Bergerio esė *Why Look at Animals?* pasirodė dar 1980 m. ir netrukus tapo vienu žinomiausių besiformuojančio studijų lauko tekstų, svarstant gyvūnų problemas modernybėje iš marksistinės žiūros taško. Bergerio manymu, gyvūno reikšmę ir padėtį tuometėje (beje, ir dabartinėje) kultūroje nulėmė visa apimanti industrinių technologijų ir modernių ekonominių-politinių pertvarkų (konkrečiai, kapitalizmo) banga, suardžiusi nežmogišką pasaulį bei sukėlus žmonių ir gamtos susvetimėjimą⁴⁶.

Nagrinėsimų autorių kūrybai aktualios problemos tyrime iškeliamos taikant teorines įžvalgas į literatūrinės gyvūnų vaizdavimo strategijas, atskleidžiant moralinės atidos sąlygiškumą, žmogiškumo ir gyvūniškumo ribas perbraižančius socialinius tapatumo ir

⁴³ Donovan ir Hermanas į gyvūnų studijų lauką išskirtinai jo problematikos tyrimams skirtomis monografijomis įžengė su nauja praėjusiame dešimtmetyje iškilusia ir iki šiol tebevilnijančia gyvūnų studijų banga, ir yra sąlyginai mažiau žinomi šio lauko tyrėjai.

⁴⁴ Plačiąja prasme, kaip apibrėžia pati Donovan (2016, p. 2), ekofeminizmas apima feminizmo santykį su aplinkos ir ekologijos problemomis. Ši šaka tiesiogiai susisieja su platesniu gyvūnų studijų lauku, ir jo tyrėjai ligi šiol dažniausiai referuoja kartu su Donovan bendraautore Carol J. Adams parašytas arba sudarytas studijas, kuriose įvairiais pjūviais daugiausia nagrinėjamas moterų ir gyvūnų tapatumas kitoniškumo ir marginalumo aspektais (Donovan, 2016, p. 96). Taigi gyvūniškumo problematika čia nėra atsitiktinė, ir į Donovan akiratį gyvūnai patenka natūraliai kaip dar viena į kanoninės estetikos tradicijos paraštes išstumta klasė, siekiant atgaivinti jos balsą ir aktualumą.

⁴⁵ Hermanas laikomas kognityvinės naratologijos (*cognitive narratology*) atstovu. Jis taip pat buvo vienas pirmųjų autorių praėjusio tūkstantmečio pabaigoje diegusių postklasikinės naratologijos (*postclassical narratology*) terminą. Šiuo terminu žymimas naujas akademinis etapas, kuriame naratyvas šiuolaikinių tyrėjų traktuojamas ne kaip struktūrinių (klasikinė prasme) teksto savybių rezultatas, o kaip dialogiškas procesas, kuriame pasakojimą medijuoja skaitytojo kontekstinės patirtys ir vaizduotė. Terminas apima ir naujas naratologijos šakas, kaip nenatūralios arba antimimetinės naratologijos šaką, nagrinėjančią į tradicinius struktūralistinius rėmus nepatenkančias pasakojimo technikas. Plačiau apie šį etapą ir jo implikacijas: Liveley, 2019, p. 235–252.

⁴⁶ Žmogaus susvetimėjimas su gamta gali būti vertinamas laipsniškos raidos atžvilgiu. Iš Bergerio perspektyvos, susvetimėjimas modernybėje vertinamas, galima sakyti, kaip kraštutinis ir galutinis.

sąveikos su žmogumi aspektus. Pasirinkti teoretikai, mano manymu, išryškina etinės, literatūrologinės ir kultūrologinės žiūros takoskyrą bei jungtis, t. y. galimybę į nagrinėjamų autorių kūryboje vaizduojamus gyvūnus žvelgti kaip į etinius subjektus, kaip į savarankiškus pasakojimo dalyvius (veikėjus) ir kaip į sociokultūriškai sąlygotus individus.

3.1. Atodairos spektras ir laipsnis

Iki šiol ne sykį užsiminiau, kad gyvūnų vaizdavimas menuose paprastai išsitenka įvairiuose subjekto–objekto santykio ekvivalentuose: stebinčiojo–stebimo, valgančiojo–valgomojo, mėgdžiojančio–mėgdžiojamo ir t. t. Skiriasi ir kūrinysje įžvelgiamas atodairos laipsnis: gyvūnas pasirodo kaip erdvinė detalė, periferijoje užčiuopiamas objektas arba gyvūnas vaizduojamas kaip antropomorfinis subjektas, į kurį projektuojamos žmogiško mąstymo kategorijos, arba – gyvūnas iškyla tarytum (ne)pažinus *kitas*⁴⁷. Literatūros poetikoje šie santykiai išreiškiami įvairiomis priemonėmis: nuo palyginimų ir sugretinimų iki simbolių, nuo antropomorfizmo iki zoomorfizmo, nuo alegorijų, kuriose pasakojimai apie gyvūnus suskliaudžia žmogiško gyvenimo etines tiesas ir idėjas, iki to, ką Davidas Hermanas (2018, p. 139) vadina *Umwelt modeliavimu*⁴⁸, t. y. konkretaus organizmo subjektyvios tikrovės patyrimo ir pasaulėjautos atvaizdavimo, atsižvelgiant į jo išskirtines jusles ir gyvenamąją tikrovę. Šią gradaciją, kurią tyrime vadinu (moralinės) *atodairos spektru*, sąlygoja gyvūno *veiksnumo* naratyviniame lygmenyje ir *subjektyvumo* laipsniai fenomenologiniu ir etiniu atžvilgiu. Kitaip sakant, atodairos spektras ir laipsnis numato autoriaus pasirinktą vaizdavimo strategiją, kurioje gyvūnas, apibendrinus, vaizduojamas objektiškai, metaforiškai arba subjektiškai. Literatūros kūriniuose šis laipsnis užčiuopiamas ieškant gyvūnų *fokusavimo* (centravimo) arba *dėmesio* (atidos) gyvūniškiems veikėjams atvejų, kaip juos atitinkamai įvardija Hermanas ir Donovan.

Hermanas dėmesį telkia į būdus, kuriais pasakojimo struktūra įveiksmia arba neigia gyvūnus kaip veikėjus grindžiančią žiūrą, argumentuodamas (2018, p. x), jog nežmogiški veikėjai (apsieidami be žmogiškųjų) gali sąlygoti kūrinio naratyvumą, taigi ir jo interpretacijos galimybę. Hermanas rašo (2018, p. 9):

[Analizei] aktualūs klausimai yra susiję su laipsniu, kuriuo gyvūniški pasakojimų pasaulio gyventojai užima centrinę arba periferinę poziciją besirutuliojančioje įvykių sekoje, iki kokio lygmens

⁴⁷ Skirstymo yra įvairių. Pavyzdžiui, Erica Fudge savo žymiojoje knygoje *Animal* (2002) gyvūno reikšmę platesniame kultūriniame lauke aprašo pagal pripažinimo (regimo–neregimo), skirtumo (tikro–simboliško) ir galios (intelektų–instinkto) kategorijas.

⁴⁸ *Umwelt* sąvoka pirmą kartą pavartota baltvokiečių biologo ir filosofo Jakobo von Uexküllio (1864–1944), vėliau įsigalėjusi biosemiotikos lauke ir pritaikyta Martino Heideggerio veikaluose. Sąvoka ne kartą taikyta ir kituose gyvūnų studijų lauko tyrėjų darbuose.

šie gyventojai įgauna patiriančių, veiksmų subjektų statusą, užuot būdami patiriamais, veikiamaais objektais, ir sykiu, koku laipsniu jų elgsena formuojama veikimo registru, kalbomis apie intencijas, motyvus ir kitas veikimo priežastis, o ne tik įvykių registru, ribotai bylojančių tikrai apie sukeltus judesius [...]⁴⁹.

Hermano (p. 135–145) siūlomame modelyje meninių vaizdavimo strategijų spektras dalinamas į keturias pozicijas: 1) gyvūniškos alegorijos, kuriose gyvūnai atstovauja žmonėms ir žmogiškiems reiškiniams, 2) žmogiškos projekcijos į gyvūną, kuriomis gyvūnų elgsena aiškinama žmogiškomis kategorijomis, 3) gyvūniškos projekcijos į žmogų, kuriomis (kultūriškai suprantamos) gyvūnų potyrių ir gebėjimų sampratos aiškinamos lyginant su žmogiškomis patirtimis ir gebėjimais, 4) *Umwelt* modeliavimas, kuriuo naratyvinės technikos arba eksperimentai taikomi mėginant atvaizduoti fenomenalias gyvūnų organizmų sąlygotas tikrovės patirtis⁵⁰. Mūsų gebėjimai atvaizduoti nežmogiškai suvokiamą pasaulį ir nežmogišką veiksnumą pasaulyje, savaime suprantama, yra riboti⁵¹. Galbūt įtikinamiausi iš šių palyginimų ir mėginimų remiasi kūniškomis patirtimis, kadangi kūnas, kitaip nei sunkiai numanomi „psichiniai turiniai ir kultūriniai horizontai“, yra mums ir gyvūnams bendras matmuo (Gutauskas, 2021, p. 213)⁵². Gyvūno pozicija atodairos spektre (arba pozicijos interpretacija) tame pačiame kūrinyje gali kisti nuo vieno kraštutinumo prie kito. Gyvūnas taip pat gali būti matomas keliose spektro pozicijose vienu metu⁵³. Kaip rašo Bergeris (2009, p. 5), „valstiečiui jo kiaulė miela, ir jis džiaugiasi galėdamas susūdyti jos mėsą. Kas yra reikšminga, ir ką taip sunku suprasti miesčioniui, tai, kad šiuos du teiginius jungia *ir*, o ne *bet*“⁵⁴.

⁴⁹ „Relevant questions concern the degree to which animal inhabitants of storyworlds occupy a focal or peripheral position in the unfolding of events, the extent to which these inhabitants acquire the status of experiencing, agential subjects versus experienced, acted-upon objects, and, concomitantly, the degree to which their comportment takes shape via the register of action, involving talk about intentions, motives, and other reasons for acting, and not just the register of events, limited to talk about caused movements [...]“.

Herman, 2016, p. 9.

⁵⁰ Animal allegory (AA) – Human-Source-Animal-Target-Projection (HSAT) – Animal-Source-Human-Target-Projection (ASHT) – *Umwelt* Modelling (UM).

Herman, 2018, p. 139–141.

⁵¹ Kaip rašo Armstrongas (2008, p. 3), net užsiminus apie nežmogišką veiksnumą galima susilaukti kaltinimo antropomorfizavimu, tačiau čia pat priduria, kad pati antropomorfizavimo sąvoka turi antropocentristines ištakas. Apie sąvokos problemškumą taip pat rašo Hermanas, žr.: Herman, 2018, p. 5–7.

⁵² Gutauskas nurodo į Edmundo Husserlio fenomenologiją. Vis dėlto pamatuotų spėjimų apie gyvūnų baimę, nerimą, džiaugsmą ar nuobodulį nagrinėsimų autorių kūrinuose pakankamai daug.

⁵³ Reikėtų pažymėti, kad atodairos laipsnis kito atžvilgiu pranoksta vien meno ribas, kadangi yra žmogiško metaforinio mąstymo savybė.

⁵⁴ „[...] peasant becomes fond of his pig and is glad to salt away its pork. What is significant, and so difficult for the urban stranger to understand, is that the two statements in this sentence are connected by an *and* and not by a *but*“.

Berger, 2009, p. 5.

Kaip gyvūnas atsiduria vienoje ar kitoje pozicijoje? Hermanas išskiria kelias naratyvines technikas, kurių kiekviena savaip prisideda kurdamas pasakojimo pasaulį gyvūniškais arba rūšies masteliais (*species scale*)⁵⁵. Pirmiausia, žinoma, tai gyvūnus fokusuojanti naracija – pasakojimai iš gyvūno perspektyvos, gyvūnai iš žmonių perspektyvos, o retsykiais ir gyvūnai iš kito gyvūno perspektyvos. Antra, reikšmingi gyvūnų nekalbinių komunikacinių gestų, kalbinių gyvūnų „ištarų“⁵⁶ ir sąmonės būsenų priskyrimo (*mental state ascription*) atvejai bei šio priskyrimo registras: „pasakotojai priskiria subjektyvias patirtis veikėjams juos vaizduodami kaip jaučiančius, atsimenančius, vaizdijančius, ar tiesiogine prasme gebančius apsaityti (kaip intradiegetiniai pasakotojai) tolimesnius horizontus pasakojimo pasaulyje“⁵⁷ (Herman, 2018, p. 205). Šie priskyrimai vyksta stilistiniame teksto lygmenyje ir iš dalies atspindi veikėjų ir jų aplinkos sąveikos laipsnį (Herman, 2018, p. 206).

Donovan dėmesys beveik išimtinai sutelktas į etinį gyvūnų vaizdavimo literatūroje matmenį⁵⁸. Šiuo atžvilgiu atodairos spektras autorės suvokiamas kategoriškiau – gyvūnų vaizdavimas visose spektro pozicijose implikuoja tam tikrą *moralinį* gyvūnų agentiško laipsnį. Skirtis tarp gyvūno kaip etinio subjekto ir kaip pasakojimo dalyvio, ko gero, nėra akivaizdi. Viena vertus, šios sąvokos tarsi viena kitą grindžia, viena iš kitos plaukia, o kita vertus, Donovan jų santykis greičiau yra vienkryptis – jokia būtybė negali veikti savarankiškai, jeigu pirmiausia nepripažįstamas jos moralinis ontologinis statusas. Kitaip sakant, tai, kad būtybė dalyvauja pasakojime kaip veikėjas, savaime nepagrindžia *deramo* moralinės atodairos laipsnio jos atžvilgiu. Pagrindinė prielaida, kurios laikomasi, – kad etinės kategorijos literatūros kūriniuose atitinka naratyvinės etikos (*narrative ethics*) sampratą, jog yra veiksnūs turinio ir formos lygmenyje. Todėl turinio lygmeniu gyvūną niekinantys įvaizdžiai gali būti vertinami nevienareikšmiškai, jeigu įvaizdis perteikiamas kritiškai arba jeigu netarnauja kūrinio estetiniams tikslams (pvz., kai estetizuojamos smurto scenos). Antroji prielaida – kad jie reikšmingi kalbant ne tik apie žmogiškus veikėjus. Moraliniai vertinimai neišvengiamai įgyja estetinę išraišką ir lemia, ar gyvūnas pasakojime turi balsą, t. y. ar jo etinė žinia yra

⁵⁵ Kai kurie Hermano išskiriami vaizdavimo aspektai priklauso ir gali būti būdingi tikrai tam tikro žanro kūriniams. Studijoje Hermanas tyrinėja grafinius naratyvus (komiksus), taip pat neliteratūrinius biografinius ir autobiografinius kūrinius apie gyvūnus bei liudijimus apie pagalbinius gyvūnus-auginčius.

⁵⁶ Dažniausiai pirmo-antro lygmens vaizdavimo pavyzdžiuose pagal Hermano modelį.

⁵⁷ „Narrators ascribe subjective experiences to characters by portraying them as perceiving, remembering, imagining, or explicitly recounting (as intradiegetic narrators) further worlds within the storyworld.“

Herman, 2016, p. 205.

⁵⁸ 2022 m. pasirodė Donovan monografija, kurioje autorė, regis, galutinai įtvirtina *Aesthetics of Care* (2016) suformuotą teorinį pagrindą ir jį pritaiko išimtinai gyvūnų etikos, sąmonės ir subjektyvumo bei dekartiško objektyvizmo kritikai: Donovan. (2022). *Animals, Mind, and Matter: The Inside Story*, Michigan State University Press.

girdima, taigi, ar jis gali eiti į santykį su kitais veikėjais, ar privalo likti nuošalyje. Tai kompozicinis (taigi ir estetiškas) sprendimas, bylojantis apie jų (ne)bylumą ir (ar) (ne)veiksmumą ir vietą atodairos spektre.

Idėjinį kontrapunktą *kitų* subjektų atžvilgiu abejingai, sudaiktinančiai tradicijai sudaro Donovan formuojama rūpesčio estetikos (*aesthetics of care*) samprata⁵⁹, apimanti intelektualinio diskurso ir literatūros pavyzdžius, kurie įkūnija, kaip ji įvardija, įtraukiančią epistemologiją (*participatory epistemology*)⁶⁰. Pagrindiniu rūpesčio estetikos „įrankiu“ Donovan pasirenka Simone Weil ir Iris Murdoch plėtotą *dėmesio* sąvoką⁶¹. Sekdama Weil, Donovan (2016, p. 8) aiškina, kad dėmesys reikalauja žvelgti į literatūrinius daiktų vaizdavimo atvejus „suspenduojant“ vaizduotės konstruktus, be interpretacijos, praktikuojant „epistemologinę *askezę*“⁶². Dėmesys Weil filosofijoje pirmiausia turi religinę reikšmę, ir dėmesingumas daiktams bei reiškiniams turi galią atskleisti dvasinę plotmę, kuri neįžiūrima, kai daiktai, veikiami Šviečiamojo amžiaus epistemologijos arba kapitalistinės komodifikacijos, abstrahuojami, objektyvizuojami ir (arba) pašalinami iš akiračio (Donovan, 2016, p. 8). Donovan interpretacijos sampratoje ši plotmė taip pat reikšminga.

Visų svarbiausias principinis veiksnys autorei yra mimezė, grindžiama ne smurto ir aukojimo aktais, o dialogiškumu, kuris pranoksta subjekto-objekto perskyrą (Donovan, 2016, p. 73–74). Donovan (2016, p. 75) manymu, pats santykio su objektu būdas turi lemiamą įtaką tam, kaip šis apibūdinamas: „stebėtojo sąmonė *dalyvauja*, kai realizuojama arba randasi tam tikra realybė (realizuojama dviem prasmėmis – esybės tapimas realia [ontologinė] ir esybės suvokimas bei pažinimas [epistemologinė])“⁶³. Tokia nuostata, kaip rašo Donovan (2016, p. 79), savaimingai numano būtinybę realybę traktuoti ne kaip paskirų objektų, o greičiau kaip

⁵⁹ Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad rūpesčio estetika apibūrina pirmiausia ne tam tikrą atidaus skaitymo atžvilgį ar interpretacijos metodą, o pažinimo ir kūrybos modusą, priešingą nereliaciniams, sudaiktinantiems modusams.

⁶⁰ „Art and literature created under an aesthetics of care are conceived through a participatory epistemology—an “I-thou” relationship, in which the natural world and its multivarious creatures are recognized as subjects who have stories of their own.“

Donovan, 2016, p. 73.

⁶¹ Kaip pastebi Renata Bikauskaitė, apibūrinant tarpasmeninius ryšius rūpesčio etikoje tyrėjams dėmesys pasirodė parankesnė, konkretesnė sąvoka nei empatija.

Bikauskaitė, 2014, p. 63.

⁶² Turima omenyje askezė išankstinių, kultūriškai suformuotų nuostatų kitų subjektų, reiškinių ir daiktų atžvilgiu. Renata Bikauskaitė (2014, p. 64) patikslina, kad remiantis Weil samprata „būti dėmesingam kitam žmogui reiškia priimti jį kaip unikalų ir konkretų įvykį, o ne apibendrintą atvejį, bandyti suprasti jį remiantis jo paties situacija“.

⁶³ „[...] an observer’s consciousness participates in the realization or emergence of a particular reality (realization in two senses—the becoming real of the entity [ontological] and the understanding of and knowledge of the entity [epistemological]).“

Donovan, 2016, p. 75.

procesų (arba objektų santykinumo) visumą ir etiškai įpareigoja atsisakyti arba keisti subjekto-objekto dualizmą į „subjekto-subjekto kontinuumą“ (Donovan, 2016, p. 10). Tačiau nors žmonės gali suteikti moralinį statusą gyvūnams ir laikyti juos subjektais (pvz., savo augintinius), šis statusas iš karto pranyksta supratus, jog likę gyvūnai laikomi prasmingais tiek, kiek prasmės jiems teikiame mes, kaip pažymi Fudge (2002, p. 51). Analogiškai, jeigu pasakojime šuo „geras“ arba „blogas“, tai jis geras ar blogas, nes pateisina žmogiškų veikėjų lūkesčius arba jų nepateisina⁶⁴. Tokia žmogaus ir gyvūno santykio dinamika vis dar išsitenka Donovan kritikuojame subjekto-objekto dualizme. Jeigu jis veiksnus pasakojime, tuomet visi pasakojimo subjektai panaudojami kūrinio „estetinei manipuliacijai“ (Donovan, 2016, p. 11).

Kaip jau minėta, Donovan estetikos sampratoje veiksnus dvasinis matmuo, kurį įgalina dėmesys. Autorė (2016, p. 10) pasiremia Iris Murdoch tikinimu, kad dėmesys padaro kitus žmones ir „kitus dalykus“ realesnius, t. y. jie tarsi sušvinta ar išryškėja mūsų patiriamoje realybėje. Donovan įsitikinimu, tie kiti dalykai yra gyvūnai, ir dėmesys jiems taip pat gali turėtų transformatyvų moralinį poveikį – *metanoją*⁶⁵. Santykis su kitu kaip su gyva būtimi (*presence*) įmanomas tiktai esant dėmesingam jos būviui, būdui, išraiškoms ir arealui (Donovan, 2016, p. 73). Nors dauguma gyvūnų juslių ir patirčių mums nepažįstamos, Donovan teigia, kad literatūrinė kūryba, medijuodama intersubjektyvius sąmonės patyrimus, suteikia terpę užčiuopti šias neišmatuojamas esybes – autorė jas apibūdina iš sąmonės filosofijos pasiskolinta sąvoka *qualia*⁶⁶:

Kitur esu argumentavusi, kad etinis žinojimas perduodamas tuo, ką vadinu emocijomis *qualia*, kurios atgyja arba išryškėja komunikaciniuose susidūrimuose tarp gyvų būtybių. Taip pat kaip fizinės būtybės kokybiniai požymiai, tokie kaip skonis, kvapas, lytėjimas, iškyla arba atgyja, kai subjektas susiduria su tuo objektu, taip ir emociinės *qualia* atgyja susidūrus su kitu subjektu. Perduodamas žinojimas būtinai pasižymi etiniu matmeniu. Šuns inkštimas, karvės bliovimas, arklio baidymasis, voro pasprukimas, gyvatės krūptelėjimas, paukščio klyksmas yra emociinės *qualia*, kurių etinė žinia yra aiški“ (Donovan, 2016, p. 78)⁶⁷.

⁶⁴ Kaip minėjau anksčiau, Donovan estetikos sampratoje toks arba panašus „gero“ arba „blogo“ šuns įvaizdis gali būti laikomas menkinančiu tropu, bet galutinai vertinant reikėtų atsižvelgti į pasakojimo kontekstą.

⁶⁵ Metanoja (gr. *metanoia*), filosofijoje ir religijose – proto, jausmų, valios, minčių pokytis, atgaila, sąžinės priekaištas.

Gudelytė-Lasman, 2008.

⁶⁶ *Qualia* (vns. *quale*) – subjektyvūs pojūčiai, emocijos, ir jų atspalviai; taip pat, subjektyvūs (arba fenomenalūs) suvokimo aspektai, kurių negalima paaiškinti arba išreikšti fizikiniais terminais.

⁶⁷ „I have argued elsewhere that ethical knowledge is conveyed through what I called *emotional qualia*, which come alive or become apparent in communicative encounters between living entities. Just as qualitative properties, such as taste, smell, or feel, of a physical entity arise or emerge when a subject encounters that object, so emotional *qualia* emerge in one's encounter with another subject. The knowledge thus conveyed necessarily includes an

Tad gyvūniški kreipiniai, išduodami garsais, elgsena, anot Donovan, perduoda ir etinę žinią, sykiu implikuodamos ir abipusį etinį statusą. Viena opiausių problemų, kalbant apie gyvūnams kuriamus siužetus, iš dalies susijusi su literatūroje dažnai vaizduojamais gyvūno skausmo ir kančios epizodais. Markas Payne'as (2010, p. 51), rašydamas apie tokius epizodus, pasitelkia Adamo Smitho ištarą apie „apsikeitimą naratyvais“⁶⁸ (*exchange of narratives*) ir teigia, kad gyvūnų skausmą (kaip kūnišką, taigi bendramatišką patirtį) žmonės atjaučia, *perima* naratyviai. Šis apsikeitimas, be abejo, yra sugretinantis vaizduotės veiksmas – būtent pasakojimas užpildo spragą ir leidžia žmogiškiems veikėjams bei skaitytojams susitapatinti su gyvūnu. Užbaigiant poskyrį vis dėlto reikia pastebėti, kad gyvūnų kančios epizodai visuotinėje literatūroje ir tų epizodų dažnumu grindžiamas aspekto aktualumas kritikoje pirmiausia byloja apie tropuotą, prievartą patiriančio gyvūno įvaizdį. Antra, tai nėra vienintelis aspektas, kuriame gyvūnas gali veikti kaip etinis subjektas. Donna Haraway, reaguodama į Jacques'o Derridą kritiką gyvūnų prievartos mechanizmams jo studijoje *Gyvūnas, kuris, vadinasi, esu* (2002), teigia, jog nepaisant kritikos korektiškumo, ši prieiga yra ribota. Kaip rašo Gutauskas (2021, p. 190):

Neatsitiktinai Haraway klausia, kas būtų, jei klausimo keitimo pagrindu pasirinktume ne gailestį ir žvilgsnį, o žaidimą ir džiaugsmą? [...] Šokis ir žaidimas reikalauja abipusiškumo ne tik matymo, bet ir lytėjimo, girdėjimo prasme. [...] Derrida savo diskursu neatsako į katės „kvietimą“ ir praleidžia progą mąstyti sąveikos su gyvūnais, o ne vien jų požiūrio taško pripažinimo pagrindu. Nors ne kartą klausia, kas aš esu katės akyse, neleidžia jai ką nors pasakyti, tik suvokia, kad ji jam atveria bedugnę.

Taigi nors Donovan literatūros kūrinio analizė turėtų prasidėti iš „gyvūninės žiūros taško“, kitas žingsnis yra ieškoti įvairių žmonių ir gyvūnų sąveikos taškų.

3.2. Žmogaus tapatybė ir sąveika su gyvūnu

Kas nutinka, kai į santykį su gyvūnu einame kaip su kitu subjektu? Donovan estetikos sampratoje vienas svarbiausiųjų tokią sąveiką įgalinančių teoretikų yra Martinas Buberis, išskėles „Aš-tai“ ir „Aš-tu“ (*I-it* ir *I-thou*) perskyrą santykiais grįstoje etikoje ir argumentavęs „Aš-tu“ santykio modusą, t. y. subjekto-subjekto santykį etiniame diskurse (Donovan, 2016, p. 73). Donovan aprašo, jog savo knygoje *Aš ir tu* (*Ich und Du*, 1923) Buberis apibūdina vaikystės atsiminimą apie mylimą arklį, ir kaip šis jam sukėlė stiprų kitoniškumo įspūdį –

ethical dimension. A dog's whine, a cow's bellow, a horse's shying, a spider's flight, a snake's flinch, a bird's screech are emotional qualia whose ethical message is unmistakable.“

Donovan, 2016, p. 78

⁶⁸ Adamo Smitho *Moralinių jausmų teorijoje* (1759).

kitoniškumo, t. y. kitos gyvos būtybės, kuri *leidžiasi* liečiama, kliaujasi *juo* – taigi santykis Buberiui pasirodė esąs abipusis ir etiškai įpareigojantis⁶⁹. Tačiau įprastai etinis įsipareigojimas gyvūnui suprantamas ne buberiškame santykio moduse, todėl suniveliuojamas su menkesnio etinio laipsnio atsakomybe prieš gyvūną, t. y. kai gyvūnas yra žmogaus valioje, grindžiant santykį gyvūno (moraliniu) menkumu arba nelygiaverčiu priklausomybės ryšiu. Kitaip sakant, jausti atsakomybę prieš gyvūną, kai jis laikomas kitu subjektu, yra netapatu atsakomybei prieš gyvūną, kurio subjektyvumas pripažįstamas tik iš dalies.

Šis skirtumas juntamas ir literatūroje. Hermano studijoje sąveika su gyvūnais grindžiama asmeninių naratyvų (*self-narrative*) sąvoka, kuri apibrėžia individų pasakojimus apie save pačius, t. y. savivaizdį. Literatūros kritikoje asmeniniai naratyvai veikėjų istorijose tampa, pirmiausia, savo paties veiksmų prasmės ir pateisinimo ištekliai. Asmeninių naratyvų ir savasties (*self*) dėmuo pasakojimuose yra prieigos taškas prie kitų savasčių (*selves*). Ieškodamas žmogiškų ir nežmogiškų individų sąveikos taškų, Hermanas išskiria kelis aspektus, kuriais remiantis šie taškai išryškėja naratyviniame lygmenyje: kaip sąryšiai su nežmogiškomis būtybėmis grindžia žmogaus tapatybę, kaip žmonės identifikuoja (tapatinasi) su nežmogiškomis būtybėmis, kaip transformuojasi į jas⁷⁰ ir kaip žmogiškos savastys susipina su nežmogiškomis transžmogiškose (*transhuman*) šeimose ir bendruomenėse. Šiam tyrimui svarbiausi tapatybės, identifikacijos ir šeiminių santykių aspektai.

Remdamasis Pauliu Ricoeuru, Hermanas teigia (2018, p. 30), kad savastis savaime implikuoja kitoniškumą, taigi šie yra neatsiejami vienas nuo kito, ir nuo to, kaip suprantame ir vertiname savo santykius su kitais. „Drauge šie supratimai [apie asmeninius naratyvus] susipynę ne tik su prielaidomis apie tai, kas yra žmogiška savastis, ir kaip ji ilgainiui iškyla (*emerge*), bet ir su platesnėmis kultūrinėmis ontologijomis, kurios nulemia, kokios savastys numanomai gyvuoja pasaulyje, taigi [nulemia] ir aprėptį tų kitų, su kuriais einant į santykį formuojamas asmeninis naratyvas“, – rašo Hermanas (2018, p. 25)⁷¹. Sąveikaudami su nežmogiškais *kitais* pasakojimų veikėjai asmeninius naratyvus dalina atkarpomis: su praeitimi ir praeityje išlaikytomis nuostatomis tapatinama veikėjo savastis tampa *kita* priėmus kitus subjektus kaip subjektus; t. y. žmogus ankstesnį save ima laikyti *kitu*. Tačiau Hermanas (2018,

⁶⁹ Palyginti su Levino *Kitu*.

⁷⁰ Transformacija Hermano suprantama gana plačiai: nuo visiško pasikeitimo, sugyvūnėjimo iki tam tikrų (nebūtinai fizinių) savybių perėmimo arba vien žiūros perėmimo.

⁷¹ Kultūrinės ontologijos sąvoka Hermano teorijoje reiškia (sub)kultūrai būdingą sampratą ir nuostatas dėl to, kokios būtybės egzistuoja pasaulyje ir kaip jų savybės ir gebėjimai susiję arba kaip gali būti siejami su žmonių savybėmis ir gebėjimais (Hermanas, 2018, p. 335).

p. 50) akcentuoja ne susvetimėjimą su ankstesnėmis patirtimis⁷², o galimų savasčių erdvės išsiplėtimą ir galimybę iš naujo atrasti sau vietą tarp jų:

[T]ai gausesnė ontologija, savastį (*selfhood*) išskirstanti po daugybę gyvybės formų; ji sustiprina pagrindinį veikėją ir įgalina jį ar ją susigrąžinti veiksnumą pasaulyje, kuris pranoksta žmogiškąjį [...]; tvariausia savastis yra ta, kuri mažiausiai pabrėžia savo suverenumą, savo ypatingumą patiriant santykį (*vis-à-vis*) su kitomis būtybiškomis (*creatural*) gyvybės formomis⁷³.

Vėlgi, priėmus kitą subjektą kaip subjektą, patiriama ne veikėjo transformacija, o jo savivaizdžio reorientacija, kuri kartu su naujais iššūkiais atveria ir naujus būdus būti ir veikti išsiplėtusiame pasaulyje. Tai būdinga ir identifikacijos momentams su nežmogiškomis būtybėmis. Nors Hermanas nepateikia griežto apibrėžimo, jo studijos kontekste identifikacija nurodo į pasakojimo atkarpas, kai žmogiški subjektai joslėmis, atjauta ar kitaip ima tapatintis su nežmogiškais subjektais. Identifikacija sykiu numano, kad riba tarp savęs ir kito ima blukti arba pasidaro porėta. Identifikacija nelygi antropomorfinei projekcijai – tai gyvūno perspektyvos perėmimas (ar pripažinimas), kuris sąlygoja savo tapatybės, veiksnumo ir santykių pergalvojimą. Šie pergalvojimai dažnai lemia defamiliarizacijos, susvetimėjimo su savo aplinka momentus. Rašydamas apie laipsnį, kuriuo žmogus gali perimti gyvūno žiūrą, Hermanas pasitelkia viduramžiškas kaitos formas žmonių-gyvūnų spektre – hibridizaciją (savastis esant dialogiškam santykiui su kitu) ir metamorfozę (savasties tapsmas kitu). Hermanas rašo (2018, p. 51–52): „Šios dvi galimybės brėžia ribines sąlygas naratyvams, kurie perkelia (*resituate*) žmogišką savastį kvestionuodami arba perkonfigūruodami žmogaus-nežmogaus skirtį kaip tokią.“ Ribinės žmogiškos tapatybės kaitos sąlygos įprastai tampa dramatinės įtampos tašku, galinčiu turėti tiek teigiamų, tiek neigiamų pasekmių pasakojimo veikėjams, kai šie ryžtasi peržengti savo *prigimtį*.

3.3. Gyvūnas visuomenėje: marginalumas, artimumas, giminystė

Straipsnyje „Gyvūnas kaip alter ego“ Dalius Jonkus (2022) rašo apie per fenomenologinę koreliaciją, suprantamą kaip trinarį žmogaus, gyvūno ir pasaulio santykį, kurį ankstesniame skyriuje netiesiogiai sufleruoja identifikacijos mechanizmas: „Šis gyvūnų pasaulis niekada žmogui negali atsiskleisti tiesiogiai, nes suprantamas tik per šio pasaulio ryšį su jį išgyvenančiu

⁷² Be abejo, įtampa tarp vienokių ir kitokių (naujai atrastų) savasties dalių yra neišvengiamas dramatinis variklis.

⁷³ „[T]he more prolific ontology, with its distribution of selfhood across multiple life forms, that empowers the protagonist and enables him or her to reclaim agency in a world that extends beyond the human [...] the most sustainable self is one that insists least on its own sovereignty, its specialness vis-à-vis other forms of creatural life.“

Hermanas, 2018, p. 50.

gyvūnu. Pavyzdžiui, pamatau, kaip katė kažką seka žvilgsniu, ir tik geriau įsižiūrėjęs pamatau jos stebimą musę ar kandį. Pasaulis gali būti prasmingai atveriamas tikrai komunikuojant ir sąveikaujant su kitais.“ Sykiu, kaip pažymi Jonkus (2022) ir kas numanoma Hermano bei Donovan aiškinamuose reliaciniuose dėsnuose, abipusiai procesai keičia abi puses („žmonių sugyvinimas ir gyvūnų sužmoginimas“)⁷⁴, o įtraukus trečiąjį santykio narį – pasaulį – įsitikiname, kad šis taip pat kinta pagal socialinį mastelį: nuo individų iki šeimos, galop iki visuomenės. O kiekvienas lygmuo, žinoma, koreliuoja su atitinkamo mastelio aplinka.

Donovan rašo (2016, p. 87), kad dėmesingumas supančiai, gyvenamai aplinkai yra praktinės išminties forma, vadinama *mētis*: „individualizuotam (*particularized*) prisitaikančiam *mētis* žinojimui reikalingas asmeninis chronotopiškas supratimas apie savo unikalios fizinės aplinkos gyventojus. Turi pažinti jų istoriją, savitumus ir santykius, jų įprastą elgseną, ir suprasti jų kalbą“. Vienas tokio žinojimo pavyzdys – ūkio arba lauko darbai. Pasakojimuose, kuriuose vaizduojamas agrarinis gyvenimas, gyvūnai ne šiaip sutinkami, o nuolatos *prasilenkia* su žmonėmis arba žmones *supa*, gyvendami jų namuose, ūkiuose, vietovėse arba gatvėse. Šia prasme „vietos“ gyvūnai pasakojimuose veikėjams įprastai yra žinomi, ir atskirai neįvardijus dažnai laikomi draugais, kompanionais bei transžmogiškos šeimos nariais, kuriuos sieja ne tiesioginiai giminystės, o artimumo (*kinship*) ryšiai, kaip teigia Hermanas (2018, p. 103). Aišku, šeimos nario statuso priskyrimas gyvūnui savaime nenumano lygiaverčio subjektinio ar hierarchinio santykio su gyvūnu⁷⁵. Arba, turint omenyje anksčiau referuotą Ericos Fudge mintį, jeigu su augintiniu numanomas subjektinis santykis, kodėl ne su vovere? Kita vertus, galima argumentuoti, jog nei priklausymas šeimai, nei visuomenei negarantuoja tokio santykio netgi tarp pačių *žmogiškų* subjektų. Hermanas (2018, p. 90) pastebi, pavyzdžiui, kad žmogiškumo-nežmogiškumo ir įgalumo-neįgalumo opozicijos dažnai susipina tarpusavyje.

Akivaizdu, kad *bendruomenės* ir jų gyvenamos aplinkos komplikuoja žmogiškų ir nežmogiškų individų santykius. Rašydamas apie pagalbinius gyvūnus, Hermanas (2018, p. 98)

⁷⁴ Jonkus toliau rašo: „Prisijaukindami gyvūnus žmonės iš jų perima tam tikras savybes ir gebėjimus – kaip ir gyvūnai iš žmonių. Jie įgyja bendrus įpročius, derina gyvenimo ritmą, išmoka kartu atlikti veiklas ar žaisti. Gyvūnai supranta tam tikras žmogiškas normas, kas leidžiama, o kas – ne. Taip pat ir gyvūnai nustato tam tikras normas žmogui.“

⁷⁵ Juk augintiniais laikomi gyvūnai dažnai hierarchiškai atlieka vaikų vaidmenis. Lygiai taip pat vaikai pasakojimuose neretai prilyginami gyvūnams. Bergeris teigia, kad vienas būdas, kuriuo žmonės (nevalingai) marginalizavo gyvūnus, susijęs su jų autonomijos atėmimu, pavertimu augintiniais, neturinčiais gyvūnui įprastų poreikių ir „atsakomybių“. Anot Bergerio, šis gyvūnų „lėliškumas“ matomas ir vaikams skirtose literatūroje, pvz., anglų rašytojos Beatrix Potter iliustruotose knygelėse, kurios vaizduoja žmonių bendruomenės mėgdžiojančius (atstojančius) gyvūnėlius. Žr.: Berger, 2009, p. 25.

atkreipia dėmesį, kad „nors gyvūnai kartais funkcionuoja kaip subjektai, kaip išplėstinės bendruomenės [...] nariai, kituose kontekstuose jie išlieka instrumentalizuojamais objektais, kurie apibrėžiami ne tarpusavio saitais, o nauda žmogiškiems individams (*selves*), kurie jais kliaunasi“. Šie susipynę (*entangled*) savasčių saitai visada egzistuoja tikrai platesniuose kultūrinių praktikų normatyviniuose rėmuose. Šiuo atžvilgiu, priklausomai nuo santykinio lygmens, kuriuo veikėjai sąveikauja su pasauliu, pasakojimai gali būti pasitelkiami reflektuojant įvairiopas ideologines pozicijas (Herman, 2018, p. 101). Vienas svarbus aspektas yra susijęs su lūkesčiais (taisyklėmis)⁷⁶, kurie primetami šeimai ir (ar) visuomenei priklausantiems individams. Kai žmogiški arba nežmogiški veikėjai šių lūkesčių neišpildo, jie gali būti abejingumu arba prievarta išstumiami į socialinės grupės paraštes arba už jos ribų apskritai, kur joms nustoja galioti tam tikros (arba visos) protekcijos. Tai vienas gyvūnų socialinės marginalizacijos aspektas. Tačiau šeimai, ūkiui, kaimui, visuomenei nepriklausantis ir priklausyti ne(be)galintis gyvūnas žmogiškoje vaizduotėje atgaivina pirmąją kraupulį ir pasišlykštėjimą. Kaip rašo Walteris Benjaminsas (2009, p. 50–51), „giliai žmoguje tūnanti siaubą kelia miglotas suvokimas, kad jame glūdi kažkoks panašumas į gyvūną, [panašumą] kuris yra atpažįstamas [...]. Visas pasišlykštėjimas iš prigimties susijęs su lytėjimu“.

Prisiliesti prie už žmogiškos visuomenės ribų esančio gyvūno žmogus gali tikrai vaizduotėje mikliai priskyręs gyvūną kitai kategorijai – jeigu tai *laukinis žvėris*, kaip rašo Bergeris (2009, p. 27), tuomet jo *įvaizdis* ir jis pats sykiu vėlgi tampa (romantiniu) idealu, įkūnijančiu kažkokį modernybėje prarastą, natūralų žmogišką aspektą. Nepaisant aktyvizmo gyvūnų teisių klausimais, industrinių praktikų keitimo jų labui, socialinių normų kaitos, susijusios su gyvūnų vieta namuose ir darbovietėje, mėginimai išlaikyti gyvūną *kaip* gyvūną dėmesio centre visuomet susiduria ir privalo pranokti žmogiškos vaizduotės poreikį tučtuojau jį iš centro išstumti. Šis iššūkis remiasi tuo, kad pati gyvūno kategorija, anot Bergerio (2009, p. 25), prarado bet kokią reikšmę, kai buvo išskaidyta į *šeimos* ir *reginio* kategorijas. Savo esė Bergeris (2009, p. 36) baigia pastaba, kad gyvūnų marginalizavimą lydi kitos grupės marginalizavimas:

[V]ienintelės klasės, kurios istoriškai išlaikė familiarumą su gyvūnais ir išsaugojo išmintį, lydinčią tą familiarumą, yra vidutiniai ir smulkieji valstiečiai. Šią išmintį grindžia dualizmo, glūdinčio pačiose

⁷⁶ Pavyzdžiui, susijusiais su gyvūno teikiama nauda ūkyje.

žmonių ir gyvūnų santykių ištakose, pripažinimas. Šio dualizmo atsisakymas, ko gero, yra svarbus veiksnys, vedantis į modernų totalitarizmą.⁷⁷

Dualizmas, kurį mini Bergeris, nėra tapatus karteziškam dualizmui – jis apibrėžia dvilypį žmonių ir gyvūnų saitą, jų atskirumą *ir* panašumą sykiu. Šia prasme Bergeris agrarinės sanklodos tiek žmonių, tiek gyvūnų būtis laiko susipinančiomis, viena kitą steigiančiomis, reliacinėmis. Esant tokiam santykiui, gyvūnas matomas pirmiausia kaip gyvūnas, be ideologinių drumzlių ir sentimentų.

Šiame skyriuje pristatytos pagrindinės teorijos autorių prielaidos ir sąvokos, grindžiančios literatūrinį gyvūnų vaizdavimo tyrimą, yra skirtos atrasti gyvūnų kaip pasakojimo veikėjų atvejus ir išplėtoti jų pasirodymo reikšmę: 1) atodairos spektro ir laipsnio koncepcija, kuria mėginama pasakojime pozicionuoti gyvūną naratyviniu ir etiniu atžvilgiu, skirta nustatyti arba užčiuopti, kokių lygmeniu (ar iš viso) kūrinyje pripažįstamas gyvūno *kaip* gyvūno subjektiškumas; 2) žmogiškos tapatybės per sąveiką su gyvūnu aspektas apima, pirmiausia, žmogiškos savivokos problematiką, numanant, jog žmogiškumo, gyvūniškumo ir abiejų rūšių tapsmą įgalina reliaciniai dėsniai, kuriems veikiant įžvelgiama gyvūniškų veikėjų reikšmė pasakojimo plėtotėje; 3) gyvūno socialinės tapatybės dinamikos aspektu išryškinama, kaip kinta gyvūno suvokimas žmogiškų veikėjų akivaizdoje, kai jis regimas žmonių socialinėje plotmėje ir yra veikiamas žmogiškų socialinių konstrukto, per kuriuos kūrinuose atsiveria socialinės ir politinės kritikos galimybės. Kiekvienas šių aspektų ir pristatytų sąvokų padės nagrinėjant daugialypius Juozo Apučio, Romualdo Granausko ir Antano Ramono kūrinuose išskylančius gyvūnų vaizdavimo atvejus.

⁷⁷ „The marginalisation of animals is today being followed by the marginalization and disposal of the only class who, throughout history, has remained familiar with animals and maintained the wisdom which accompanies that familiarity: the middle and small peasant. The basis of this wisdom is an acceptance of the dualism at the very origin of the relation between man and animal.“

Berger, 2009, p. 36.

4. Gyvūnai literatūriniame pasakojime

4.1. Juozas Aputis. „Dobilė. 1954 metų naktį“

Kaip vieno iš vadinamojo „archajinio modernizmo“ (Jurgutienė, 2019, p. 416) atstovų, Juozo Apučio kūryboje siužetai dažniausiai vystosi kaimuose ir vienkiemiuose, o dėmesys sutelkiamas į jų gyventojų vidinius virsmus, kurie be pasakotojo atidos išliktų nepastebėti. Šie virsmai įvyksta ne savaime, ne tik per nebylią, neįsisąmonintą egzistencinę refleksiją, bet ir per veikėjų tarpusavio santykius. Šių santykių pamatą sudaro ir pagrindiniu Apučio kūrybos motyvu tampa neišardoma šeimos-namų-sodžiaus vaizdinė sąranga. Vytautas Kubilius šį motyvą paaiškina taip (1995, p. 593):

Gimtieji namai – šventa vieta, kur tu esi didelis ir saugus, o išėjimas iš namų – savęs praradimas, o gal ir mirtis. Tėvas ariaa dobilieną, motina kūrena krosnį, vaikas eina į ganyklą. Tai uždara veiksmo erdvė, kur visi daiktai jaukiai glaudžiasi prie tavęs. Jie apgaubti atsisveikinimo liūdesio, nes tai prarasti daiktai, jau nurašyti techniškiosios civilizacijos, išardžiusios valstiečio buities uždara erdvę.

Žvelgiant į Apučio kūrybą gyvūno problematikos atžvilgiu, nesunku pastebėti, kad šioje „uždaroje erdvėje“ veikia ir gyvūnai. Vis dėlto kritikoje atkreipus dėmesį į autoriaus vaizduojamus gyvūnus viso labo pažymima, kad jie išties *yra* vaizduojami, bet jų pasirodymų reikšmė toliau beveik neekspliciuojama. Netgi Petras Bražėnas (2007, p. 254) savo monografijoje apie Apučio kūrybą tarp kitko (skliaustuose) pastebi, kad „naminių gyvulių vieta Apučio prozoje – atskira ir dėmesio verta tema“, tačiau daugiau knygoje apie ją neužsimena. Žymiausiose autoriaus novelėse gyvūnai iš tiesų veikia daugiausia sąveikaudami su kitais žmogiškais veikėjais, beveik išskirtinai šeimos dinamikoje („Erčia, kur gaivus vanduo“, „Arklio akyse“). Apučio kūryboje taip pat matomas ryškus postūmis nuo moralistinio gyvūnų pavaizdavimo, kokiomis laikytinos Jono Biliūno novelės „Kliudžiau“ ir „Brisiaus galas“. Aputis pakartoja nepelnytai užmušamo gyvūno siužetą tarsi privalomą lietuvių prozos tradicijos tropą „Šūvyje po Marazyno ąžuolu“ (dar kitu atžvilgiu – novelėje „Užmušė“), bet perteikia jį su postmodernia ironija, tiesiogiai kreipdamasis į skaitytoją⁷⁸.

„Dobilė. 1954 metų naktį“ (toliau – „Dobilė“) yra viena chrestomatinių Apučio novelių. Rašytojui telkiant dėmesį į „šeimos ląstelę“ (Sprindytė, 2006, p. 156), novelėje išryškėja savo ir svetimo pasaulių priešprieša. Šią savumo ląstelę pasakojime sudaro mažiausiai keturi veikėjai: tai berniukas Martynas (Marčius), jo serganti motina, šuo ir karvė Dobilė.

⁷⁸ Jūratė Sprindytė (2006, p. 44) Apučio požiūrį į Biliūno laikotarpio prozą apibūdina taip: „Buvo laikas verkti, o dabar laikas ironizuoti. Negalima šimtą metų graudintis dėl šuns.“

Pasakojimas pradedamas ir platesniu sãvo pasaulio aprašymu – prieš artėjančią audrą turės atsilaikyti kur kas didesnė Martyno savasčių erdvė sudaranti bendruomenė:

[P]aukščiai prietemoj nepaprastai greitai ir išsigandę iš laukų skrido į mišką, šuo negalėjo rasti vietos nei prie tvarto būdoj, nei prie trobos, ant suoliuko palangėje, sodybos buvo ryškiai išpjautos prieblandoje, mykė gyvuliai, artėjančio pavojaus vejami, dardėjo ratai, toli girdėjosi susirūpinusių žmonių balsai, dar buvo galima atskirti žalias dobilienas, kur po lapais, trumpai sučirškę, pasidairę ir viską nujautę, slėpėsi žiogai, ir tai buvo atskiras pasaulis – mažas kaimelis su išsimėčiusiomis sodybomis ir traukiniai, bėgiais bildantys toli už miško ir visai čia pat – prieš audrą, – viskas, kas buvo už naktį priartėjusios miško linijos buvo kitas pasaulis, kiti kraštai, o čia – dobilienos, daug dobielių, ir gyvuliai, pririšti jose, žmonės, šuo kieme – laukė audros, o visa kita buvo lyg ir ne jų, lyg ir ne jiems – tik fonas (Aputis, 1986, p. 8).

Artėjanti audra pasakojime veikia ir kaip stichinis reiškinyss ir kaip vidinis pokyčio katalizatorius, gresiantis išardyti šio *atskiro* pasaulio tvarką, išjudinti kiekvienos žmogiškos ir nežmogiškos būtybės vietą jame. Martynui, kaip netrukus paaiškėja, audra sukuria neapeinamą vertybinių pasirinkimų situaciją, o joje savo vaidmenį atlieka visi keturi veikėjai. Ištraukoje matyti, kad patys pirmieji į grėsmę reaguoja gyvūnai. Šioje uždaroje erdvėje gyvūnai ženklina, pirmiausia, *žmonių* gyvenamo pasaulio slenksčius, nuo paukščių pamiškėje, kur ūkio darbai nevykdomi, iki gyvulių ganymui paskirtoje dobilienoje. Žmonių ir gyvūnų būvis sodybose susijęs priklausomybės ryšiais – jie gyvena visiškai išsitekdami vieni su kitais savoje erdvėje, neturėdami jokių lūkesčių išorei, ir iš jos tikėdamiesi nebent grėsmių („visa kita buvo lyg ir ne jų, lyg ir ne jiems“). Straipsnyje apie ezopinės kalbos veikimą „Dobilėje“ Paulius Jevsejevas (2015, p. 302–303) pažymi, kad grėsmė pasakojime suponuojama vertinančios pasakotojo perspektyvos, kuri šiame aprašyme žmones ir gyvūnus paverčia sinekdocha – „*tu pačiu, žmogišku*“ stebinčiuoju subjektu, „mažu kaimeliu“. Žmogiškos struktūros, sodybos ir traukiniai taip pat atitinkamai žymi šio pasaulio centrą ir paribius. Apučiui ypač svarbu iš pat pradžių nurodyti, kur jis prasideda ir kur baigiasi, kadangi horizontas su visu *svetimu* pasauliu per audrą *artėja* ir savo artėjimu dar labiau skliaudžia Martyno pasaulį, pamažu stumdamas veikėjus vieną prie kito ir vedamas į tiesioginį santykį.

Pačioje pasakojimo šerdyje – Martyno ir jo motinos santykis. Motinos nuotaikos yra nuolat regimos, juntamos iš jauno sūnaus perspektyvos („Martynas žinojo, kad ji [...] *bijo* artėjančios audros, kad jai *rūpi*, ar uždarinėtos durys, ar užkištas kamino skląstis“ (Aputis, 1986, p. 8). Martyno dėmesingumas motinai byloja apie jų etinės atsakomybės ryšį – sūnus įpareigotas veikti jūdvių ir jų mažyčio pasaulio labui. Vaiko brandos ir pirmųjų vyriškumo pamokų

motyvas dažnas Apučio kūryboje. „Dobilėje“ šis motyvas išryškėja kaip problema sūnui mėginant laviruoti tarp atsakomybės naštos ir jos keliamo nerimo („o jam pačiam buvo nė kiek ne lengviau, nes jis buvo jaunas, dar visai jaunas“ (Aputis, 1986, p. 8) bei savo paties polėkių ir ambicijų. Iš visų veikėjų tiktai Martynas turi lūkesčių pasauliui už horizonto, kurį novelės pradžioje tyrinėja per radiją („ten pasakojo apie pasaulį ne už tos, priartėjusios, bet už labai tolimos, ir ne vienos, o kelių linijų, rėminančių ne jų dobilieną, o didelius saulės nušviestus plotus“ (Aputis, 1986, p. 8). Jie išskiriami į du – nykų gretimą ir giedrą tolimą – ir išduoda Martyno ambiciją bei iššūkį – *saulėti plotai* atsivers tiktai drįsus peržengti namų ribas.

Ši tolima erdvė yra efemeriška, dar nevisiškai tikra („tolimas balsas traškėjo, spragseno“ (Aputis, 1986, p. 8), jai apsakyti įvaizdžiai grupuojami pagal pasakinę logiką („šokteli į orą iš dobilienos ne žiogai, o maži žali lėktuvai“ (Aputis, 1986, p. 8). Kaip įžvalgiai pastebi Elena Bukelienė (2003, p. 53), Apučio „pasakojimas bendriausia prasme išlaiko pasakos struktūrą – pasaulis suskilęs į gerąsias ir blogąsias jėgas, į padedančiuosius, teikiančius stiprybės ir trukdančiuosius, keliančius sumaištį, išduodančius, nešančius mirtį“. Metaforiniai apibendrinimai taip pat numano socialinį vietos aspektą. Sodyba, su visomis jos aplinkumoje įsišaknijusiomis reikšmėmis (asmeninėmis ir etninėmis) yra centras, bet socialine ir ekonomine prasme, *išsimėčiusios* sodybos ir kaimas, bendrai, yra periferijoje – *kitoks* gyvenimas greitai suaugti priverstam vaikui pasiekiamas tiktai radijo bangomis. Tai vienas atžvilgių, kuriuo grindžiamas ilgesingas pasakojimo tonas ir Martyno jaučiama įtampa sveriant tai, kas duota ir branginama, ir tai, ko trokštama: „ir Martynas nusiėmė, padėjo ausines ant stalo ir atsigrėžė į motiną“ (Aputis, 1986, p. 8). Pasakojime tai pirmasis priverstinai, nelauktai išorinių aplinkybių iššauktas vaiko *įsiklausymo* momentas – iš tikrųjų visas pasakojimas remiasi veikėjų gebėjimu ar iššūkiu įsiklausyti, įsižiūrėti, ir prisiimti atsakomybę už kitą. „Sunkiai įžiūrima“ (Aputis, 1986, p. 9) – novelės pradžioje taip apibūdinama Martyno motina, tarsi jau nykstanti akyse, visokeriopai įkūnija *savą* pasaulio centrą. Metaforiniame lygmenyje palikus motiną, žvelgiant iš tolimesnės pasakotojo perspektyvos, atrodo, kad galop ir šis pasaulis bus paliktas visiems laikams, kad visos jame tarpusios būtytys bei reikšmės pradings negrįžtamai⁷⁹.

Tačiau Martynui, iš vaiko perspektyvos, jo pasaulio savasčių erdvė yra gerokai ankštesnė ir labiau slegianti: „o jie tik dviese žemoj troboj, kad tėvas palaidotas“ (Aputis, 1986, p. 9). Šiuo atžvilgiu, pasakotojo apščiai aprašomų gyvūnų buvimas jo šeimos kasdienybėje Martynui iš pradžių net neatrodo reikšmingas – jis gyvena *tiktai* su mama, o bevardis šuo ir karvė Dobilė

⁷⁹ Tai vienas esminių Apučio kūrybos leitmotyvų.

yra (t. y. kaž, ar gyvena, būna) kažkur vaiko periferijoje. Pirmieji motinos žodžiai artinantis audrai vis dėlto yra apie Dobilę („Gal reikėjo parvesti“; Aputis, 1986, p. 9), tačiau vaiko, degančio noru važiuoti į miestą ir, kaip galima numanyti, trokštančio bent trumpam atsiriboti nuo apniukusios namų erdvės, motinos paraginimas parginti Dobilę neįtikina: „Bet juk ir tvarte tas pats, jei ne blogiau“ (Aputis, 1986, p. 9). Martynui Dobilės perspektyva šiame taške yra nesvarstyтина, todėl, trumpai tariant, jis nemato *skirtumo*, kur jai būti. Jis nemato ir jos pačios, o pirmą kartą į ją atkreipia dėmesį tik tai atnešęs motinai vandens:

[J]uodo miško fone labai mažytė ir šviesi stovi prižišta Dobilė, tokia vieniša ir turbūt liūdna, o debesys vis renkasi, kaupiasi, jau švysčioja žaibai, vis arčiau ir arčiau, ir motina vėl sako: / – Suspėsi, turėtų greitai praeiti... Gal reikėjo parvesti, Marčiau. Baisu jai ten vienai (Aputis, 1986, p. 9).

Pirmasis vaiko žvilgsnis į Dobilę, motyvuotas motinos raginimo, iššaukia empatinį vaizduotės veiksmą, kuriuo *mažos ir šviesios* karvutės įvaizdis išoriniais bruožais emociškai susiejamas, o vėliau ir stipriau sutapatinamas su *mažyte ir gera* motina (Aputis, 1986, p. 10). Kaip tik dėl šio sutapatinimo, reikia manyti, kad numanomų Dobilės sąmonės būsenų priskyrimas („tokia vieniša ir turbūt liūdna“) yra antropomorfinė projekcija, per kurią vaikas mėgina suprasti, visų pirma, ne karvutės, o pačios motinos jauseną. Šiame pasakojimo etape Martynas vis dar nemato Dobilės kaip nežmogiško subjekto. Visas jo dėmesys yra intensyviai nukreiptas į motiną, viduje telkiant vaikui nebūdingą, neišlavintą atsakomybės jausmą („jam neišeina taip kaip tėvui“, Aputis, 1986, p. 10), vienas po kito, jungiami nerimastinga sintakse, seka pakartojimai apie motinos mažumą, jos gerumą, apie Martyno sūnišką meilę („ir jis dabar labai myli savo mažą motiną“ (Aputis, 1986, p. 10). Nepajėgdama įtikinti sūnaus, ji primena praktinį jų ir gyvulio priklausomybės ryšį: „Ta Dobilė labai rūpi. Ir gyvenam mudu, Marčiau, beveik iš jos“ (Aputis, 1986, p. 10). Martynas ginasi šio rūpesčio, mėgindamas karvutę išlaikyti periferijoje, ir bando įteigti jų namų erdvę pranokstančią perspektyvą: „Ta Dobilė neprapuls. Ji pripratusi lauke. Nereikia taip galvoti, kad gyvenam tik iš jos. Reikia toliau už dobilienos žiūrėti, mama“ (Aputis, 1986, p. 10). Tiek nuolat pasikartojanti frazė esą „tokia jau gamta“, tiek bandymai pasakyti „taip kaip tėvui“ raminant motiną – šie ir kiti panašūs bendratimi išreiškiami pasakymai labiau skirti paties vaiko saviugdai.

Čia taip pat išryškėja Martyno įžvelgiama ateities perspektyva už namų ribų ir slogus jausmas, užplūstantis supratęs, „kaip arti“, taigi, kokios ankštos yra jų pasaulio ribos. Dobilę Martynas sieja su šiomis ribomis („horizontas, prie kurio stovi prižišta Dobilė“ (Aputis, 1986, p. 10), todėl palikti ją, užmiršti, atrodo, yra būtina sąlyga norint peržengti savo pasaulio ribas ir ištrūkti. Vis dėlto netgi Martyną Dobilės pradingimas artėjančios audros fone „nusmelkia“.

Išorinių aplinkybių (audros) sukeltas įvykis pasakojime abiem žmogiškiems veikėjams, motinai ir sūnui, tampa lemiamu: silpna senyva motina privalo prieš tai eiti ragintą sūnų su baime išleisti, o sūnus savo atsidavimą motinai ir brandą privalo įrodyti imdamasis atsakomybės vietoj tėvo („Mama, tu eik į lovą ir palauk, o aš bėgsiu pažiūrėti“, – liepia sūnus; Aputis, 1986, p. 11). Ir tiktai šis iššūkis išprovokuoja šioki tokį poslinkį Martyno vaizduotėje, kurioje dabar vietos atsiranda visiems keturiems veikėjams, ir kurių namus, jų *mažą pasaulį*, jis turėsiąs apsaugoti, *išvaduoti*:

Jis bėga peršlapęs ir sušilęs, ir – visada turbūt taip būna, kai tavo gyvenimą rėmina nupjautos dobilienos ir labai artimo miško linija – jam atrodo, kad jis bėga apginti, išsaugoti šitą mažą pasaulį su sodybom – laivais ir nupjautų dobilų lauku, šitą pasaulį, kuriame šiąnakt keturiose ieško vienas kito – motina, jis, Dobilė ir šuo (Aputis, 1986, p. 11).

Šioje atkarpoje taip pat pirmą kartą matome bevardį šunį, kuris, kaip būdinga Apučio vaizduojamiems šunims, turi daug lūkesčių žmogiškiems veikėjams, ir juos reiškia itin ekspresyviai: šuo šoka Martynui „ant krūtinės“, „vejasi jį“, „bėga iš paskos, šlapias ir cypdamas“, jis „painiojasi po kojom, jis bijo bent kiek atitolti nuo Marčiaus“ (Aputis, 1986, p. 11). Tačiau vaikui, ieškančiam pradingusios karvės, nerimaujančiam dėl motinos, vis dar norinčiam laiku išvykti į miestą, šuns įpareigojančio dėmesio atrodo per daug, taigi į jį, kitaip nei į Dobilę, jokie sentimentai neprojektuojami, o dėmesio centre jis išlieka tik trumpam. Martynui šią akimirką, kaip jis prasitaria, „norėtusi sutikti dobilienoje *žmogų*, o labiausiai permirkusį tėvą“ (Aputis, 1986, p. 11). Įtampą vaikui kelia šuns elgsenos sukelta nuojauta apie jo ir šeimos gyvūnų hierarchinį arba tam tikru atsakomybės ryšiu grįstą, vienpusį santykį, kurio pamatą sudaro dar tik besiformuojantis, miglotas pareigos ir jo paties vietos šeimoje supratimas. Nuo pat pasakojimo pradžios Martyno santykis su šuniu nėra lygiavertis, o susiklostančios aplinkybės nuovoką apie jo nelygiavertiškumą tik paaštrina. Tiktai kartu nubėgus pirmyn ir atgal nuo vieno dobilienos krašto prie kito, santykis su šuniu kiek pakinta, jų buvimas ima vis labiau panėšėti pirma į baime ir nerimu, o vėliau – į vienu siekiu grindžiamą bendrystę: 1) „bėgti jiems daugiau geriau, daug lengviau [...] ne taip baisu“, 2) „[j]ie abu įpuola į krūmus“, laužydami alksnių šakas“, 3) „ir vėl jie abu – Marčius ir šuo – išbėga į dobilienos pakraštį, o lietūs pila, ir griaudžia visas dangus“ (Aputis, 1986, p. 11). Trumpi, tikslūs pastebėjimai kuria judviejų pavojingo, bet kilnaus nuotykių įspūdį. Taigi, kaip ir dera pagal šio nuotykinio etiudo logiką, grėsmei ir bendražygių ryšiui pasiekus kulminaciją, įvyksta siužetinis proveržis:

Jis sustoja tarytum pašautas, kai pro varvančius alksnių lapus krūmų tankmėj pamato žaibų apšviestą baltą Dobilės kaktą. Martynas nieko negali pasakyti jai, o šuo sustoja netoli, viską supranta ir žiūri, išpūtęs akis, į juos abu – į Marčių ir Dobilę (Aputis, 1986, p. 11).

Pirmasis iš tiesų dėmesingas Martyno žvilgsnis į Dobilę aprašomas itin dramatiškai – Dobilės nušviesta kakta tarsi blyksnis periferijoje akimoju perkelia dėmesio centrą į ją. Galima tik spėti, ar iš miško tankmės per audrą staiga išniręs baltas karvės snukis vaiką pirmiau išgąsdina ar suglumina, bet jos atsiradimas atima Martynui amą. *Tarytum pašautą* vaiką ištinka staigus moralinis atsivėrimas ar atsivertimas – metanoja. Šį kartą Dobilės pasirodymas Martyną paveikia kitaip nei pirmasis, kai karvė buvo matoma pro langą, *mažytė* ir *šviesi*. Martyno ir Dobilės susitikimo prasmė reikšmingai nutyliama, kuriant įtemptą, kone mistinę nuotaiką, kaip ir paaiškinimas, kodėl Martynas „nieko negali jai pasakyti“. Tai antrasis pasakojimo segmentas, kai tikslingai keičiamas pasakotojo žiūros taškas, atskiriant praeities laiko sąlygotą patiriančiojo perspektyvą („nes jis buvo jaunas, dar visai jaunas“) nuo tolimesnės vertinančios perspektyvos, kaip ją apibrėžia Jevsejevas (2015). Aputis verčiau renkasi fokusuotę trumpam perkelti į „netoli“ sustojusį šunį, kuriam be užuolankų patikimas susitikimo vertinimas. Ne šiaip sau pažymima, kad stebėdamas juodu šuo nebyliai „viską supranta“. Be abejo, supranta tai, kad Martynas rado, ko ieškojęs. Tačiau elipsė kartu su aputišku, aiškaus referento neturinčiu *viskuo* susitikimo sceną paverčia misterija, kurios esmė yra radikalus, staigus Martyno atodairos laipsnio pasikeitimas Dobilės atžvilgiu. Ši atkarpa žymi slenkstį, kurį peržengus pasakojime galime atpažinti identifikacinio veiksmo pėdsaką – žmogaus ir gyvūno santykio sukeistėjimą, perteikiamą ne iš Martyno, o iš pasakotojo pozicijos:

Matai, kokia tu. Nutraukei saitą ir taip toli pabėgai, – sako Dobilei Martynas. *Gyvulys* žiūri į jį, kažkoks be galo ramus, daug ramesnis už Marčių ir net už šunį, ir paskui pradeda gromuliuoti, o per jos akis, žaibų apšviestas, nuo ausų teka vanduo. – Matai, kokia tu. Įlindai į krūmus, pasislėpei, o mes čia su šuniuku iš proto kraustomės dobilienoj... Staiga jis prisimena, kad prie lango turbūt tebestovi motina, ji gal verkia kartais nesulaukdama sūnaus – jų pasaulio vaduotojo (Aputis, 1986, p. 11).

Žymėtas vienaskaitinis Dobilės kaip *gyvulio* įvardijimas, apsieinant be jai duoto vardo, be mažybinimų, netgi be rūšies, išskiria ją kaip kitonišką nežmogišką būtybę, o ūkinės priklausomybės reikšmę nusveria *padaro* reikšmė. Tuo tarpu vaikas, vėlgi sykiu patikindamas, padrąsindamas save, mėgina išlaikyti ganytojišką arba tam tikra prasme šeimynišką santykį su Dobile, lyg drausmindamas mažesniąją, pakartojimais aiškindamas jos *agentiškų* poelgių seką ir prasmę: „Matai, kokia tu“, *nutraukei, pabėgai, įlindai, pasislėpei...* Tačiau akivaizdu, kad jūdvių santykis yra kone priešingas: prieš *kažkokia*, t. y. nepaaiškinama, stebinančia ramybe

dvelkiantį gyvūną nerimastingas Martyno ir šuns lakstymas po lauką pasirodo komiškas. Ironiją pripažįsta ir Martynas („o mes čia su šuniuku iš proto kraustomės“). Dobilės ramybė atstoja vaikui trūkstamą tėvišką ramybę. Vis dėlto Martynui pats poslinkis išlieka neapsakomas, todėl jį užmenant pasitelkiama nevaikiška perspektyva. Antra vertus, nutylėjimas ir dramatiška stichinė vaizdinija išryškina santykio moduso pasikeitimo slėpinį – objekto tapimą subjektu. Tolesnėje pasakojimo atkarpoje matoma per sąveiką su gyvūnais pakitusi Martyno ir jo išsiplėtusių šeiminių santykių dinamikos samprata: po susitikimo su Dobile 1) Martynas grįždamas *nebėga*, o eina *apsipratęs* „su audra ir žaibais“, 2) šuo *drąsesnis*, ir bėga nebe iš paskos, o „prasiveržia į priekį“ (Aputis, 1986, p. 12). Galutinai pakinta ir jūdvių santykis: pirma pynęsis vaikui po kojomis, pasakojimo pabaigoje šuniukas jau neatskiriamas veiksmo dalyvis: „*ateisim abu* su šuniuku tavęs parsivesti“, „*mu du skubėjom* tau pasakyti“ (Aputis, 1986, p. 12). Šis pokytis rodo ir tai, kad įvykis vienodai paveikia abu veikėjus.

Trumpai trukusį nusivylimą susiklosčiusiomis aplinkybėmis („liūdna ir pikta, kad ta Dobilė ir audra viską sumaišė“ (Aputis, 1986, p. 12) netrukus pakeičia ryžtas elgtis atsakingai, tvirtai („negalima šitaip ištižti“ (Aputis, 1986, p. 12) ir viską pranešus nuraminti motiną. Galop asmeninis Martyno noras važiuoti pasidaro antraeilis tarpasmeninių transžmogiškų šeimos santykių kontekste. Veikėjai pasakojime susieti emociniais ryšiais ir įvairiais būdais komunikuodami savo jausenas nustato pageidaujamą atsakomybės laipsnį vienas kito atžvilgiu (motinos ir šuniuko poreikiai komunikuojami Martynui, Martyno poreikis – Dobilei). Martyną (savo ruožtu ir šunį) galop labiau nuramina ne Dobilės atradimas, o jos subjektyvybės ir autonomijos emocinių ryšių atžvilgiu suvokimas. Pasakojime mums taip ir nesuteikiama Dobilės perspektyva, ir be Martyno pasakotojas daugiau nebepriskiria jai sąmonės būsenų, taigi karvės būvis išlieka slėpiningas, o jos ir vaiko santykis novelės kontekste – netgi vienas. Tačiau reikia pabrėžti, kad vaizduojant žmogiškų ir nežmogiškų veikėjų sąveiką novelėje nesprendžiamos jų santykio lygiavertiškumo problemos – iš tiesų šia sąveika grindžiami pasakojimo *bildung* motyvai. Pasakojimui rutuliojantis besiplečianti Martyno savasčių erdvė suteikia vaikui veiksmo padalindama etinio įsipareigojimo našta ir nežmogiškiems veikėjams. Martynas patenkintas, kad *atrado* Dobilę, ir tuo pasigiria motinai, bet pirmiausia jis „nebegali suvaldyti džiaugsmo“, kad Dobilė *atsiranda* pati (Aputis, 1986, p. 12).

4.2. Romualdas Granauskas. „Gyvulėlių dainavimas“

Žemdirbiškos kultūros vaizdinijos ir jos turinių naikinimas bei nykimas yra kertinė Romualdo Granausko kūrybos tema. Kaip ir Juozo Apučio kūryboje, žemdirbio gyvenimo vaizdavimas, agrarinio pasaulėvaizdžio perteikimas autoriaus kūriniuose nėra savitiksliis – kaip teigia Jūratė Sprindytė (2006, p. 163), „kaimas kūrybos epicentre atsiduria tik dėl to, kad pastoviosios vertybės geriausiai užsikonservavusios seno kaimo žmogaus sąmonėje, ne tik ikisovietinius laikus menančioje, bet per bendruomeninę patirtį išlaikiusioje ir archajiškiausius prisiminimus“. Taigi ir literatūros kritikoje gyvūnų įvaizdžiai, pasirodymai kūriniuose dažniausiai siejami su Granausko proza būdingais archetipinės, mitinės, baltiškos vaizduotės įveiksimu ar iškėlimu – šiuo atžvilgiu, gyvūnai regimi tam tikroje folklorinėje, maginėje pusiausvyroje su jų aplinka (Sprindytė, 2006, p. 165). Subendrintai tą aplinką galėtume vadinti gamta, nors kaime ši yra suaugusi su žmogiška buitimi. Tad gyvūnai daugmaž neišskiriami iš kitų gamtos figūrų, kurios susijusios su žemdirbišku gyvenimu (Satkauskytė, 2008, p. 210). Kita vertus, Dalia Satkauskytė rašo (2008, p. 209):

Skaitydami Granausko (ir ne tik jo) prozą, su gamta visų pirma susiduriame ne kaip su romantine vidujybės projekcija. Kad tokia projekcija būtų, reikalingas pirminis atsiskyrimo nuo gamtos judesys, po kurio gamta susigražinama [...]. Senosios kartos kaimiečiai, kurių valstietiškam gyvenimo būdui gresia sovietinė modernizacija, tebegyvena pasaulyje iki to judesio ir tebėra archajiškai suaugę su gamta ir žeme.

Gyvūnų, vaizduojamų tiek emblemiškai, tiek natūraliai, yra apstu, ir jie visi priklauso tam pačiam „ypatingam reikšmių laukui“ (Sprindytė, 2006, p. 165). Vis dėlto atsitraukus kiek tolėliau nuo įprastų mitinių, folklorinių gyvūnų įvaizdžių perskaitymų, Granausko „Gyvulėlių dainavime“ (1998), o vėliau ir „Šventųjų gyvenimuose“ (2014) matyti, kad gyvūnai dažniau vaizduojami siejant juos su agrarinio pasaulio nykimo, politinių pervartų ir iš jų kylančia moraline problematika. Kitaip nei Apučio kūryboje, gyvūnų reikšmė išryškėja vaizduojant juos už šeimos darinį platesnėje žmonių bendruomenėje. „Gyvulėlių dainavime“ pasakotoja senolė Kontrimienė sovietų ištremtam broliui rašo laišką apie savo gyvenimą okupuotoje Lietuvoje ir naujosios santvarkos įsigalėjimą gimtajame kaime⁸⁰. Pasakojimas dalijamas į esamąjį ir praeitą laiką – būsimasis gyvulėlių dainavimo epizodas jau yra išgyventas, atpasakojamas analepsės būdu. Dabartyje Kontrimienė guli ligoninėje nelankoma vienturtės dukros Kaziūnės (Kazimieros) ir nujaučia artėjančią mirtį.

⁸⁰ Kaip paaiškina Sprindytė (2006, p. 167), „laiškų forma [...] leido [Granauskui] išvengti medžiagos suliteratūrinimo [...] užgriuvus tremtinių prisiminimų autentikai“.

Laiškas yra *paskutinė* galimybė išsakyti apie šiapus patirtus vargus ir atsisveikinti su prarastu šeimos nariu. Pamažu užsimindama apie mirtį, kapus ir brolio likimą, senolė ima *traukti* link savęs praeitą laiką. Asmeninis pasakojimas svarbus ir istoriniu matmeniu: „Gyvulėlių dainavime“ atpasakojama atkarpa neatsiejama nuo viso likusio gyvenimo ir nuo istorinio laikotarpio aplinkybių, kurias Kontrimienei tenka ištvirti. Išsipasakojimas turi moralinę reikšmę ir privalo bent iš dalies atstoti išpažintį, kurios Kontrimienė įtaria nebeatliksianti (Granauskas, 1998, p. 49). Viena vertus, išsakydamą iš dalies motyvuoja poreikis suformuoti (į ką nors nukreiptą) *asmeninį naratyvą*, mėginant suprasti gyvenimą nulėmusius įvykius ir jų prasmę. Antra vertus, per daugybę dešimtmečių baiminantis baudžiančio ir cenzūruojančio sovietinio režimo, nutylėti ir kaip žiojinti skylę prasivėrę šeimos narių gyvenimai Kontrimienei prieš mirtį iškyla kaip priekaištas: „Negerai abudu darėm, brongiausias broli, kad savo gyvenimo bent laiškuose neišsipasakojom. [...] niekas nežinos, kaip gyvenom, niekas nežinos, dėl ko kentėjom“ (Granauskas, 1998, p. 50).

Išsakydamas, Kontrimienės požiūriu, tartum yra abipusė judviejų su broliu moralinė atsakomybė. Kadangi brolio atsakymo pasakojime nesulaukiame ir kadangi pasakojimas baigiamas taip ir nesugrįžus į esamąjį laiką, tarsi neužbaigus paties laiško⁸¹, galima sakyti, kad Kontrimienės adresatas yra universalizuotas ir pati išsakydamo atsakomybė yra universalizuojama – žmogus esąs įpareigotas ne tik (iš)gyventi, bet ir pateisinti gyvenimo būdą („*kaip* gyvenom“) grindusius įsitikinimus ir iš jų išplaukusius pasirinkimus („*dėl ko*“). „Dėl ko kentėjom“ sykiu yra užuomina į išorinį veiksnį, kuriam priskiriama atsakomybė už kentėjimą. Čia aptinkamas ir pirmasis reikšmingas metaforinis gyvūnų paminėjimas, kuriuo mėginama apsaityti, kaip pradingsta skirtis tarp žmogiško ir gyvūniško (žvėriško) buvimo: „Kaip kokie kurapkėliai: capt! – vanagas pagavo, nusinešė, vėjas plunksneles išbarstė – nei ženklo, nei žymelės, kad toks buvo, kad bėgiojo, kad plonu balseliu į dangų šaukė“ (Granauskas, 1998, p. 50).

Asmeninė patirtis, apibrėžianti pasakotojos savastį, sulyginama su po žemę bėgiojančiu, „į dangų šaukiančiu“ paukšteliu kurapka, nustveriamą plėšraus paukščio, vanago. Kontrimienės metafora sykiu tiesiogiai nurodo ir išsakydamo būtinybę motyvuojančią paspirtį. Laukinės gamtos dinamiką – medžiojamo ir medžiojančiojo – vaizduojanti vanago ir kurapkos scena kartu pabrėžia ir jų aplinkos (pasaulio) abejingumą. Taigi Kontrimienės metafora kuria likimiškumo, fatalumo įspūdį. Svarbu atkreipti dėmesį, viena, kad apie paukštelį rašoma

⁸¹ Reikia pažymėti, kad „Gyvulėlių dainavimas“ ir istoriją tęsianti novelė „Vargonai su tekinėliais“ yra rašyto, bet nebaigto romano fragmentai. „Gyvulėlių dainavimas“ darbe traktuojamas kaip savarankiškas kūrinys.

mažybine forma, ir antra, kad apie ją rašoma daugiskaita („kaip kokie kurapkėliai“); kurapkos įvaizdis Kontrimienės palyginime taikytinas ir pasakotojai ir jos bendruomenės žmonėms, o tiksliau, vienai tos bendruomenės daliai – tų *paprastų* žmonių, norėjusių „tykiai ramiai gyventi, dirbti žemelę, vaikus auginti, o paskui numirtis, laikui atėjus“ (Granauskas, 1998, p. 51). Šitaip įvardydamas bendruomenės trokštamą gyvenimo būdą – tykų *ir* ramų – Kontrimienė pabrėžia chronotopišką, t. y. įvietintą ir su vietos laiko bėgsmu („numirtis, laikui atėjus“) esmiškai susijusį buvimą. Tai buvimo būdas, kuris implikuoja intymų, pagarbų santykį su vieta („dirbti žemelę“), taip pat tokį santykį steigiančią dvasinę perspektyvą. Šie du *kurapkėlių* vektoriai – horizontalus (po žemę *bėgiojančios*) ir vertikalus („į dangų šaukiančios“) – būsimų (buvusių) negandų perspektyvoje užbrėžia neišsipildžiusias, kuklias bendruomenės gyvenimiškas ambicijas.

Kaip rašo Satkauskytė (2008, p. 211), bendruomenė priklauso ne individualiai, o „kolektyvinei verčių sistemai“, kuri pagrįsta susisaistymu su „gamta ir žeme“. Sykiu tai buvimo būdas, kuris yra pabrėžtinai neekspansyvus, o suturėtas ir nereišskiantis pretenzijų už jo ribų esančiam buvimui. Vanagas pažeidžia to gyvenimo ribas ir išretina žmonių bendruomenės gretas. Abiejų paukščių elgsena metaforoje yra prigimtina – tarytum *taip ir turi būti*. Vanagą, be abejo, galima simboliškai sieti su grėsme ar likimu, o viso kūrinio kontekste – galbūt ir su politiniu režimu, tačiau, mano manymu, vanago įvaizdis mažiau reikšmingas už pačią sceną, kurią Kontrimienė pasitelkia apgailestaudama dėl praeityje susiklosčiusių aplinkybių („kaip kokie kurapkėliai“) – „kurapkos“ apgailimos. Kurapkos ir vanago scena yra mitinis tropas, įtvirtinantis *laukinį* dėsningumą – silpno ir stipraus opozicijas – ir paženklina bendruomenės individų bejėgystę, būtinybę „tylėti kaip pelei po šluota“ (Granauskas, 1998, p. 62). Šia prasme, išsipasakojimas yra kaip individualios prasmės kūrimo įrankis, kuriuo priešinamasi tam neva dėsningai, savaimingai žmogaus atminimą išbarstančiam likimui.

Kontrimienė patvirtina įsitikinimą, jog praeityje patirti vargai nėra savaimingi, jos ir jos bendruomenės žmonių likimai nebuvo nulemti jų prigimties:

Juk mes anai nė kokie priešai nebuvom. Nei mes su ginklais prieš stojom, nei mes kokie veikėjai galėjom būti. [...] O ana... Ko tik mums nedarė! Kokioj baimėj laikė, kaip su paprastu žmogum nesiskaitė, – to negali nei laiške aprašyti, nei apipasakoti“ (Granauskas, 1998, p. 50–51).

Kontrimienės kaltinimas yra dvejopas: viena, žmonėms padaryta skriauda yra be kaltės, neišprovokuota fiziškai („nei mes su ginklais“) ar ideologiškai („nei mes kokie veikėjai“), taigi, iš esmės nepateisinama. Kitas dėmuo ir kitas režimo nusikaltimas be fizinius ir vertybinius saitus su gimtąja žeme nutraukusiu išvietinimu, žinoma, yra draudimas išsakyti ir grėsmė,

kurią toks išsiskakymas būtų užtraukęs („Pirmuosius metus aš bijojau laiške ką nors daug rašyti, visi bijojom, bet ir tu ne ką teatrašydavai“ (Granauskas, 1998, p. 50). Iš katalikiškos pasaulėžiūros cenzūrą netgi galėtume laikyti nuodėme, kuria režimas, individualiai ir visuotinai, užkerta kelią prisiimti atsakomybę už įvykdytus nusikaltimus. Šiuo atžvilgiu, režimo moralinė kaltė ir jos padariniai yra neatperkami („širdyje didelę skriaudą tebturi, ligi pat smerčio nešiosies“ (Granauskas, 1998, p. 55). „Gyvulėlių dainavime“ jausmingas Kontrimienės pasakojimas išryškina bendruomenės emocinį ir vertybinį sąmyšį, sukeltą milžiniškų prievartinių pasikeitimų. Kaip rašo Viktorija Daujotytė (2017, p. 44), „žemės, o dar labiau gyvulių atėmimas, subendrinimas pirmaisiais kolchozų metais žmonėse sukėlė tokią baisią sumaištį, kokios nė viena vietinių karta nebuvo patyrusi“.

Tačiau, ko gero, didžiausią sumaištį sukeliantis veiksnys ištinka iki žemės ir gyvulių atėmimų: „Aplinkui – migla, akyse – migla, neatpažįstu, kas ratuose sėdi: visus pavardėmis žinau, o neatskiriu, ir tiek. Susiedas susiedą veža“ (Granauskas, 1998, p. 51). Trėmimų ryto atsiminimą Kontrimienė apibūdina beveik simboliškai pasitelkiamu *miglos* įvaizdžiu. Aprašoma situacija – tai pačios bendruomenės žmonių ideologinis susipriešinimas, staigus susvetimėjimas („susiedas susiedą veža“) – tokia sukrečianti, kad sukelia visišką neužtikrintumą savo asmenine patirtimi, pirmiausia, bendruomenę saistančiais tarpasmeniniais (žinoma, ir vertybiniais) ryšiais („pavardės žinau, o neatskiriu“), taip pat ir akimirkai sutrikdo jusles („akyse – migla“). Šią pirmąją akimirką situacija matoma tiesiogiai ir perkeltine prasme per miglą – negali matyti to, ko nesupranti. Kardinaliai besikeičiančio lig šiol įprastai, daiktiškai, suvokiamo pasaulio patirtis tarsi įaudrina Kontrimienės vaizduotę. Pasakotojos santūriai Granausko perteiktos simbolinės-metaforinės mąstysenos išdavos išryškėja vėlesnėje dalyje, kai Kontrimienei kolūkio pirmininkas iškelia ultimatumą. Bendruomenės susipriešinimas taip pat susisieja su Kontrimienės pastabomis apie žmonių etninę kilmę, tačiau suprantant, jog reiškinyb pernelyg sudėtingas, kad etninė tapatybė paaiškintų jų žiaurumą: „Sakysi, tau rusas dantis išmalė, Mikalajus? Koks anas rusas? [...] O Gedrimas? Juk tas gryniausias žemaitis, – kokių tas dalykų nėra miestelio žmonėms pridirbęs? Nė paskutinis pasalkanda šuo nėra toks baisus...“ (Granauskas, 1998, p. 54).

Savo klasta ir žiaurumu Gedrimas Kontrimienės atsiminimuose pranoksta posakiu savybę įkūnijantį padarą – sulyginimas su kandančiu šunimi Gedrimą sykiu ir morališkai nužmogina ir atskiria nuo žvėrių (kaip tropo), kurių nė *paskutiniai* jo nepralenkia. Pasakojimo antagonistai, Gedrimas, Mikalajus, Urkauskienė stoja į tą pačią bendruomenę išdavusiųjų gretą. Kita vertus, ar kartu su bendruomene jų išduodamos ir jos vertybinės sąmatos? Kaip teigia Kontrimienė,

„Kas nei savo žemės, nei gyvo vabalo neturėjo – tie, žinoma, lengva širdžia rašėsi“ (Granauskas, 1998, p. 56). Pasakotoja atkreipia dėmesį, kad šiuo pervartų laikotarpiu į kolchozą užsirašo miestelio atvykėliai ir tie, kurie iki tol negyveno iš žemės („šiaučiai, kriaučiai, davatkėlės“ (Granauskas, 1998, p. 55), taigi neturį su ja saito, kurio brangumą paliudija vaizdus posakis apie gyvą *vabalą*. Vabalas, galima manyti, posakyje metonimiškai keičia žodį *grumstas* kaip smulkiausią žemės dalelę, kokią žmogus gali turėti – valstiečiui pati žemė yra gyva, nes joje kaip terpėje bei jos sąsajoje su sodžiumi koegzistuoja visos žemdirbio pasaulio gyvastys ir reiškiniai bei vertės – jas praradus, žmonėms „širdys krauju pylėsi“ (Granauskas, 1998, p. 56). Žemė yra būtina sąlyga, plotmė, kurioje valstietis gyvenimą, kaip įvardija Hermanas (2018), dalinasi savasčių ekologijoje (*ecology of selves*) – atskirtas nuo žemės žmogus pradeda naują atkarpą radikaliai sumenkusioje savasčių erdvėje, kurioje savu negali laikyti *nė gyvo vabalo*. Kartu ir jo paties (visos bendruomenės) tapatybė suyra, sumenkus šioms sąveikos galimybėms.

Žymiausia pasakojimo atkarpa, kuria pavadintas ne tik apsakymas, bet ir visas apsakymų rinkinys, Kontrimienės atmintyje ir jos laiške broliui iškylanti kaip formatyvi patirtis, apibrėžianti *čia*, šiapus paliktų žmonių vargus ir, svarbiausia, patirtą siaubą – tai asmeninę ir bendruomenės, taip pat tautos istorinę traumą liudijantis gyvulių kančios epizodas. Svarbu, kad iki šio atpasakojimo Kontrimienė gana smulkiai išdėsto miestelio santvarkos keitimosi momentus, žymėdama kiekvieną *valdžios* sprendimą, atvedusį prie jo: 1) patyrusių ir ūkio darbus išmanančių žmonių išvietinimą („kur buvo, – tuos jau prieš tave išveždino“ (Granauskas, 1998, p. 55); 2) darbų neišmanančiųjų paskyrimą valdžion politinės galios išlaikymo sumetimais („svarbu tikrai, kad partijos liniją varytų iki galo“ (Granauskas, 1998, p. 56). Vienas po kito kolūkio pirmininkais paskiriami Mikalajus ir Gedrimas nėra rankose laikę *nei plūgo, nei dalgio* (Granauskas, 1998, p. 58). Kartu su Urkauskiene trijulė pasakojime išsiskiria ne tik neišmanymu, bet ir visokeriopu abejingumu savai aplinkai („Tvarkos reikėjo, blaiviam būti reikėjo, ūkiu rūpintis, žemės, gyvulių veizėti, o ne liežuviu malti, samagoną rytį, našlėms po sijonais graibytis“ (Granauskas, 1998, p. 58–59) – šitaip pabrėžiama politinė ir moralinė degradacija, sisteminės ydos, užtikrinusios antagonistų valią ir galop lėmusios pašaro trūkumą bei to padarinius:

To pašaro – nė saujelės, karvės, uždarytos Rapalienės kūtėj, baubia nuo ryto lig vakaro, kiaulės žviegia, gardus griaužia. Viena kitą pjauna. Ant žmonių kaip šunys pradėjo pulti, niekas nebegali nė į vidų įeiti. O Gedrimas, akis užsipylęs, nieko neima į galvą. Jau visi žmonės pradėjo sakyti: darykim ką nors, gelbėkim gyvulius, mes kaip mes, bet ką tie yra kam padarę? (Granauskas, 1998, p. 60).

Pirmiausia ir įdomiausia tai, kad nebemaitinami žmonių, garduose uždaryti ūkio gyvuliai ima *žvėrėti* (!) mėgindami žūtbut ištrūkti laisvėn, vieni kitus pjaudami, kovodami dėl išlikimo, „puldami“ žmones „kaip šunys“ (vėliau kiaulės dar ir šeriamos *kaip šunys*) – šis gyvulių būdo persimainymas, Kontrimienės metaforiškai suvokiamas tikrai kaip visiškas gyvūno rūšies pasikeitimas, išduoda absoliučią ūkio gyvulio priklausomybę nuo žmogaus, bet taip pat ir pačios „ūkio gyvulio“ sąvokos priklausomybę nuo abipusį santykį steigiančių sąlygų. Kai sąlygos nebetenkinamos, santykis išyra. Gyvuliai tampa baisūs, nes nebėra nei laukiniai, nei ūkiniai – rūšies ribų trynimasis, įžvelgiamas per radikalų elgsenos pokytį, bendruomenės žmonių išgyvenamas kaip siaubas. Kitas įdomus aspektas tas, kad atjauta gyvuliams yra dvilypio pobūdžio: tai identifikacinis veiksmas, pasiekiamas, pirmiausia, tapatinantis su jų patiriama kūniška kančia (marinimu, pjovimusi), o antra, tapatumas grindžiamas sumišusiu kaltės jausmu: „mes kaip mes, bet ką tie yra kam padarę?“. Viena vertus, galima manyti, jog čia iškeliamą nostalgiką gyvulių nekaltumo idėją, kaip užsimena Bergeris (2009, p. 21). Tačiau greičiausiai gailima dėl žmonių ydų kančias patiriančių gyvulių („jėzau jėzau, kad žinotų tos *kankinės* – kiaulelės [...]“; Granauskas, 1998, p. 61). Prilyginus *kiauleles* kankinėms įtvirtinama ir metafizinė gyvulių kančios prasmė – jų patirtys įtraukiamos lygiagrečiai į žmonių religinę plotmę. Gyvulio kaip aukos įvaizdis ritualine prasme iš karto panaikinamas vietoj jo steigiant gyvulio kaip religinio kankinio įvaizdį, kadangi „auka“ netarpininkauja išpirkdama žmonių kaltes. *Žmonės kaip žmonės* galėtų, t. y. jiems *derėtų* išverti vargą be jų aukos, kuri Kontrimienės laikoma gėdinga, nes yra žiauri ir beprasmė. Kaip vanago ir kurapkėlių metaforoje, senolė mėgina įveikti dar vieną tropuotą įvaizdį, kuris galėtų būti taikomas žmonių bendruomenei.

Nuo šios atkarpos, galima sakyti, skirtis tarp marinamų gyvulių ir priespaudą patiriančių žmonių ima staigiai blukti sisteminio smurto akivaizdoje. Gedrimo atsakymas į žmonių reikalavimus gelbėti gyvulius yra sarkastiškas, neva pripažįstant jų subjektyvius emocinius poreikius, tačiau iš tikrųjų ignoruojant kančią ir sykiu pašiepiant juos atjaučiančius žmones: „Namų ilgisi, dėl to ir baubia. Nueikit, pakasykit – nebaubs“ (Granauskas, 1998, p. 60). Gedrimo pašaipa ir vėlesnės ištarnos ne tik principingai oponuoja bendruomenės identifikaciniams veiksams, bet ir išduoda esminį poslinkį požiūryje į žmones ir gyvulius, kuris ir įgalina žiaurumą abiejų būtybių atžvilgiu – antagonistų akivaizdoje jie yra sutapatinami, uždaromi *į tą patį gardą*⁸². Gyvulių baubimas miestelio žmonėms turi akivaizdžią

⁸² Vėlesniame Granausko kūrinioje „Šventųjų gyvenimai“ (2013), kuriame sovietinės valdžios nusikaltimai ir įvestos „tvarkos“ apsakomi labiau lakoniškomis ištarnos, per kurias išryškėja ironiškas, groteskiškas režimo pobūdis – ko gero, akivaizdesnis iš tolimesnės perspektyvos. „Gyvulėlių dainavime“ akivaizdžiai ironiškų epizodų

etinę implikaciją ir įpareigojimą („darykim ką nors“), bet Gedrimas šios etinės žinios negirdi. Gyvuliai yra ignoruojami kaip subjektai, todėl visas jų būvis gali būti sudaiktinamas, su jais galima elgtis kaip tinkama. Spaudžiamas padėti, Gedrimas čia atlieka dar vieną metaforinį veiksma, dėl kurio gyvuliai praranda savo, kaip žmonėms bendramačių būtybių, statusą:

„Anos ne baubia, o dainuoja! Žinai, visos būry, visoms linksma!.. Lai dainuoja, gyvulėliai, lai dainuoja, prisitylėjo po vieną begyvendamos“ (Granauskas, 1998, p. 60).

Gedrimo ištaroje baubimo reikšmės perkeitimas dainavimu gyvulius perkelia į pasakinę, mitinę plotmę, kurioje jie nebeegzistuoja kaip biologinės būtybės, o tiktai kaip antropomorfizuoti veikėjai – „gyvulėlių dainavimas“ taip pat yra naratyvinis tropas, įvaizdis, implikuojantis *harmoningą* gyvų būtybių sambūvį. Jis iškeliamas priešinant realybei, atsainiai tvirtinant naują fiktyvų pasaulio vaizdą. Sykiu Gedrimo pašaipa ir gyvulių mažybinimas įgauna dar aštresnę briauną, kadangi įvaizdis taikomas ir žmonėms – regint abi būtybes šioje plotmėje, jiems jaučiama tiktai panieka *už* jų tariamą sambūvį ir harmoniją. Kontrimienei šis sugretinimas taip pat juntamas. Jos atsakas į gyvulių baubimą dar stipresnis, nes tiesiogine prasme girdimas ir regimas iš arti („Rapalienės kūtė – [...] tiesiai į mano trobą veizi“ (Granauskas, 1998, p. 60). Išryškėjus šiam tapatumui, baubimas kelia ne tik gailestį, bet ir miglotą būsimo grėsmės galimybę: „Kad su gyvuliais – taip, ką su žmonėmis bedarys?“ (Granauskas, 1998, p. 60). Gyvulių patirtys apsakyme nuaidi lygiagrečiai su engiamų žmonių patirtimis – gyvūnai baubdami „kalba“ už nutildytus žmones, būdami kankiniais jie *paliudija* režimo visuotinai vykdomą smurtą, tačiau į jų, kaip ir į žmonių, kančias neatsakoma. Paliegiusios karvės sušeriamos kiaulėms – atspindima žmonių bendruomenės situacija, kurioje įteisinamas kanibalizmas ir marinimas rūšies (ideologijos) atžvilgiu, t. y. trėmimai, turto, gyvenamos ir dirbamos aplinkos išdalinimas, skurdžios materialinės sąlygos („Atsistosim į eilę ir stovėsime lig pavakarės, lig kitos ketvirtos valandos. Nei darbo dirbti, nei be duonos palikti“ (Granauskas, 1998, p. 61). Pats baubimas Kontrimienei kelia didesnę pasibaisėjimą negu vaizdas – nustekentų gyvulių, *paraišiotų į pabalkius* (Granauskas, 1998, p. 65), kad nenugriūtų: „Ne! – pradėjau šaukti. – Gyvą mane pjauk – ne!.. Aš iš proto išseisiu nuo to baubimo!“ (Granauskas, 1998, p. 65). Gyvulių baubimas⁸³ kategoriškai paneigia Gedrimo mėginimą redukuoti gyvulius iš subjektų į jų tropuotą įvaizdį – baubimas yra *pjaunantis*, jo moralinė implikacija Kontrimienei atrodo skausmingesnė, mažiau pakeliama už fizinę kančią.

apstu (pvz.: „Ana, matai, dar savo kaltės nežino!.. Įpilk. / Įpyliau“ (Granauskas, 1998, p. 65), nors palyginus dramatiškas apsakymo tonas ironiją atsveria.

⁸³ Beje, panašiai kaip ir avinėlių bliovimas Thomaso Harisso „Avinėlių tylėjime“ (1988).

Gyvulių kančios akivaizdoje, žmogiški veikėjai yra bejėgiai, neveiksnius kaip ir patys gyvuliai, o kuo jie mažiau veiksnius, tuo baubimas atrodo labiau abjektiškas ir juo labiau atliepiantis miestelio žmonių situaciją. Gyvūnų skausmas apsakyme *apvalytas* nuo sudėtingų žmonių pasirinkimų ir kompromisų politinės spaudos laikotarpiu, todėl bendruomenei padaryta skriauda išgyvenama ir moraliniu-metaforiniu lygmeniu regint ir girdint *gyvulėlių dainavimą*. Jį įkūnija vienas kitą pjaunančių, merdinčių, kūtėje uždarytų gyvulių įvaizdis. Šiuo atžvilgiu, gyvulių ir žmonių „bendruomenės“ tapačios. „Gyvulėlių dainavime“ asmeninė ir istorinė kolektyvinė trauma išgyvenama per sąveiką su gyvulių patyrimais, o metaforiniu lygmeniu gyvūnų įvaizdžiai veikia kaip terpė, kurioje žmogiškos patirtys atsispindi ryškiau negu pasakotojos savivokoje. Kęsdama gyvulių baubimą Kontrimienė suvokia, kad ji pati ir paversta bendruomenė, kuriai priklauso, nusavinami santvarkos naudai *kaip* gyvuliai (Donovan, 2016, p. 156). Tačiau sykiu Granausko apsakyme gyvuliai neištirpsta mitologinėje vaizdinijoje kaip gyvos būtybės. Baubdami gyvuliai jų kančią *girdintiems* žmonėms praneša apie savo kitoniškumą ir išprovokuoja būtinybę traktuoti juos kaip moralinius subjektus bei įtraukti juos į platesnę etinę būtybių bendruomenę, savo išgalėmis kovojančią už kitokį būvį. Šis „kovos“ ar simbolinio pasipriešinimo aspektas pasakojime iki galo neišplėtojamas ir labiau atsispindi skaitant apsakymą tikrai kartu su jos tęsiniu „Vargonai su tekinėliais“ tame pačiame rinkinyje. Kūrinio pabaigoje senajam vargonininkui skambinant miestelio aikštės purve įstrigusiu fortepijonu, žmonių bendruomenė netikėtai užgieda religinę giesmę, nesibaimindami nei minėtųjų antagonistų, nei stribų grasinimų („mušk, jei nori, kapok į gyvus gabalus, bet mes čia būsim, mes čia giedosim, čia mūsų, ne jūsų, viskas!“ Granauskas, 1998, p. 77). Žmonių giedojimas, kitaip nei *gyvulėlių dainavimas*, šioje novelėje atsiskleidžia ne kaip kančios ir etinio atžvilgio reikmės paliudijimas, o kaip pasiryžimas gyventi (ir mirti) neišduodant savo įsitikinimų ir gyvenamosios fizinės bei ideologinės (tropuojančios) prievartos akivaizdoje.

Galbūt nujausdamas, kad ankstesniuose kūrinuose nepakankamai išplėtota dvasinė žmogaus ir gyvūno santykio plotmė, t. y. atsižvelgdamas į tai, kad pats gyvūnas su savo tikrai girdimu skausmu lieka kažkur pasakojimo fone, beveik po penkiolikos metų Granauskas apysaką „Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis“ (2012), o vėliau ir dvi noveles „Šventųjų gyvenimuose“ skyrė gyvūnams ir jų individualiems santykiams su žmogumi. Manau, kad „Gyvulėlių dainavimo“ prasmė geriau suvokiama retrospektyviai, turint omenyje ir šiuos vėlesnius kūrinius. Rašydama apie krikščioniškos teologijos dėmenį „Kai reikės nebebūti“, Dalia Čiočytė (2018, p. 76–77, 79) pastebi, kad pasakotojo ir šuns *draugystė* žmogui pasitarnauja ne tik kaip savasties ribų plėtimas ir gyvenimiškos asmeninės patirties

įprasminimas šeiminiame santykiuje, bet ir kaip „transcendentinės būties plotmės“ patvirtinimas. „Šventųjų gyvenimų“ novelių fone – politinių pervartų veikiamą žmonių bendruomenę, o pasakojimo centre – vieno (kartais žmonių bendruomenės periferijoje veikiančio) žmogaus žūtbūtinės pastangos išsaugoti *gyvulį*. Nors rinkinyje akcentuojamas pirmiausia *žmogaus* šventumas, jo tikėjimas, aukojimasis ir kentėjimas, gyvūnai „Šv. Pilimanoje“ ir „Zidoriuje“ atsiskleidžia kaip šio tikėjimo dalyviai: tos pačios karvės, kiaulės, ožkos, vištos ir arkliai, kurių kiekvieną reikia paglostyti, priglausti ir pašnekinti, kurių kiekvienas atskirai regimi kaip dieviškos kūrinijos dalis, kurios skausmas, kančia ir džiaugsmas – bendri⁸⁴ (Šerelytė, 2012).

⁸⁴ „O kaip sukrečia R. Granausko apsakyme „Gyvulėlių dainavimas“ bendra tapusi ir žmogaus, ir gyvulio kančia. Visos Dievo kūrinijos kančia yra bendra, bendras skausmas, bendras ir džiaugsmo šaltinis, o bandymas atidalyti, nubrėžti ribą, atskirti žmogų nuo kūrinijos, imti mylėti „tik patį save“ atima iš mūsų ir tą menką meilės dalelę, kurią lyg daiktą pasilieiname sau.“
Šerelytė, 2012.

4.3. Antanas Ramonas. „Valkata“

Antano Ramono kūrinų refleksija, lyginant su kitais jo paties kartai tiek chronologiškai, tiek tematiškai artimesniais rašytojais (Jurgiu Kunčinu, Ričardu Gaveliu), nepalyginamai siauresnė. Nors ir neišsamiai, vyraujantys Ramono prozos bruožai vis dėlto apibrėžti taikliai, autoriaus kūrybinį modusą (euristiką) ir tikslus (kultūrinės ir individualios tapatybės paieškas), dažniau kildinant iš klasikinės – Šatrijos Raganos, Jono Biliūno – lietuvių prozos (Daujotytė, 2009, p. 85) ir gretinant prie vyresnės kartos autorių, įskaitant Juozą Aputį ir Romualdą Granauską (Sprindytė, 2006, p. 163)⁸⁵. Ramonas daugiausia minimas kaip miesto, senamiesčio „dainius“, tačiau jo kūrinuose ryškus ir gamtos, kaip harmonizuojančios bei ideologiškai nesuardomos, nesuteršiamos erdvės, motyvas. Kaip aiškina Vytautas Kubilius (1995, p. 650), „novelės herojų Ramonas išveda iš žmonių tarpusavio santykių tinklo ir palieka vienai vieną gamtoje, kad jis basomis kojomis pajustų išilusią žemę. Čia yra tikras būties pastovumas, kurio negali išardyti jokia politinė sistema“. Autoriui taip pat būdingas nuo ūkinių, praktinių priklausomybės ryšių atitolęs žavėjimasis pastoraliniu kaimiškos buities ir gamtos grožiu (Mačaitytė-Kaselienė, 2015). Abi – miesto ir kaimo – erdves kūryboje talpinantį Ramoną galima laikyti santūria kartų tradicijos jungtimi.

Ko gero, platesnė, agrarinio pasaulio ribas pranokstanti gamtos samprata Ramono kūrybos kontekste lėmė ir gerokai įvairesnę gyvūniškų veikėjų rikiuotę: novelėse bent trumpam veikėjais tampa ne tik ūkio gyvuliai, bet ir vabzdžiai, ropliai bei laukiniai žvėrys⁸⁶. Įdomu, kad žvėrių vaizdavimui nebūdinga Walterio Benjamino išvelgta žmogiško panašumo stigma – tai akivaizdžiausia novelėje „Girta meška“, kurioje Ramonas atlieka *baisaus žvėries* (pabaisos) tropo inversiją⁸⁷. Kitaip ši problema išsprendžiama „Baltojoje lygumoje“, kurioje tiesiog nėra žmogiškų veikėjų, taigi neveiksnios ir žmogiškos kultūrinės ontologijos, sąlygojančios ribinę gyvūno tapatybę žmonių pasaulyje. Vis dėlto greta nagrinėtų Apučio ir Granausko tekstų, dera pažvelgti į kūrinį, kuriame žmonių ir gyvūnų sąveika svarstoma dar platesniu žmonių socialinės struktūros masteliu – nuo šeimos ir bendruomenės prie visuomenės, arba sociumo, kurio realijos geriausiai išvelgiamos miesto erdvėje.

Iš kitų pasakojimų, kuriuose vaizduojami gyvūniški veikėjai, Ramono „Valkata“ išsiskiria tuo, kad savo motyvais yra „programiškiausia“ autoriaus novelė: *visi* joje vaizduojami

⁸⁵ Beje, kaip ir Aputis, Ramonas savaip atkartoja biliūnišką užmušamo gyvūno siužetą „Bitėje“ ir „Baltame pailgame debesyje“. Visų šešių novelių – Apučio „Šūvis po Marazyno ažuolu“, „Užmušė“, Ramono „Bitė“, „Baltas pailgas debesis“ ir Biliūno „Brisiaus galas“ bei „Kliudžiau“ – analogija tokia ryški, kad jas būtų galima analizuoti atskirai.

⁸⁶ Atitinkamai, „Bitėje“, „Varlėje“ ir „Baltojoje lygumoje“, kurioje fokusuojama lapė.

⁸⁷ Elizabetą dėl kraujotroškos Radvila palaiko vilkolakiu.

žmogiški ir nežmogiški veikėjai yra marginalūs savo gyvenamo pasaulio tikrovėje, ir kaip pažymi Kubilius (1995, p. 649), yra nepajėgūs nei iki galo įsitvirtinti, nei tos tikrovės pakeisti. Šis motyvas „Valkatoje“ visiškai išpildytas. Ramono „herojus“ į pasakojimą įvedamas be pagražinimų:

„Jis buvo purvinas ir apšliuręs kaip visi senamiesčio katinai. Šeimininkė jį parsinešė iš draugės dar visai mažą, bet jau liesą ir nešvarų. Parsinešė, nes bute naktimis šmižinėjo pelės. Ji tikėjosi, kad pelės išsigąs katės kvapo ir paliks namus“ (Ramonas, 2007, p. 274).

Kadangi katinas pasakojime fokusuojamas beveik be išimčių, analizuodamas novelę dėmesį labiau telksiu į atskirus jos aspektus, cituodamas iš karto visą novelės imtį ir šiek tiek mažiau kliaudamasis chronologine pasakojimo seka. Pirmoje kūrinio pastraipoje nubrėžiami praktiškai visi teminiai kūrinio punktyrai ir suteikiama aiški atspirtis tolimesnei turinio aspektų plėtočiai, todėl ją panagrinėti reikia kiek nuodugniau. Nuo pat pradžių novelėje stipriai išryškinami katino išoriniai bruožai (purvinas *ir* apšliuręs, liesas *ir* nešvarus), jo nešvarumą siejant su vieta, skurdžiu 8–9-ojo dešimtmečio Vilniaus senamiesčiu⁸⁸. Šiuo atžvilgiu nešvara veikia kaip socialinio statuso žyma, taigi katino prigimtis pirmiausia apibrėžiama ne rūšimi, o socialine kilme, sluoksnį nurodančiais atributais. Gyvūniška katino prigimtis pristatoma kaip antrinė, ir yra įsteigiama per pirmąjį santykį su žmogiška veikėja. Svarbu pabrėžti, kad šeimininkė katinui ūkio darbo (pelių medžioklės) tiesiogine prasme nepaveda – šeimininkė *tikisi*, kad katinas peles *atbaidys* tiesiog sava prigimtimi („pelės išsigąs katės kvapo“).

Prigimtis, rūšis ir socialinė klasė pasakojime glaudžiai susijusios sąvokos, kurios sąlygoja žmogiškų ir nežmogiškų veikėjų tarpusavio santykius. Kaip ir vanago bei kurapkėlių metafora Granausko „Gyvulėlių dainavime“, taip ir veikėjų sąveika „Valkatoje“ prigimties atžvilgiu vaizduojama esanti daugiau mažiau reaktyvi, t. y. jų veiksnumas ribojamas prigimtinių, instinktyvių būtybių elgsenų, kurios lemia viena kitos gyvenimo eigą ir baigtį. Apučio „Dobilėje“, vykstant žmogiškų ir nežmogiškų gyvūnų sąveikai, greičiau dera praktinė priklausomybė ir asmeniniai pasirinkimai, o „Valkatoje“ prigimtimi grįstos reaktyvios sąveikos užuomina pačioje pradžioje pasiteisina ne vieną sykį („pajutusios pažįstamą kvapą, pelės nustodavo krebždžėti“ (Ramonas, 2007, p. 274) ir yra patvirtinama kūrinio pabaigoje. Ramonas, svarstydamas prigimtino reikšmę, pasakojime vartoja antropologinę skirtą implikuojančią „instinkto“ sąvoką. Mano manymu, ši sąvoka pasakojime pritaikoma per

⁸⁸ Novelė parašyta 1990 m.

analogiją apsakant socialinių sąlygų nulemtus žmogiškų ir nežmogiškų individų gyvenimiškus scenarijus. „Valkatoje“ pristatomas vienas tokių scenarijų.

Pasakojimo pradžioje taip pat subtiliai pažymimos katino atsiradimo namuose aplinkybės porašyk pakartojant, jog katinas *parsinešamas* „iš draugės“ – taigi užsimenama, pirma, apie ankstesnį pirminį santykį su žmogiška veikėja, ir antra, apie neskrupulingą santykio nutraukimą. Dar vienas svarbus dėmuo tas, kad šeimininkės įvardijimas *šeimininke* tartum numato priklausomybės, globos ir atsakomybės ryšį gyvūno atžvilgiu. Žinoma, ir tam tikrą vaidmenį savo pačios buityje. Tačiau greitai paaiškėja, kad šeimininkė katino nesisavina. Jos santykis su katinu grindžiamas viena aplinkybe (pelių buvimu namuose) ir vieninteliu lūkesčiu (pelių nebuvimu namuose), nuo kurių priklauso ir tolimesnė judviejų santykių raida: 1) „jį parsinešė“, 2) „katinui pataisė vietą koridoriuje“ (Ramonas, 2007, p. 274), 3) „katinas priprato prie namų“ ir „pasiprašydavo laukan į kiemą“, 4) „pelės virtuvėje išnyko, kieme jų nebuvo“ (Ramonas, 2007, p. 275), 5) „katinas vis ilgiau užtrukdavo lauke“ ir „šeimininkė bambėdama keldavosi ir įleisdavo jį“ (Ramonas, 2007, p. 276), 6) „šeimininkė jo nebeįsileido“ (Ramonas, 2007, p. 277). Per šią santykio raidą išryškėja dar vienas pasakojime svarbus socialinis aspektas, susijęs ne tik su *vietos* kaip kilmės, bet ir per veikėjų sąveiką bei kultūrinės ontologijas įteisinama arba toleruojama būtybių buvimo vietos kategorija. Šiuo atžvilgiu, pasakojimą galima skirti į tris etapus: „augintinio“ etapas šeimininkės namuose, pereinamasis etapas valkatos landynėje, ir valkatystė apleistoje pastogėje bei šlaistymasis po kiemus. Kiekvienas etapas bus aptariamas atskirai.

Paskutinis svarbus aspektas, kuris užmenamas pirmoje pastraipoje, nusako žiūrą, kuria ribojamas ar komplikuojamas šeimininkės požiūris į katiną kaip į augintinį ir kaip į subjektą. Catherine Parry rašo (2017, p. 93)⁸⁹:

Žmonių etinės sistemos atpažįsta ir iš principo gerbia reikšmingą unikalumą, vertę, ir suverenią autonomišką kiekvieno žmogiško individo teisę gyventi. Nors tam tikri gyvūnai, pavyzdžiui, augintiniai, gali įgyti unikalias tapatybes ir būti vertinami dėl savo išsiskiriančių bruožų, pavieniai gyvūnai dažniausiai laikomi nespecifiniais (*non-specific*) tam tikros rūšies pavyzdžiais, taigi, yra nevertinami kaip unikalios ir nepakeičiamos būtybės.

⁸⁹ „Human ethical systems recognise and respect, in principle, the significant uniqueness, value, and sovereign autonomous right to life of all human individuals. While specific animals, such as pets, may acquire unique identities and be valued for their individual characteristics, single animals tend to be identified as non-specific examples of a given species and are, therefore, not significant as unique and irreplaceable beings; they are interchangeable with any other animal of the same species in a way that humans believe themselves not to be.“
Parry, 2017, p. 93.

Pačiu pirmu sakiniu pabrėžiama, kad katinas niekaip neišskiriamas iš kitų katinų – jis yra *kaip visi*, todėl stokodamas unikalių tapatybės bruožų, netenka pretenzijų į empatinį ryšį su žmogiškais veikėjais. Ši savybė iš esmės nulemia ir vėlesnes katino sąveikos galimybes. Persikėlimas į šeiminingės namus neužtikrina subjektinio arba bent atsakomojo santykio, t. y. katinu rūpinamasi menkai, jis šeriamas prastai („Lėkštelėje buvo tik keli pašvinkusios dešros gabaliukai“ ir „jis užaugo, bet buvo toks pat liesas, toks pat apšliuęs“ (Ramonas, 2007, p. 275). Nėgano to, naujieji namai pasirodo esą dar labiau apleisti ir nešvarūs už jį patį. Šis apleistumas vieninteliame šeiminingės namų aprašyme apibūdinamas nusakant netvarkoje, disharmonijoje gyvuojantį šliužų ir skruzdžių knibždėlyną:

Be pelių, bute dar buvo gyva galybė mažiųjų, permatomai rudų faraoninių skruzdėlių, o vonioje iš nutekamojo vamzdžio vis išlįsdavo glitūs trečdalis degtuko dydžio šliužai. Jie tingiai šliaužiojo pageltusiu vonios dugnu ir, tik paleidus karštą vandenį, puldavo slėptis. Jie nebijojo nei skalbimo miltelių, nei edančių ūkiško muilo putų. Faraoninės skruzdėlės irgi nieko nebijojo. Jos aplipdavo pamirštą ant stalo virtuvėje duoną, lįsdavo į stiklainį su cukrumi, į tuščius likerio butelius. Gerdamos saldžius alkoholio likučius, apsvaigdavo, prikibdavo prie žalių stiklo sienų ir žūdavo šimtais. Bet jų nemažėjo. Išnykdavo jos tik užėjus žiemai. Faraoninės skruzdėlės nepamiršo savo tėvynės ir labai nemėgo šalčio ir drėgmės (Ramonas, 2007, p. 274).

Pirmiausia reikia pastebėti, kad ši atkarpa pasakojimo kontekste subtiliai alegorizuoja pasakojimo pasaulio dėsningumus ir jų veikiamus individus. Pavyzdžiui, skruzdėlės, su kuriomis katinas vėliau palyginamas („Jis mėgo šilumą. Jis kaip ir faraoninės skruzdėlės, buvo kilęs iš Pietų“ (Ramonas, 2007, p. 277), ištraukoje labiau už patį katiną įkūnija tą kraupų, nuasmeninantį vienodumą, kuris panaikina bet kokio etinio atžvilgio galimybę (Parry, 2017, p. 93). Analogiškai atrodo marginalių veikėjų (šeimininkės, valkatos) akla trauka prie mitalo, bauginantis atkaklumas („nieko nebijojo“), besaikis *svaiginimasis* ir ištinkanti mirtis. Galop ir tai, kad nepaisant visko, rūšis niekaip neišnyksta („Bet jų nemažėjo“). Pagrindinė žmogiško apsileidimo („pageltusios vonios dugno“) ir asocialumo („tušti likerio buteliai“) išdava yra jų sukuriamos terpės, kuriose, kartais savo gyvybės kaina („žūdavo šimtais“), parazituoja (biologine ir perkeltine prasme) ir kuriose mėgindamos išgyventi užsispyrusiai tūno kitos būtybės. Kitaip sakant, pačios žmogiškojo pasaulio liekanos, t. y. jo apleistos, neprižiūrimos erdvės, pastogės, palėpės, miesto paslėpsniai yra tarsi tasai parazituojamas organizmas.

Pasakojime negirdimos žmogiškų veikėjų ištarnos, išduodančios kokią nors tropinę *parazito* įvaizdžio projekciją gyvūnų atžvilgiu – jos numanomos išimtinai iš vaizduojamų tiesioginių ir netiesioginių tarprūšinių santykių, kurie daugiausia grindžiami žiaurumu, gintimi bei

paprasčiausiu oportunizmu, būdingu ir žmogiškiems, ir nežmogiškiems veikėjams: 1) skruzdėlės aplipa *pamirštą* duoną, cukrų ir butelius, 2) katinas ėda namuose lindinčias peles („Pelė cypė, blaškėsi, katinas plakė uodega į grindis, paskui suleido dantis jai į sprandą“ (Ramonas, 2007, p. 275), 3) valkata glaudžiasi prie „šildymo vamzdžio“, bet pats svaido „tuščius butelius į katiną“ (Ramonas, 2007, p. 275), 4) katinas *pasičiumpa* valkatos saugotą dešrą, bet pats glaudžiasi ant šiltų automobilių *kapotų*, o jų vairuotojai „rytais keikdavosi, mėtydavo į jį sniego gniūžtėmis“ (Ramonas, 2007, p. 277); 5) katiną visai išvietinus „berniūkščiai jį [apšaudė] iš timpų“ (Ramonas, 2007, p. 277). „Parazito“ statusas įgyjamas (sąlygojamas) ir iš biologinės ir iš socialinės prigimties, taigi pasakojimo kontekste yra lygiagretus marginalumo sampratai. Būtybėms, kurios minta *kitais* ir *kity*, ir nėra saistomos subjektiniais saitais, t. y. nepriklauso platesniam savasčių tinklui, kaip novelėje ne kartą parodoma, nėra jokios etinio įpareigojimo galimybės, nėra net gailesčio.

Mirus valkatai, apie kurio landynę sukinėdamasis katinas praleidžia visą rudenį, jis reaguoja vėlgi opportunistiškai:

„Valkata gulėjo ant čiužinio. Katinas patupėjo už sulūžusios kėdės. Valkata nesivartė ir nerūkė, ir katinas išdrįso prieiti arčiau. Valkatos veidas buvo pamėlęs, baltos akys spoksojo į pajuodusį nuo drėgmės faneros lakštą. Šalia čiužinio stovėjo tuščias butelis, gulėjo dešros gabaliukas. Staiga katinas pajuto, kad gali drąsiai eiti artyn“ (Ramonas, 2007, p. 276–277).

Kūrinio pabaigoje „lengvosios mašinos vairuotojas *net nebandė* nuspausti stabdžių“, o katinui žuvus jo nužiūrėta katė „*grįžtelėjo* ir nuspūdino šalin“ (Ramonas, 2007, p. 278). Marginalumas lemia visapusišką, t. y. ne vieną du individus, o visą sociumą apimantį etinį abejingumą. „Valkatoje“ socialinės tapatybės dėmuo iš esmės komplikuoja subjektinio („Aštu“) santykio moduso galimybes etiškai *įpareigoti* jo dalyvius. Netgi jų pačių atžvilgiu, kaip tai matyti šeiminkės ir valkatos vaizduojamose situacijose. Atrodo, kad ir pats katinas neturi prielankesnio santykio lūkesčių kitiems veikėjams („[k]atinas *nepaisė* [šeimininkės] bambėjimo“ (Ramonas, 2007, p. 276) ir „[š]eimininkė jo nebeįsileido, bet katinas *neliūdėjo*“ (Ramonas, 2007, p. 277). Taigi kiek ironiška, kad po valkatos mirties, jūdviejų santykis apsiverčia išnykus vis dar palyginus saugią, tarpinę (pusiau laukinio) katino tapatybę steigusiai sąveikai. Nepaisant to, kad toji sąveika nuo pradžių buvo pagrįsta nelygiavertės naudos santykiu. Šiuo pokyčiu grindžiama ir pagrindinė kūrinio („valkatos“) metafora. Tačiau ji nėra tikrai paviršinė, nes Ramonas katino neantropomorfizuoja – metafora, visų pirma, implikuoja marginalumo, ribinės tapatybės statuso faktinį veiksnumą platesnėje žmogiškų ir nežmogiškų būtybių bendruomenėje. Taigi matome, kad novelėje socialiniai žmogiškojo pasaulio reiškiniai

veikia gyvūniškų subjektų būvį. Bet šių dviejų pasaulių ryšys yra abipusis. Kaip minėjau anksčiau, žmogiškos realijos alegoriškai iliustruojamos gyvūniškojo pasaulio dėsniniais. Šios abipusės projekcijos yra nuasmenintos ir įžvelgiamos tikrai bendresnėje pasaulio ir jo veikėjų sąveikoje pasakojimo lygmeniu.

Ramonas smulkiai, kruopščiai aprašydamas kiekvieną skurdo ir abejingumo faktūrą, įkurdina šiuos reiškinius pasakojimo pasaulyje. Kaip apie Ramono braižą rašo Sprindytė (2006, p. 147), „[k]iekvienas pojūtis, daiktas ar reiškinys traktuojami kaip visumos dalis“, tad netgi apleisto, bjauraus, žiaurais pasaulio nišos kartais *sušvinta* netikėtais, paslaptiniais įvaizdžiais: „Jis landžiojo po pastoges, kur storu sluoksniu gulėjo dulkės ant sulūžusių baldų, rakandų, knygų. Palėpėse tvyrojo amžina prieblanda, ir saulės spindulys, išsprūdęs pro sudaužytą čerpę, atrodė tarsi auksinis virbalas, įsmeigtas į šiukšlyną“ (Ramonas, 2007, p. 275). Toks pat dėmesys novelėje skiriamas ir katinui, kurio kaip veikėjo subjektiškumas vystantis pasakojimui yra įtvirtinamas glaustomis, charakteringomis pastabomis. Sąmonės būsenų priskyrimai byloja, kad katinas pasakojime veikia motyvo, tikslo registras. Be abejo, greta jų eina būtinų fizinių poreikių, alkio ir šilumos motyvuojama elgsena, kuriai vertinimai beveik nesuteikiami, bet vis tiek patvirtina fenomenalių patirčių buvimą: „Kartais jis ėsdavo ir pašvinkusią dešrą, *nors* smarvė jį purtydavo“ (Ramonas, 2007, p. 275) ir „Šalčiai sustiprėjo, ir dienos pasidarė visai trumpos. Katinui *reikėjo* susirasti šiltą vietą miegoti“ (Ramonas, 2007, p. 277). Stipriau fenomenalios patirties įspūdį kuria bjaurėjimosi epizodai („[k]atinas pažadintas *įkyraus* garso slėpdavosi virtuvėje“ (Ramonas, 2007, p. 274) ir „[v]yrų katinas *nemėgo*. Jie *dvokė* tabaku ir rėkdavo ant jo“ (Ramonas, 2007, p. 276). Bet visų įdomiausi, žinoma, yra retesni subjektyvūs vertinimai, pagal kuriuos pasakotojo ir katino perspektyva beveik sutampa: „Ant balų traukėsi ledas, stingo purvas kieme. Katinui *patiko* mėnesiena, ir jis užtruko“ (Ramonas, 2007, p. 276) ir „Berniūkščių katinui niekaip nesisekė išvengti. Jų buvo visur, visi *jie buvo žiaurūs* ir visi turėjo timpas“ (Ramonas, 2007, p. 277). Tapatindamas pasakotojo ir katino perspektyvas Ramonas taip pat vengia vartoti sąvokas, kuriomis apibrėžiami reiškiniai gyvūniui atpažįstami nebent tiesiogine jusline patirtimi, todėl pasakotojui žvelgiant į valkatą, šis geria *odekoloną*, o kai katinas žvelgia į valkatą, jis geria *smirdantį skystį* (Ramonas, 2007, p. 277). Valkatos mirtis, kaip matyti ankstesnėje ištraukoje, apibūdinama tikrai keliais pastebėjimais apie jo fizinę padėtį ir nejudrumą. Čia taip pat išlieka vietos ir numanomiems gyvūno sentimentams, nors iki galo jų užčiuopti pasakotojas neleidžia: „Ten, kur kadaise miegojo valkata, katinas *nenorėjo* eiti“ (Ramonas, 2007, p. 277).

Nepaisant šių pavyzdžių katino subjektyvumo klausimas pasakojimo kontekste nėra ir negali būti visiškai išspręstas dėl visus veikėjus sąlygojančių abipusių žmogiškojo ir gyvūniškojo pasaulio projekcijų. Visų pirma, dėl katinui taikomos socialinės tapatybės, kilmės, jo vietos *žmonių* pasaulyje, o antra, dėl pasakojimo pradžioje įvesto instinkto dėmens, kuris galop užbrėžia katino likimą ir pasakojimo baigtį:

„Žiema baigėsi, ir naktimis pradėjo kažkas darytis. [...] Katinas jautė nerimą ir naktimis šlaistydavosi kiemais. Katės vaikščiojo išdidžios ir apsimestinai abejingos. Katinai pasidarė žiaurūs. Jis pasiutusiai nuožmiai pešėsi su visais. Jam ne visada sekėsi. Pagulėdavo, išsilaižydavo žaizdas, bet kraujas virė, ir jis lindo į peštynes. Jis buvo atkaklus, piktas, keistas ilgesys draskyte draskė jį. Dabar katinas dažnai nuklysdavo nuo įprastinių vietų“ (Ramonas, 2007, p. 278).

Kovodamas dėl katės novelės herojus veja vyresnį katiną ir išbėgęs į gatvę yra pervažiuojamas automobilio. Atrodo, kad atodairos laipsnis katino atžvilgiu novelėje yra dvejopas ir vienu metu žymi arti šio spektro kraštinių esančias pozicijas. Įtampa tarp instinkto ir valios kaip vienas kitą neigiančių veiksmų subjektyvybės pripažinimo klausimu išlieka per visą pasakojimą. Kadangi nei vienas žmogiškas veikėjas neatlieka identifikacinių veiksmų, vieninteliai galimi subjektai lieka pasakotojas ir skaitytojas, kurių (mūsų) perspektyvoje matoma dvilypė gyvūno tapatybė žmogiško pasaulio fone. Į katiną, kaip ir į bet kurį kitą marginalų individą, galima kreipti dėmesį arba jo nekreipti, ir dėmesys turėtų lemiama reikšmę jo, kaip būtybės, vietai pasaulyje. Šis dvilypumas neatsitiktinis ir, kaip minėta, yra būdingas žmogiškiems veikėjams bei visam paribio visuomenės sluoksniui, kurį veikia inertiški socialiniai identiteto mechanizmai. Paskutinėje pasakojimo atkarpoje, tapęs *valkata*, katinas praranda bet koki veiksnumą ir negalėdamas atsispirti yra vėl sugražinamas į ciklišką gamtos dėsningumą mūsų, dėl kurios jo gyvūniška prigimtis vėl tampa pirminė ir vienintelė, ir kuri galop jam kainuoja gyvybę.

Išvados

Ko gero, vienas labiausiai stebinančių dalykų, patyrinėjus gyvūnų vaizdavimo atvejus Juozo Apučio, Romualdo Granausko ir Antano Ramono kūrinuose, yra tai, kaip skirtingai gyvūnai veikia kurdami prasminę pasakojimo sąrangą. Nepaisant to, kad pasirinkti autoriai visame lietuvių prozos fone kartos, tematikos ir netgi stiliaus atžvilgiu yra gana artimi, gyvūnai jų literatūriniame pasaulėvaizdyje atsiduria visiškai skirtingose vietose ir dėl visiškai skirtingų priežasčių. Apibendrinus pagrindines analizės išvalgas, galima atsakyti į įvadinėje darbo dalyje iškeltus klausimus.

Apučio „Dobilėje“ šeiminiiais santykiais su pagrindiniu žmogišku veikėju sąveikaujantys gyvūnai veikia kaip suaugusiojo atsakomybės našta tempiančio vaiko moralinės ir emocinės brandos veiksniai bei atramos, stingant žmogiškų subjektų įsitraukimo. Apučio gyvūnas suvokiamas kaip transžmogiškos šeimos narys, su žmogiškais veikėjais susietas ne vien praktinės, ūkinės naudos principu, bet ir tam tikru šeimyniško santykio lygiu dalyvaujantis žmogaus tapse, todėl reikalaujantis moralinės atodairos. „Dobilėje“ atodairos laipsnis gyvūnų atžvilgiu per veikėjų sąveiką kinta nuo objektinio prie subjektinio.

„Gyvulėlių dainavime“ priklausomybės ryšiais susietų su susipriešinusia miestelio žmonių bendruomene Granausko gyvulių kančios faktas ir jo metaforinis iškreipimas tampa gąsdinančios individualios ir kolektyvinės traumos suvokimo bei etinio įpareigojimo šaltiniu. Siaubas pasakojime kuriamas blukinant ribą tarp žmonių ir gyvulių. Šis veiksmas sykiu išbalansuoja žmogaus vietą bendruomenės kultūrinėje ontologijoje ir sužadina etinę atidą kenčiantiems gyvuliams kaip tapačiai bendruomenei – tapačiai ir agresoriaus požiūriu. Prievartai priešinamasi suteikus abiejų rūšių bendruomenėms metafizinį kankinių statusą. „Gyvulėlių dainavime“ išlieka įtampa tarp alegorinio ir subjektinio vaizdavimo būdų, kuriems atstovauja, atitinkamai, režimas ir politinę priespaudą išgyvenantys žmonės.

Ramono „Valkatoje“ gyvūnas yra veikiamas beasmenių jėgų, sąlygojančių žmogiškų ir nežmogiškų būtybių vietą visuomenėje ir atodairą jų atžvilgiu. Per sąveiką su žmonėmis gyvūnas įgyja aukštesnio arba žemesnio lygio socialinę tapatybę, kuri apibrėžia jo veiksnumą. Jį praradęs gyvūnas susigrąžina instinkto ribojamą gyvūniškąją tapatybę, kuri žmonių visuomenės socialiniame kontekste pasireiškia kaip marginalumas. Tačiau žmonės, veikiami tų pačių socialinių mechanizmų, užuot susigrąžinę savą gyvūnišką tapatybę, viso labo degraduoja. „Valkatoje“ gyvūno subjektyvumas pasakojimo lygmenyje menksta kartu su

menkstančia jo sąveika su žmogiškais veikėjais, tačiau yra išlaikomas, *išsaugomas* fokusuojančioje pasakotojo perspektyvoje.

Pasirinktuose kūriniuose gyvūno problematika iškyla skirtingo socialinio mastelio lygmenyse nuo šeimos sudėties iki sudėtingų pavienius individus saistančių platesnės visuomenės ryšių. Arčiausiai prie individualaus santykio su gyvūnu vaizdavimo priartėjama „Dobilėje“. Įdomu, kad aukščiausiu atodairos laipsniu, t. y. esančiu tarp gyvūniškų projekcijų į žmogų ir *Umwelt* modeliavimo, Hermano terminais, pasižyminčiame kūrinys „Valkata“, žmonės ir gyvūnai vaizduojami kaip išimtinai vieni kitiems abejingi. „Gyvulėlių dainavimas“, kuriame gyvūnai tiesiogiai nė nepasirodo (yra tik girdimi), nepaisant pasakojimu kuriamo moralinio tapatumo, išsiskiria kaip alegoriškiausias ir labiausiai humanistinis iš visų trijų kūrinių.

Vis dėlto nei vieno autoriaus kūriniuose gyvūnai nėra vaizduojami išimtinai simboliškai ar kaip įvaizdžiai, išlaikantys kokią nors pastovią reikšmę, siejant juos su kūrinio prasminiu turiniu. Visuose trijuose kūriniuose galima užčiuopti mažų mažiausiai subjektinio santykio užuomazgas, nors atodairos laipsnis, žinoma, varijuoja. Be abejo, mums nesunkiai atpažįstamos kultūrinės ontologijos, kuriose numanoma gyvūno vieta, visada išlieka veiksnios tol, kol jų *nepaneigia* pasakojimo struktūra bei žmogiškų ir nežmogiškų veikėjų sąveika – naratyvuose apie gyvūnus gyvūno *vieta*, kaip ir žmogiškų veikėjų, yra nuolat koreguojama, redaguojama, perkuriama. Mano manymu, šis gyvūnų „reikšmės“ nepastovumas pasakojime yra neblogas jo aukšto arba kintamo atodairos laipsnio rodiklis. Pasirodo, kad traktuojant gyvūnus kaip pasakojimo veikėjus, žmogiškų ir nežmogiškų būtybių santykių dinamika, atsiveriančios savivokos galimybės gerokai išplečia ir kūrinio interpretacinį lauką, suteikdamos kiekvienam pasakojimo aspektui bei įvaizdžiui daugiau reikšminių atspalvių ir sutelkdamos daugiau dėmesio į atskirības.

Dėl šių priežasčių, tiriamojo darbo kontekste šiek tiek mažiau reikšmingos atrodo autorių kūrybą meninės srovės, laikotarpio ir tematikos aspektais apibendrinančios kritikos įžvalgos, kadangi vaizduodami gyvūnus Aputis, Granauskas ir Ramonas tik išryškina savo unikalias menines programas. Žvilgtelėjus į kitus autorių kūrinius, gyvūnų vaizdavimo modusus išlieka maždaug pastovus, nepaisant to, kad siužetai skiriasi. Didžiausias visus tris autorius siejantis panašumas yra kliovimasis gyvūniškais subjektais kaip moralinės nuovokos ugdymo, žmogiškos savivokos ir tapsmo ištekliai. Kita vertus, galima sakyti, jog tai būdinga visam, netgi tropuotam gyvūnų vaizdavimui ir visuotinėje literatūroje.

Svarstant apie gyvūnų studijų prieigos pritaikymą, manau, kad gyvūnų pasirodymus pasakojimuose iš tiesų verta svarstyti, atsižvelgiant į visus tris šiame tyrime išryškintus matmenis sykiu, t. y. etinį (etinės atidos ir subjektyvumo santykį), literatūrologinį (atodairos ženklų ir naratyvių sąveikos mechanizmų) ir kultūrologinį (tapatybės ir marginalumo). Šiuo metu gyvūnų studijos yra vis dar sparčiai besiplečiantis laukas, kurio tyrėjai mėgina kompensuoti ankstesnę atodairos nežmogiškų veikėjų atžvilgiu spragą naujomis studijomis apie kanoninius ir šiuolaikinius kūrinius. Kadangi lietuvių literatūros laukas gyvūniškumo aspektu dar neištyrinėtas, naujų įžvalgų ir pabrėžtinai nechrestomatinių perskaitymų galimybės yra labai plačios.

Tolesniuose tyrimuose būtų naudinga 1) pamėginti palyginti skirtingų kartų, senųjų ir šiuolaikinių autorių kūrinius ieškant reikšmingų poslinkių atodairoje, 2) išmėginti gyvūnų studijų atspirtis interpretuojant poezijos kūrinius, 3) palyginti vyrų ir moterų gyvūnų vaizdavimo ypatumus, įsitikinti, ar skirtis šiuo aspektu yra reikšminga, 4) arčiau prisitraukti ekokritikos bei naujausios biocentrinės, posthumanistinės filosofijos studijas ieškant prieigų prie ne vien žinduoliškų gyvybės formų ir platesnius biotinius tinklus apimančių interpretacijos galimybių.

Literatūra

- Aristotelis, 2009, *Politika* I, 1254b12–13, iš senosios graikų k. vertė Mindaugas Strockis, Vilnius: Margi raštai.
- Armstrong, P., 2008. *What Animals Mean in the Fiction of Modernity*. Routledge.
- Ashworth, W. B., 1990. Natural History and the Emblematic World View. In: Lindberg, D. C., Westman, R. S., sud. *Reappraisals of the Scientific Revolution*. New York: Cambridge University Press.
- Barrow, R., 2015. The Body, Human and Divine in Greek Sculpture. In: Destrée P., Murray, P., sud. *A Companion to Ancient Aesthetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Benjamin, W., 1997. Gloves. In: *One-Way Street And Other Writings*. Vertė Jephcott, E. ir Shorter, K. London.
- Berger, J., 2009. *Why Look at Animals?* London: Penguin Books.
- Bikauskaitė, R., 2014. Rūpesčio etikos ir sentimentalizmo santykis. *Problemos*, 2014, Nr. 85, p. 57–66. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: <https://doi.org/10.15388/Problemos.2014.0.2922>. [žiūrėta 2025 m. gegužės 11 d.]
- Bražėnas, P., 2007. *Juozo Apučio kūryba*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Boehrer, B., Hand, M., 2018. Introduction: Beasts in the Republic of Letters. In: Boehrer, B., Hand, M. and Massumi, B., sud. *Animals, Animality, and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Critical Concepts).
- Bukelienė, E., Peluritytė, A., Tamošaitis, R. (2003). 1950-ųjų kartos prozininkai. In: Viliūnas, G., sud. *Naujausioji lietuvių literatūra*. Vilnius: Alma littera, p. 129–155.
- Calarco, M., 2020a. *Animal Studies*. Routledge.
- Calarco, M., 2020b. *Beyond the Anthropological Difference*. Cambridge: Cambridge University Press (Elements in Environmental Humanities).
- Copeland, M. and Shapiro, K., 2005. Toward a Critical Theory of Animal Issues in Fiction. *Society and Animals*, 13(4), p. 343–346. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1163/156853005774653636> [žiūrėta 2025 m. gegužės 6 d.].
- Clayton, E. W., 2008. Aesop, Aristotle, and Animals: The Role of Fables in Human Life. *Humanitas*, 21(1), p. 179–200. Prieiga internete: <https://doi.org/10.5840/humanitas2008211/211> [žiūrėta 2025 m. gegužės 6 d.].
- Čiočytė, D., 2018. Dvasia negali išnykti be pėdsakų (Romualdas Granauskas, *Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis*, 2012). In: Čiočytė, D. (sud.). *Krikščionybė*

- ir šiuolaikinė lietuvių literatūra. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 76–82.
- Daujotytė, V., 2017. *Granai: įtrūkstanti tikrovė*. Vilnius: Odilė.
- Daujotytė, V., 2009. *Kalba ir jos menas: filologiniai tyrimai ir patyrimai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Donovan, J., 2016. *The Aesthetics of Care*. Bloomsbury Publishing USA.
- Freccero, C., 2021. Human, Animal, and Metamorphic Becomings. In: Mchugh, S., McKay, R. and Miller, J., sud. *The Palgrave handbook of animals and literature*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Fudge, E., 2021. What Can Beast Fables Do in Literary Animal Studies? Ben Jonson's Volpone and the Prehumanist Human. In: Mchugh, S., McKay, R. and Miller, J., sud. *The Palgrave handbook of animals and literature*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Fudge, E., 2004. *Animal*. Reaktion Books.
- Gudelytė-Lasman, K., 2008. Metanoja. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/metanoja/> [žiūrėta 2025 m. gegužės 6 d.]
- Gutauskas, M., 2021. *Žmogus ir gyvūnas. Antropologinis skirtumas fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Haushofer, M., 2004. *Siena*. Vilnius: Tyto alba.
- Herman, D., 2018. *Narratology beyond the human : storytelling and animal life*. New York: Oxford University Press.
- Hovanec, C., 2018. *Animal Subjects: Literature, Zoology, and British Modernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huffman, C., 2005. Pythagoras. In: Zalta, E. N., Nodelman, U., sud. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2024 Edition). Prieiga internete: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/pythagoras> [žiūrėta 2025 m. balandžio 4 d.].
- Jevsejevas, P., 2024. Pelytės, *Šiaurės Atėnai*, 2024 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 16. Prieiga internete: <http://www.satenai.lt/2024/08/16/pelytes/> [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.]
- Jevsejevas, P., 2024. Šunio karčios ašaros, *Šiaurės Atėnai*, kovo 22 d., Nr. 6. Prieiga internete: <http://www.satenai.lt/2024/03/22/sunio-karcios-asaros/> [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.]
- Jevsejevas, P., 2015. Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas. In: Satkauskytė, D., sud. *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, p. 289–311, 499–500.

- Jonkus, D., 2022. Gyvūnas kaip alter ego. *Literatūra ir menas*, rugsėjo 9 d., Nr. 15 (3753).
Prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/dalius-jonkus-gyvunas-kaip-alter-ego> [žiūrėta 2025 m. balandžio 14 d.]
- Jurgutienė, A., 2019. Literatūros mokslas ir kritika. In: Kalėda, A., Kmita, R., Satkauskytė, D., sud. *Sovietmečio lietuvių literatūra. Reiškiniai ir sąvokos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 395–426.
- Kardelis, N., 2016. Gyvūno sampratos formavimasis senovės graikų mąstyme. *Athena: filosofijos studijos*, 2016, Nr. 11. p. 11–55.
- Kubilius, V., 1995. *XX a. literatūros istorija*. Vilnius: Alma littera.
- Liveley, G., 2019. Postclassicism. *Oxford University Press eBooks*, p. 235–252. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199687701.003.0011> [žiūrėta 2025 m. vasario 5 d.]
- Ludavičienė, J., 2019. Kengūros žvilgsnis pro hibridinį tinklą, *Naujasis židinys-Aidai*, Nr. 4.
Prieiga internete: <https://nzidiny.lt/jurgita-ludaviciene-kenguros-zvilgsnis-pro-hibridini-tinkla-nz-a-nr-4/> [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.].
- Lundblad, M., 2017. *Animalities: literary and cultural studies beyond the human*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Mačaitytė-Kaselienė, L., 2015. *Pastoralinės lietuvių literatūrinio naratyvo strategijos (1945–2010)*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/370LABT_VU/1f31f0l/alma9913125949008452 [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.].
- Massumi, B., 2018. Becoming-Animal in the Literary Field. In: B. Boehrer, M. Hand, and B. Massumi, sud. *Animals, Animality, and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Critical Concepts), p. 265–283.
- Northwood, H., 2015. Making Music with Aesop’s Fables in the *Phaedo*. In: Bell, J., & Naas, M., sud. *Plato’s Animals: Gadflies, Horses, Swans, and Other Philosophical Beasts*. Indiana University Press. p. 13–26.
- Norvilas, G., 2023. Apie gyvulius ir kitus žmones, *Literatūra ir menas*, birželis, Nr. 12 (3772).
Prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/proza/gytis-norvilas-apie-gyvulius-ir-kitus-zmones> [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.].
- Payne, M., 2010. *The Animal Part: Human and Other Animals in the Poetic Imagination*. University of Chicago Press.
- Parry, C., 2017. *Other Animals in Twenty-First Century Fiction*. London: Palgrave Macmillan.

- Perkins, D., 2003. *Romanticism and Animal Rights*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Studies in Romanticism).
- Sadauskienė, J., 2018. Žmonės ir gyvūnai lietuvių pasakose: didaktiniai ir psichologiniai aspektai. *Tautosakos darbai*, 56, p. 59–83. Prieiga internete: [10.51554/TD.2018.28472](https://www.tautosakosdarbai.lt/index.php?id=10.51554/TD.2018.28472). [žiūrėta 2025 m. gegužės 11 d.]
- Satkauskytė, D., 2008. *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Senior, M., 2018. Human and Animal Species in Linnaeus and Cuvier. In: B. Boehrer, Hand, M., B. Massumi, sud. *Animals, Animality, and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Critical Concepts).
- Sprindytė, J., 2006. *Prozos būsenos, 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sprindytė, J., 1996. *Lietuvių apysaka*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Steiner, G., 2010. *Anthropocentrism and its discontents: the moral status animals in the history of Western philosophy*. Pittsburgh, Pa.: University Of Pittsburgh Press.
- Šerelytė, R., 2012. Yra kažkas, ką žino šunys..., *Metai*, Nr. 8–9. Prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=18125> [žiūrėta 2025 m. gegužės 6 d.].
- Švedas, A., 2019. Ar lengva būti žvėrimi žmonių istorijoje, *Literatūra ir menas*, 2019 m. gruodžio 6 d., Nr. 22 (3693). Prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/aurimas-svedas-ar-lengva-buti-zverimi-zmoniu-istorijoje> [žiūrėta 2025 m. gegužės 9 d.].
- Taylor, P. W., 1986. *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Waldau, P., 2013. *Animal studies: an introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Šaltiniai

- Aputis, J., 1986. *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga.
- Granauskas, R., 1998. *Gyvulėlių dainavimas*. Vilnius: Presvika.
- Ramonas, A., 2007. *Vasario upės*. Vilnius: Tyto alba.

Summary

This master's paper examines the representation of animals in modern Lithuanian prose, focusing on the works of three authors who are close in terms of generation and subject matter: the novella "Dobilė. 1954 metų naktį" by Juozas Aputis, the short story "Gyvulėlių dainavimas" by Romualdas Granauskas, and the novella "Valkata" by Antanas Ramauskas. The aim is to analyse the strategies of literary representation of animals and to find out how the notions of humanity, animality and ethical concern for animals are reflected in the works. The first part of the paper is devoted to a historical overview of the philosophical problem of animality from antiquity to contemporary animal studies. The theoretical framework of the work includes the insights of literary scholar Josephine Donovan, narratologist David Herman, and art critic John Berger, among others, and covers the ethical, literary, and cultural dimensions of animal representation.

In the theoretical part, these dimensions are explained by distinguishing three aspects of the literary representation of animals. The notion of the spectrum and degree of reverence defines the objective, metaphorical or subjective status of the animal in the narrative reality and highlights the factors and assumptions behind the change in this status (reverence), while at the same time allowing us to consider the status of the animal as an ethical subject. The aspect of human identity, of becoming through interaction with the animal, is based on the possibilities of self-awareness and moral maturity of human characters in a wider field of beings. The aspect of the animal's place in the human world includes the impact of social identity, dependency relations and marginalisation mechanisms on human and animal subjects.

The analytical part of the paper examines in detail how these aspects are played out in the authors' works. Aputis' "Dobilė" explores the interaction between four human and non-human characters – the boy Martynas, his sick mother, a dog and the cow Dobilė. As the story unfolds, Dobilė becomes the axis of Martynas' moral maturity and subjective reverence. In Granauskas' "Gyvulėlių dainavimas", a letter from an elderly woman Kontrimienė to her exiled brother tells the individual and historical story of human and animal communities that have survived trauma. In Ramonas' "Valkata", a cat, influenced by the social mechanisms that condition the human world, acquires a social identity and experiences its decline alongside marginal human characters.

The paper concludes that animals in these authors' narratives are treated as characters who exist in the reality of the narrative and who require moral consideration, drawing human

characters into a wider community of selves and thus influencing their self-perception. Animals participate significantly in the construction of the text's meaning and reveal the reciprocal relationship of human cultural ontologies.